

Haapajärviden murreasenteista

Suomen kielen
pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopistossa
joulukuussa 2000

Sanna Leipälä

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos SUOMEN KIELEN LAITOS
Tekijä SANNA KAARINA LEIPÄLÄ	
Työn nimi HAAPAJÄRVISTEN MURREASENTEISTA	
Oppiaine SUOMEN KIELI	Työn laji PRO GRADU
Aika JOULUKUU 2000	Sivumäärä 96
<p>Tiivistelmä - Abstract</p> <p>Pro gradu -työni aiheena on Haapajärviden murreasenteet. Keskeisinä tutkimustavoitteinani on selvittää, miten haapajärviden suhtautuvat omaan ja muiden murteisiin, sekä miten sukupuoli, ikä ja ammatti vaikuttavat näiden asenteisiin. Lisäksi tutkin haapajärviden murretietoisuutta: kuinka hyvin haapajärvidet tuntevat omaa murrettaan ja muiden murteita, mitä murteita he tietävät sekä mitä murre heidän mielestään on? Selvitän myös käsityksiä omasta ja muiden kielenkäytöstä: miten se vaihtelee eri tilanteissa ja eri ihmisten kanssa, miten ikä, sukupuoli ja ammatti vaikuttavat kielenkäyttöön? Entä mitkä ovat haapajärviden käsitykset heidän omasta alueellisesta identiteetistään ja muista heimoista? Jonkin verran sivuan työssäni myös murteiden nykytilaa ja tulevaisuutta. Tutkimusaineistonani olivat haapajärviden kanssa käymäni keskustelut, jotka etenivät kysymysrunkoni mukaisesti ja jotka nauhoitin ja litteroin. Tutkimusryhmiä on kaksi: vuosina 1947-1953 syntyneet keski-ikäiset ja yläasteen yhdeksäsluokkalaiset. Molempien ryhmien informanteja on viisi, ja he olivat kaikki syntyperäisiä haapajärvisiä. Kummassakin ryhmässä on sekä naisia että miehiä.</p> <p>Murreasennetutkimuksesta on tullut yksi sosiolingvistiikan ja puhekielen tutkimuksen ajankohtaisista tutkimuskohteista. Haapajärvi on maantieteellisesti kiinnostava alue murreasenteiden tutkimiseen, sillä paikkakunta sijaitsee länsi- ja itämurteiden ja pohjalais- ja savolaismurteiden rajalla. Vaikka Haapajärven murre kuuluu keskipohjalaismurteisiin, on siinä myös monia savolaismurteiden piirteitä. Näillä maantieteellisillä ja murteellisilla seikoilla on vaikutusta haapajärviden murreasenteisiin ja identiteettiin, sillä haapajärvidet kokevat olevansa pohjois- tai keskipohjalaisia, mutta eivät savolaisia. Myös Haapajärvellä puhuttava murre mielletään ennen kaikkea pohjalaismurteeksi.</p>	
Asiasanat murre, asenne, identiteetti, sosiolingvistiikka,	
Säilytyspaikka	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Haapajärvestä	1
1.2. Haapajärven asutushistoriasta ja murteesta	2
1.3. Ajankuvaa ja erilaisia kielimuotoja	6
1.4. Tutkimusaihe ja -tehtävä	7
1.5. Tutkimusaineisto ja -menetelmä	9
2. MURRETIETOISUUS	14
2.1. Mitä murre on?	14
2.2. Eri murteiden tuntemus	17
2.3. Käsityksiä Haapajärven murteesta	21
2.4. Käsityksiä naapuripaikkakuntien murteesta	26
3. MURTEIDEN ASEMA JA KÄYTTÖ	28
3.1. Iän vaikutus kielenkäyttöön	28
3.2. Naisten ja miesten kielenkäytön erot	32
3.3. Ammatin ja koulutuksen vaikutus kieleen	34
3.4. Murteiden käyttö koulussa	37
4. OMA KIELI	41
4.1. Käsityksiä omasta kielestä	41
4.2. Oman kielenkäytön vaihtelu	43
4.3. Tilanteita joihin murteiden käyttö ei sovi	48
5. ME JA MUUT	50
5.1. Murreasenteista	50
5.2. Asenteita murteita kohtaan	52
5.3. Myönteinen suhtautuminen	54
5.4. Kielteinen suhtautuminen	57
5.5. Väärinkäsityksiä ja naureskelun aiheita	59

6. KÄSITYKSIÄ MURTEISTA JA IDENTITEETISTÄ	64
6.1. Identiteetti, heimot ja murteet	64
6.2. Käsitteitä omasta identiteetistä ja luonteesta	67
6.3. Käsitteitä muiden murteiden puhujista	73
7. MURTEIDEN NYKYTILA JA TULEVAISUUS	78
7.1. Käsitteitä murteiden nykytilasta, tulevaisuudesta ja säilyttämisestä	78
7.2. Ajatuksia murteiden suosiosta	82
8. PÄÄTÄNTÖ	86
LÄHTEET	89
LIITTEET	
1. Suomen murteet	
2. Suomen murrealueet	
3. Taustakysymykset informanteille	
4. Haastattelukysymykset	
5. Lisätietoja informanteista	

1. JOHDANTO

1.1. Haapajärvestä

Haapajärvi sijaitsee Oulun läänin eteläosassa Kalajoen yläjuoksulla (liite 1). Haapajärvestä tuli kauppala vuonna 1967 ja kaupungiksi se muuttui vuonna 1977. Naapuripaikkakuntia Haapajärvellä on seitsemän; Nivala, Haapavesi, Kärämäki, Pyhäsalmi, Pihtipudas, Reisjärvi ja Sievi. Paikkakunnan maa-ala on 780,6 km² ja asukasluku 8 500. Haapajärven tärkeimmät taajamat ovat keskustaajama (3 700 asukasta) ja Oksava (730 asukasta). Oksavan lisäksi muita kyliä ovat Autioranta, Ahola, Tiitoranta, Siiponkoski, Parkkila, Kuusaa, Karjalahdenranta, Kalakangas, Kumiseva, Kuona ja Välioja. Tärkeimpiä elinkeinoja ovat maa- ja metsätalous, ja lisäksi paikkakunnalla on puunjalostus- ja tekstiiliteollisuutta sekä Asevarikko 8.

Haapajärven maantieteellinen sijainti on varsin mielenkiintoinen, sillä paikkakunta sijaitsee Keski-Pohjanmaan ja Pohjois-Pohjanmaan risteysalueella eikä Savoonaan ole pitkä matka. Virallisesti Haapajärvi kuuluu Pohjois-Pohjanmaan, sillä paikkakunta on osa Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliittoa. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että haapajärviset hoitavat viralliset asiansa Pohjois-Pohjanmaan keskuksessa Oulussa. Esimerkiksi Euroopan unionin rahoitukset kanavoituvat Haapajärvelle Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton kautta. Lisäksi maakuntaliitto näkyy siinä, että Haapajärvi kuuluu Pohjois-Pohjanmaan sairaanhoitoon eli haapajärviset hoidetaan Oulun yliopistollisessa keskussairaalassa. Talousalueena Haapajärvi kuuluu vahvasti Pohjois-Pohjanmaan, mutta puhutaan myös Oulun eteläisestä talousalueesta, jolla tarkoitetaan Kalajokilaaksoa. Joissakin virallisissa asioissa Haapajärvi kuuluu myös Keski-Pohjanmaan, sillä paikkakunta kuuluu ainakin Keski-Pohjanmaan kauppakamariin ja Keski-Pohjanmaan urheiluliittoon. Näin ollen muun muassa haapajärviset hiihtäjät osallistuvat Keski-Pohjanmaan maakuntaviestiin.

Virallisella tasolla Haapajärvi kuuluu jokseenkin selkeästi Pohjois-Pohjanmaan eikä Keski-Pohjanmaan, mutta epävirallisella tasolla asia ei ole ollenkaan niin yksinkertainen. Moni haapajärvinen on nimittäin omalta henkilökohtaiselta identiteetiltään enemmän keskipohjalainen kuin pohjoispohjalainen. Kun haapajärviseltä kysyy, tuntee hän olevansa pohjoispohjalainen vai keskipohjalainen, saa vastaukseksi

jommankumman. Tämä ristiriita näkyy monessa arkipäivän asiassa, sillä haapajärvisillä on siteitä kumpaankin maakuntaan. Osa haapajärvisistä lukee Keski-Pohjanmaan keskuksessa Kokkolassa ilmestyvää Keskipohjanmaa-lehteä, osa taas oululaista Kalevaa. Toiset suuntaavat isommille ostoksille Ouluun, toiset taas Kokkolaan. Matka Haapajärveltä Kokkolaan on hieman lyhyempi, 128 kilometriä, kun taas Ouluun kertyy matkaa 162 kilometriä. Haapajärvellä lauletaan kummankin maakunnan maakuntalauluja eli osa laulaa Pohjois-Pohjanmaalla laulettavaa Kymmenen virran maa -laulua (Maa ponteva Pohjolan äärillä on: se on entistaistojen tanner) ja osa taas pitää omanaan Keski-Pohjanmaan maakuntalaulua (Näät, kuinka rannat viljavat on virtain kahta puolta ja kylät suuret kansoineen, mi maasta pitää huolta). Mielipiteet jakautuvat myös maakuntakujan ja -linnun suhteen, sillä osa haapajärvisistä pitää omanaan Pohjois-Pohjanmaan suopursua ja kurkea, kun taas osa katsoo omikseen Keski-Pohjanmaan kissankellon ja leivosen.

1.2. Haapajärven asutushistoriasta ja murteesta

Haapajärven, niin kuin koko Kala- ja Lestijokilaaksonkin, asutuksen varhaisvaiheita on vaikea tutkia, sillä kirjallisia lähteitä on varsin vähän. Ensimmäiset tiedot asutuksesta ovat 1500-luvun puolivälistä; vuonna 1547 oli kymmenensluettelon mukaan Suur-Kalajoen alueella, johon Haapajärvin kuuluu, yhteensä 95 taloa, joista suurin osa eli 56 sijaitsi Kalajoen emäpitäjän alueella ja nykyisen Haapajärven alueella 7 taloa. (Virrankoski 1956: 105, 109.) Vaikka Kala- ja Lestijokilaakson varhaisimpien länsisuomalaisten asukkaiden alkuperä on edelleen lopullisesti selvittämättä, on kuitenkin varmaa, että 1500-luvun puolivälissä varsinkin alueen itäosiin muutti väestöä Savosta. Ensimmäisenä savolaisia saapui Haapajärvelle; vuonna 1543 Haapajärvellä oli kaiken kaikkiaan kolme taloa, ja on ilmeistä, että kaikkien näiden talojen isännät olivat savolaisia. Savolaisten määrä Haapajärvellä kasvoi seuraavien vuosikymmenten aikana, ja on arvioitu, että 1600-luvun alussa kaksi kolmasosaa Haapajärven asukkaista oli savolaista alkuperää. Sukunimien (mm. Herrainen, Koistinen, Kopoinen, Leppäinen, Leskinen, Ronkainen) perusteella on selvitetty, että Haapajärvelle tulleet savolaiset uudisasukkaat olivat peräisin lähinnä Rantasalmen ja Juvan pitäjistä. (Laitinen 1985: 41-51, Virrankoski 1956: 103-108.) Vielä 1700-luvun alussa suurin osa haapajärvisistä taloista oli alkuperäisten savolaissukujen hallussa. Noihin aikoihin, vuonna 1750, Haapajärven väkiluku oli noin

360¹. 1700-luvun puolivälissä kruunu alkoi aktiivisesti edistää asutustoimintaa; vanhoja tiloja halottiin ja uusia perustettiin. Haapajärven väkiluku kasvoi nopeasti; vuonna 1805 Haapajärvellä oli 1 372 asukasta ja vuonna 1860 jo 3 500 asukasta. (Tuulasvaara 1960: 17-34, 74.) Suihkosen (1992: 39) mukaan Haapajärven nopea väestönkasvu johtui ainakin osaksi muuttoliikkeestä, joka suuntautui Haapajärvelle nimenomaan läntisiltä keskipohjalaispaikkakunnilta.

Murteensa perusteella Haapajärvi sijoittuu keskipohjalaisiin murteisiin (ks. liitteet 1 ja 2). Haapajärven murteessa on kuitenkin monia savolaismurteiden piirteitä, mikä on ymmärrettävää, kun ottaa huomioon edellä kuvatun Haapajärven asutushistorian ja savolaisten muuttoliikkeet paikkakunnalle. Haapajärvi muodostaakin yhdessä naapuripaikkakuntiansa Nivalan ja Reisjärven kanssa niin sanotun Kalajokilaakson ylämaan, jonka murre eroaa monen murrepiirteen osalta muista keskipohjalaisista murteista nimenomaan savolaisvaikutusten johdosta. Haapajärven murteessa on kuitenkin muutamia olennaisia murrepiirteitä, jonka perusteella sen katsotaan kuuluvan keskipohjalaismurteisiin.

Suomen murteet ovat muodostuneet nykyisen käsityksen mukaan kolmesta kantasuomen murteesta; pohjois-, etelä- ja itäkantasuomesta. Länsimurteet koostuvat pohjoiskantasuomesta ja sen päälle muodostuneesta eteläkantasuomalaisesta kerrostumasta, jonka toivat ensimmäisen vuosituhannen aikana Virosta tulleet muuttajat. Itämurteet ovat puolestaan pohjoiskantasuomen itäisen haaran ja hypoteettisen itäkantasuomen sekä niihin perustuvan muinaiskarjalan jatkajia, mutta itämurteissa havaitaan myös joitakin läntisiä piirteitä. Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan sekä Peräpohjan murteet ovat muodostuneet läntisistä lounaisista ja hämäläisistä murrekomponenteista sekä itäisestä komponentista. (Itkonen 1972: 96-111, 1978: 78, 1983: 196-203.) Niinpä keskipohjalaismurteita voidaankin pitää tyypillisinä sekamurteina; alueen murteeseen on läntisten ja savolaisten murteiden törmäyksestä syntynyt muun muassa sellaisia uudismuodosteita, joita ei alkuperäisissä murteissa tavata.

Murteentutkimuksessa puhutaan yleensä Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteista tai keski- ja pohjoispohjalaisista murteista yhtenä kokonaisuutena, mutta muutaman piirteen perusteella ne voidaan kuitenkin erottaa toisistaan. Tärkeimpinä erottajina Suihkonen (1992: 9) pitää yleiskielen *ts:n* edustusta ja abessiivin päätettä. Keski-

¹ Väkiluku perustuu arvioon, sillä vuoden 1750 väkilukutaulukossa mainitaan Haapajärven ja Nivalan yhteiseksi väkiluvuksi 604. Näistä arviolta 60 % eli noin 360 henkeä oli haapajärvisiä. (Laitinen 1985: 63.)

Pohjanmaalla ovat laajimmin käytössä tyytit *mehtä* : *mehtän* tai *mehtä* : *metän*. Jälkimmäinen eli savolainen tyyppi on käytössä Suihkosen mukaan Kalajokilaakson murteiden ylämaassa, jolla hän tarkoittaa Haapajärveä, Nivalaa ja Reisjärveä. Pohjois-Pohjanmaan murteissa *ts*-yhtymä puolestaan ilmenee tyyppinä *mettä* : *mettän* ~ *metän*. Toinen murteita erottava piirre, abessiivin päätte, ilmenee Keski-Pohjanmaan murteissa asussa *-ta*, *-tä*, esimerkiksi *kalata*, *leivätä*. Abessiivin päätteen murreraja kulkee sillä tavalla, että Kestilä, Pulkkila, Oulainen, Pyhäjoki ja Saloinen kuuluvat vielä Keski-Pohjanmaan murteiden puolelle.

Kuten sanottu, ovat keskipohjalaiset murteet saaneet vaikutteita hyvin monelta suunnalta. Erityisesti lounaismurteiden vaikutus on erittäin huomattava; tosin lounaismurteisten piirteiden levikki ei juuri koskaan ulotu savolaispohjaisiin Haapajärven ja sen naapuripaikkakunnan Reisjärven murteisiin. Silti lukuisista lounaismurteiden äänne- ja muoto-opin piirteistä sekä etenkin paikannimistä ja maasto-, kalastus- ja viljelytermeistä voidaan päätellä, että Lounais-Suomella ja Keski-Pohjanmaalla on ollut varhainen asutusyhteys. Keski-Pohjanmaalla on runsaasti myös hämäläisiä kielenpiirteitä. Varsinkin hämäläisiä sana- ja nimiaineksia tavataan alueelta paljon; esimerkiksi Haapajärvellä ja Toholammilla esiintyvät *jäm(p)sä*-nimet ovat peräisin Hämeestä. Sen sijaan äänne- ja muoto-opillisia hämäläisyyksiä on keskipohjalaismurteissa yllättävän vähän. (Suihkonen 1992: 15, 20.)

Itämurteista on Keski-Pohjanmaan murteisiin tullut piirteitä lähinnä Savosta. Kuten edellä kävi ilmi, suuntautui Kala- ja Lestijokilaaksoon savolaisten muuttoliikkeitä 1500-luvun puolivälistä aina 1600-luvulle saakka. Savolaisvaikutusta on mm. *ts*:n vastineena esiintyvä *ht* tosin astevaihtelussa ilmenee vaihtelua paikkakunnittain, esimerkiksi Haapajärvellä *mehtä* : *metän*, naapuripaikkakunnalla Nivalassa *mehtä* : *mehtän* ~ *metän* ja muualla alueella *mehtä* : *mehtän*. Savolaismurteiden vaikutusta on myös se, että *t*:n heikkoasteisena vastineena esiintyy *kato*, *j* tai *v*, esim. *saje*, *lato* : *laussa* ~ *lavossa* ~ *lajosa*. Alueella on myös yllättävän paljon karjalaislähtöisiä paikannimiä, kuten *ryöpäs-* ja *vonka-*nimet, joiden arvellaan olevan peräisin vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauhaa edeltävältä ajalta. Todisteita karjalaisasutuksesta ei juurikaan ole, mutta ilmeisesti 1200-luvulla Pohjanlahden rannikkoalue kuului karjalais-novgorodilaiseen valtapiiriin. (Suihkonen 1992: 25-26.)

Ruotsin kielen vaikutus keskipohjalaismurteisiin näkyy sekä äänteellisellä että etenkin sanastollisella puolella. Miltei koko murrealueella esiintyy *f*-äännettä ja sananalkuisia konsonanttiyhtymiä. Suihkosen mukaan nämä ovat tosin harvinaisia ilmiöitä Kalajokilaakson ylämaalla, kuten Haapajärvellä, mutta sielläkin *f*-ää ja sananalkuisia konsonanttiyhtymiä saattaa esiintyä silloin, kun murteenpuhujat pyrkivät hienosteluun tai antamaan ilmaisulle affektiivista sävyä (esim. *faaru* = vaateen vuori, *fiini* = hieno ja *provasti* = rovasti, *kropsu* = pulla tai pannukakku). Ruotsin kielen vaikutus näkyy selkeimmin luonnollisesti Keski-Pohjanmaan rannikkoseudulla, kuten Kokkolassa, Himangalla ja Lohtajalla, mutta kun kuuntelee esimerkiksi haapajärvisten vanhusten puhetta, on ruotsinkielisten lainasanojen käyttö yleistä. Suihkosen (1992: 32) laatima taulukko osoittaa, että Haapajärvellä on 1800-luvun lopulla asunut huomattavasti paljon enemmän ruotsinkielisiä kuin esimerkiksi naapuripaikkakunnilla. Ruotsinkielisten määrä oli 1800-luvun lopussa Haapajärvellä samaa luokkaa kuin se oli esimerkiksi rannikkopitäjässä Kalajoella. (Suihkonen 1992: 26, 32.) Kiintoisaa olisikin tietää, mistä Haapajärven ruotsinkielisten huomattavan suuri määrä muihin sisämaan keskipohjalaispaikkakuntiin verrattuna mahtaa johtua.

Kuten sanottu, Kalajokilaakson ylämaan eli Haapajärven, Nivalan ja Reisjärven murteet eroavat monen murrepiirteen osalta muista keskipohjalaisista murteista juuri savolaisvaikutusten johdosta. Suihkonen (1992: 39) pitää ilmeisenä, että vielä 1700-luvun alkupuolella niin Haapajärvellä kuin Reisjärvelläkin puhuttiin ”jokseenkin puhdasta savoa”. Tämän jälkeen alkoi murteiden pohjalaistuminen. Konsonantisto tosin on säilynyt hyvin savolaisella kannalla, mikä näkyy muun muassa Suihkosen tutkimista astevaihtelusuhteista, mutta sen sijaan vokaalisto on mukautunut pohjalaisten naapurimurteiden edustukseen. Se, että Haapajärven murre ylipäättään katsotaan länsimurteiden joukkoon, johtuu juuri muutamasta vokaalistoja koskevasta seikasta: *maa*, *pää*; *kallaa*, *leipää* -tyypeistä ja *tullee*, *mennee* -tyyppisistä preesensmuodoista (savolaismurteissa *tulloo*, *männöö*) sekä vokaaliyhtymien *-oa*, *-öä* ja *-ea*, *-eä* edustuksesta. Koko keskipohjalaismurteiden alueella sanotaan siis esimerkiksi *maitua*, *sähkyä*, *korkia*, *pimiä*. Länsimurteiden mukaisesti Haapajärvellä sanotaan myös *mennä* savolaismurteisen *männä*-asun vastineena.

Haapajärven murteen pohjalaistumiseen on olemassa monia syitä. Haapajärvi kuului hallinnollisesti Kalajoen pitäjään, tervaa vietiin nimenomaan rannikolle ja sinne

suuntautuivat myös haapajärvisen kauppatatkat. Kuten aikaisemmin kävi ilmi, suuntautui 1700-luvun puolivälissä ja 1800-luvulla Haapajärvelle suurehkoja muuttoliikkeitä ja muuttajat olivat etupäässä keskipohjalaispitäjistä. Muuttaneista osa tuli todennäköisesti avioitumisen myötä, joten Haapajärvelle syntyi sekakielisiä perheitä ja murteet sekoittuivat. Toiset kielen piirteet leimautuvat helpommin positiivisiksi tai negatiivisiksi kuin toiset, ja niinpä keskipohjalaismurteet ovat leimautuneet Haapajärvellä jo noihin aikoihin positiivisemmin kuin savolaismurteet. Keskipohjalainen murre on saanut selvän prestiisiaseman, ja muutamat vokaaliston savolaiset piirteet ovat saaneet todennäköisesti negatiivisen latauksen ja vähitellen hävinneet Haapajärven murteesta. (Suihkonen 1992: 40.)

1.3. Ajankuvaa ja erilaisia kielimuotoja

Sosiolingvistinen tutkimus alkoi Suomessa 1970-luvulla, jolloin sen keskeiseksi ongelmaksi nousi puhe-suomen, lähinnä siihen asti tunnettujen aluemurteiden, muuttuminen. Puhe-suomen muuttuminen ei suinkaan ollut ilmiönä uusi, vaan 1850-luvun jälkeinen teollistuminen ajoi ihmisiä kaupunkeihin, ja samanlaisia muuttoaaltoja koettiin myös toisen maailmansodan jälkeen, jolloin valtava tekninen kehitys ja elinkeinorakenteen muutos olivat vielä vaikuttavampia myös kielen kannalta. (Suojanen 1982: 7-8.) Samanlainen kehitys jatkuu yhä, mutta puhe-suomen murrokseen on löydettävissä uusia, juuri meidän ajallemme ominaisia syitä. Suomalaisten kontaktiverkko on täysin muuttunut liikenteen ja jatkuvan massamuuton vuoksi, ja kielessä tämä aiheuttaa paikallisten murrevarianttien sekoittumista ja vaihtelua. Ihmisten sosiaalisilla suhteilla on entistä enemmän merkitystä puhuttuun kieleen. Lisäksi nykyisin ihmiset joutuvat entistä enemmän käyttämään kieltä julkisissa tilanteissa, jolloin murteiden ja yleiskielen variantit joutuvat kamppailemaan puheessa. (Mielikäinen 1984: 206-207.) Myös erilaiset viestimet vaikuttavat kieleen, sillä niiden välityksellä kaikille ihmisille on tarjolla samoja kielellisiä malleja. Kaiken kaikkiaan olemme tilanteessa, jossa kukaan ei enää puhu puhtaasti vanhoja aluemurteita, tosin ei puhdasta yleiskieltäkään, joten murteen käsitettä ja murteentutkimuksen kohdetta onkin ollut syytä pikkuhiljaa väljentää (Paunonen 1989: 217-218).

Puhesuomen muutos kaikkine ilmiöineen onkin kasvattanut ympärilleen melkoisen käsiteviidakon, sillä paikallismurteiden ja yleiskielen välille on syntynyt lukuisia erilaisia kielimuotoja, joita on ollut vaikea määritellä ja luokitella johdonmukaisesti. Kieli voi vaihdella käyttäjäkohtaisesti eli **dialektaalisesti**, jolloin puhutaan murteista, ja lisäksi on tilanteista eli **diatyyppistä** vaihtelua, jolloin puhutaan **rekistereistä** (Paunonen 1982b: 35). Mielikäinen (1989: 238-241) jakaa käyttäjäkohtaiset kielimuodot neljään tyyppiin sen mukaan, miten murteellisesti tai yleiskielisesti kulloinkin puhutaan. Toisessa laidassa ovat murteellisimmat kielimuodot, joita kutsutaan **paikallis- tai aluemurteiksi**. Niissä ilmenee selkeästi puhujan kotiseutu, joka selviää murteen tärkeimpien piirteiden avulla. **Aluepuhekieli** on puolestaan hieman tasoittuneempaa murretta verrattuna paikallismurteisiin. Tällöin puhujan muutamasta äännepiirteestä ja sanasta tai intonaatiosta voi päätellä, mistä päin Suomea tämä voisi olla kotoisin. On myös joukko kielimuotoja, joissa esiintyy ainoastaan murteiden laajalevikkisimpiä äänne- ja muotopiirteitä, mutta joiden perusteella on vaikea päätellä puhujan kotiseutua. Tällaista kielimuotoa Mielikäinen kutsuu **yleispuhekieleksi**, ja hänen mukaansa nämä kielimuodot valtaavat todennäköisesti yhä enemmän ja enemmän alaa muilta puhekielen muodoilta. Toista äärlaitaa edustaa puolestaan norminmukainen, **normitettu yleiskieli**, jolla tarkoitetaan virallisimman sävyistä puhekieltä ja jonka yksinomaisen käyttö puhekielenä on varsin vähäistä.

1.4. Tutkimusaihe ja -tehtävä

Tutkimusaiheenani on selvittää kotipaikkakuntani Haapajärven asukkaiden murreasenteita. Haapajärvi on maantieteellisesti varsin mielenkiintoinen alue murreasenteiden tutkimiseen, sillä paikkakunta sijaitsee länsi- ja itämurteiden ja pohjalais- ja savolaismurteiden rajalla. Vaikka Haapajärven murre kuuluukin keskipohjalaismurteisiin, on siinä myös monia savolaismurteiden piirteitä, sillä aikoinaan Haapajärvelle suuntautui paljon savolaisasutusta. Näillä maantieteellisillä ja murteellisilla seikoilla on varmasti vaikutusta haapajärvisten murreasenteisiin, pohjalaisilla ja savolaisilla on kummallakin vahva identiteettinsä ja erilaiset murteensa. Siksi onkin kiintoisa selvittää, keitä haapajärviset ovat omalta identiteetiltään ja miten he

asentoituvat muun muassa naapuripaikkakuntien murteisiin, jotka edustavat niin pohjalais- kuin savolaismurrettakin.

Tutkimukseni tavoitteena on ensisijaisesti selvittää, miten haapjärviset suhtautuvat omaan ja muiden murteisiin, sekä sitä, miten sukupuoli, ikä ja ammatti vaikuttavat näihin asenteisiin. Tosin ikä nousee tutkimuksessani merkityksellisemmäksi muuttujaksi kuin sukupuoli ja ammatti, sillä ikä on aineiston selkein muuttuja. Mitä haapjärviset ajattelevat ja pitävät murteista, onko heillä omia mieltymyksiään murteiden suhteen, mitä murteita ja murrepiirteitä he pitävät kauniina ja rumina? Lisäksi selvitän haapjärvisen murretietoisuutta: kuinka hyvin haapjärviset tuntevat omaa murrettaan ja muiden murteita, millaista murretta heidän mielestään Haapajärvellä ja sen naapuripaikkakunnilla puhutaan? Mitä eri murteita he tietävät, mitä murre ylipäätään heidän mielestään on? Tutkimuksessani käsittelen lisäksi haapjärvisen käsityksiä omasta ja muiden murteenkäytöstä: miten oma kielenkäyttö vaihtelee eri tilanteissa ja eri ihmisten kanssa, miten kieli vaihtelee iän, sukupuolen ja ammatin mukaan? Selvitän tutkimuksessani haapjärvisen näkemyksiä heidän omasta alueellisesta identiteetistään sekä heidän käsityksiään muista heimoista. Jonkin verran tutkimuksessani sivutaan myös murteiden nykytilaa ja tulevaisuutta; mitä haapjärviset informantit ajattelevat niistä?

Keskipoohjalaismurteita ja niin myös kotipaikkakuntani Haapajärven murretta on tutkittu valitettavan vähän, joten mielestäni on tärkeää, että murretutkimusta harjoitetaan myös keskipoohjalaismurteista. Kuten edellä totesin, murteet muuttuvat koko ajan, joten on kiintoisaa saada jonkinlainen käsitys, millaista murretta tämän päivän haapjärviset puhuvat. Miksi sitten tutkin Haapajärven murretta nimenomaan murreasenteiden näkökulmasta? Murreasennetutkimusta ei Suomessa ole tähän asti tehty kovinkaan paljon, mutta siitä on tullut yksi sosiolingvistiikan ja puhekielen tutkimuksen ajankohtaisista tutkimuskohteista. Murreasenteet vaikuttavat omalta osaltaan ihmisten kielenkäyttöön, sillä jos murteisiin suhtaudutaan kielteisesti ja niitä pidetään esimerkiksi maalaisina tai sivistymättöminä, ei kukaan mielellään käytä murteita omassa puheessaan. Eri kieliyhteisöt eroavat toisistaan tässä suhteessa, sillä esimerkiksi Englannissa ei pidetä suotavana, että ylempien sosiaaliluokkien puheessa esiintyy alueellisia piirteitä, kun taas Norjassa murteet ovat niin arvossa, että niiden säilymistä tuetaan jopa kouluopetuksen keinoin (Paunonen 1980: 41). Murreasenteet elävät jatkuvaa aaltoliikettä, ja meidän aikamme on jälleen otollinen murteille. Maailma kansainvälistyy koko ajan, tekniikka

kehittyä, ihmiset muuttavat kaupunkeihin, liikkuminen on helppoa, ja kontaktit ihmisten ja alueiden välillä kasvattavat koko ajan määräänsä uuden tekniikan ja ajan trendien vaikutuksesta. Ihmiset etsivät kaiken tämän keskellä omaa itseään ja omia juuriaan, ja tämä selittää osaltaan murteiden nykyisen suosion murrearjakuvineen kaikkineen.

Kielellisten asenteiden tutkimus alkoi Suomessa 1970- ja 1980-luvuilla. Esimerkiksi Nykysuomalaisen puhekielen murroksen Jyväskylän osatutkimuksessa on selvitelty paitsi eteläpohjalaisten opiskelijoiden murteen muuttumista myös heidän kieltä koskevia mielipiteitään (ks. Mielikäinen 1981). Leena Salomaa on omassa tutkimuksessaan selvittänyt turkulaisten kielellisiä asenteita (ks. Salomaa 1981). Pirkko Nuolijärvi (1986a,b) on puolestaan selvittänyt Helsinkiin muuttaneiden savolaisten ja eteläpohjalaisten asenteita kieleen ja niiden vaikutusta kielenkäyttöön. Liisa Paavola on tutkinut kaksikielisten helsinkiläisten kielellisiä asenteita ja niiden vaikutusta tilanteiseen kielenkäyttöön (ks. Paavola 1987). Koska tutkimusaihe on ajankohtainen, on uusia asennetutkimuksia ja niiden tuloksia odotettavissa myös tulevaisuudessa.

1.5. Tutkimusaineisto ja -menetelmä

Asennetutkimuksissa on käytetty yleensä kahta eri tapaa hankkia aineistoa, joko lomakekyselyjä tai haastatteluja. Lomakekyselyjen etuna ovat nopeus, kattavuus ja tilastoitavuus ja heikkoutena tulosten yleistettävyyden ja luotettavuuden. Lomakkeiden kysymykset ovat asennetutkimuksissa lähinnä avoimia kysymyksiä, mutta yhtä hyvin voidaan käyttää myös monivalintakysymyksiä tai erilaisia asteikkoja, kuten vastakohtapareja (kaunis - ruma, maalainen - kaupunkilainen). Haastattelumenetelmistä asennetutkimuksiin sopivat parhaiten teemahaastattelut ja avoimet haastattelut; tavallisin tapa on haastatella informantit yksilöittäin ja nauhoittaa haastattelut. Haastattelut ovat olleet hyvin tavallinen tutkimusmenetelmä suomalaisissa tutkimuksissa; sitä on käytetty muun muassa Nuolijärven (1986a, b) ja Mielikäisen (1981) tutkimuksissa.

Oma tutkimusaineistoni koostuu haapajärvisten kanssa käymistäni keskusteluista, jotka olen nauhoittanut ja litteroinut. Keskustelujen tueksi olen laatinut kysymysrungon (liite 4), joka on toiminut keskustelujemme tukena ja jonka kysymykset kävimme läpi kaikkien haastateltavien kanssa. Keskustelut tapahtuivat Haapajärvellä vuoden 1999 marraskuussa sekä tammi- ja helmikuussa vuonna 2000.

Päätin käyttää tutkimusaineistonani autenttisia keskusteluja monesta eri syystä. Yksi syy oli se, että halusin saada tutkimukseeni mukaan kotipaikkakuntani aitoa, puhuttua murretta. Minua kiinnosti, millaista murretta tämän päivän haapajärviset keski-ikäiset ja nuoret käyttävät. Toinen syy oli se, että olen kiinnostunut en vain pelkistä murreasenteista, vaan myös siitä, miten paljon asenteet vaikuttavat murteen käyttöön. Missä määrin informanttien käsitykset omasta kielestään pitävät paikkansa todellisuudessa, eli yliarvioivatko tai aliarvioivatko he itseään murteenpuhujina? Lisäksi halusin ylipäänsä tallentaa Haapajärven murretta ja puhekieltä jo senkin takia, että sitä on tallennettu vähän.

Tutkimukseni informanteiksi olen valinnut yhteensä kymmenen henkilöä kahdesta eri ikäryhmästä. Toinen ryhmä koostuu viidestä haastatteluhetkellä yläasteen yhdeksättä luokkaa käyvistä nuoresta, jotka kaikki ovat syntyneet vuonna 1984. Heistä kolme on tyttöjä ja kaksi poikia. Toinen ryhmä koostuu viidestä vuosina 1947-1953 syntyneestä keski-ikäisestä, joista kaksi on naisia ja kolme miehiä. Informantit ovat olleet haastatteluhetkellä 15-vuotiaita ja 46-52-vuotiaita. Olen käyttänyt haastateltavieni valinnassa harkinnaisotantaa, sillä olen valinnut informantit etukäteen määritellyistä ikäryhmistä; lisäksi kaikkien informanttien tuli olla syntyperäisiä haapajärvisiä niin, että informantin molemmat vanhemmat ovat syntyneet Haapajärvellä. Olen myös pyrkinyt valitsemaan keski-ikäisten informanttien joukkoon ihmisiä mahdollisimman monesta eri ammattikunnasta. Pyrin myös valitsemaan informantit eri puolilta Haapajärveä, joten kummassakin informanttiryhmässä on henkilöitä sekä Haapajärven keskustasta että eri sivukyliltä.

Haastattelemiltani henkilöiltä saamieni lisätietojen perusteella informanttien ryhmä muotoutui taulukoissa 1 ja 2 esitetyn kaltaiseksi. Muita lisätietoja olen koonnut liitteeseen 5. Käyttämäni yksilötunnus sisältää ikäkoodin (Y = yläasteen yhdeksäsluokkalainen, K = keski-ikäinen), sukupuolikoodin (M = mies, N = nainen) ja yksilökoodin (1, 2, 3). Yksilökoodissa ensimmäisenä on aina ryhmän vanhin.

Taulukko 1. Keski-ikäiset informantit

Yksilö-tunnus	Syntymä-vuosi	Ammatti	Asuinpaikka
KM1	1949	autokoulunopettaja	Karjalahdenranta
KM2	1953	maanviljelijä	Autioranta
KM3	1953	metallialan yrittäjä	Autioranta

KN1	1947	emäntä	Ahola
KN2	1949	hammashoitaja	Haapajärven keskusta

Taulukko 2. Yhdeksäsluokkalaiset informantit

Yksilö- tunnus	Syntymä- vuosi	Ammatti	Asuinpaikka
YM1	1984	koululainen	Kumiseva
YM2	1984	koululainen	Haapajärven keskusta
YN1	1984	koululainen	Kumiseva
YN2	1984	koululainen	Ylipää
YN3	1984	koululainen	Haapajärven keskusta

Edellisiin ryhmiin olen päätenyt monestakin syystä. Ensiksikin päädyin informanttiryhmiin määrässä kahteen, koska katsoin sen sopivaksi tutkimukseni laajuuden kannalta ja halusin kuitenkin vertailla eri ikäisiä haapajärvisiä keskenään. Ensin tarkoitukseni oli ottaa tutkimukseeni yhteensä 16 informanttia, kahdeksan kummastakin ryhmästä, mutta muutaman tekemäni haastattelun jälkeen totesin, että kymmenestä haastattelusta saan riittävästi aineistoa tutkimustani varten. Yläasteen yhdeksäsluokkalaiset halusin informanteiksi siksi, että he ovat melko kirjava joukko nuoria, ei vielä niin valikoitunut kuin esimerkiksi lukiolaiset olisivat. Ylipäätään tulevana äidinkielenopettajana halusin tutkimukseeni nuoria; halusin selvittää, mitä haapajärviset nykynuoret ajattelevat murteista ja kuinka paljon he ylipäätään käyttävät murretta puheessaan. Vuosina 1947-1953 syntyneisiin keski-ikäisiin päädyin sen vuoksi, että he edustavat sodan jälkeen syntyneitä suuria ikäluokkia, jotka ovat eläneet suunnilleen samanlaisen lapsuuden. Näiden informanttien taustat ovat myös erilaiset; heillä on eri koulutus ja ammatti, ja jokaisen omat, kirjavat elämänvaiheet ovat muovanneet heidän kielenkäyttöään ja asenteitaan. Lisäksi heillä on tarpeeksi ikäeroa toiseen tutkimusryhmääni, yli 30 vuotta, joten ikävertailu näiden ryhmien välillä lienee jo hedelmällistä. On kuitenkin huomattava aineistoni suppeus siinä mielessä, että yleensä sosiolingvistiikassa näin pienestä informanttijoukosta saadut tulokset eivät ole yleistettävissä, sillä useimmiten ryhmittäiset minimimäärät ovat liikkuneet 8-10 puhujan vaiheilla. Tutkimukseni onkin selkeästi tapaustutkimus, mutta en silti malta olla tekemättä aineistostani jonkinlaisia yleistyksiä ja linjanvetoja. Huomattava on myös se seikka, että tutkimani ryhmät ovat hyvin erilaisia yleistettävyydessään: Keski-ikäisten informanttien ryhmä on heterogeenisempi, sillä heidän sosiaaliluokkansa ja elämänpiirinsä

ovat keskenään erilaisia. Yhdeksäsluokkalaisten ryhmä on mielestäni taas homogeenisempi; he ovat samanikäisiä, eivätkä heidän elämäkokemuksensa ole ehtineet muotoutua vielä kovin erilaisiksi. Toisaalta on otettava esimerkiksi huomioon, että nuorten vanhemmilla on hyvin erilaiset koulutus- ja ammattitaustat, jotka puolestaan vaikuttavat koululaisten kielenkäyttöön.

Tutkimukseni informantit olen valinnut kahdella tavalla. Keski-ikäiset informantit olen poiminut omasta tuttavapiiristäni. Vaikka luulisi, että viiden keski-ikäisen informantin löytäminen on helppoa, osoittautui todellisuus kuitenkin toiseksi. Vuosina 1947-1953 syntyneitä syntyperäisiä haapajärvisiä oli helppo löytää, mutta vaikeampaa oli löytää henkilöitä, joiden vanhemmatkin ovat syntyperäisiä haapajärvisiä. Nämä kriteerit täyttäviä miehiä oli helpompi löytää kuin naisia, sillä naiset vaihtavat useammin paikkakuntaa esimerkiksi avioitumisen myötä. Sopivien keski-ikäisten informanttien määrä kävi melko pieneksi, kun vielä halusin ihmisiä mahdollisimman monesta erilaisesta ammattikunnasta sen takia, että näin uskoin saavani aineistoani monipuolisemmaksi. Yläasteikäiset sain käsiini puolestaan Haapajärven yläasteella työskentelevien äidinkielenopettajan ja oppilaanohjaajan avustuksella. Haapajärvisyntyinen oppilaanohjaaja tunsu oppilaiden taustoja, joten hän laati minulle listan yhdeksännen luokan oppilaista, joiden molemmat vanhemmat olivat haapajärvisiä. Tästä listasta poimin haastattelemani oppilaat lähinnä sen mukaan, että sain oppilaita eri puolilta Haapajärveä, sekä keskustasta että eri sivukyliltä. Ketään haastattelemistani oppilaista en tuntenut ennestään. Yläasteen opettajat ”lainsivat” auliisti näitä valitsemiani oppilaita omien oppituntiansa aikana, ettei oppilaiden tarvinnut jäädä haastatteluihini koulun jälkeen. Se oli varmasti osaltaan vaikuttamassa siihen, että kaikki pyytämäni oppilaat suostuivat oitis haastatteluuni.

Kaikkiin keski-ikäisiin otin yhteyttä puhelimitse, eikä kukaan heistäkään kieltäytynyt, mikä johtui varmasti jo siitäkin, että he kaikki kuuluvat jollakin tavalla omaan tuttavapiiriini. Yhdeksäsluokkalaisiin otin puolestaan yhteyttä niin, että menin koulun käytävällä nykäisemään oppilasta hihasta ja kysymään häntä haastatteluuni. Haastatteluun pyytämisen yhteydessä kerroin informanteille graduni aiheen ja haastattelusta sen verran, että esittäisin erilaisia kysymyksiä murteista. Kerroin myös informanteille asettamistani kriteereistä, eli haastateltaville selvisi, miksi pyysin juuri heitä

haastatteluuni. Ihmiset suhtautuivat hyvin ennakkoluulottomasti ja ystävällisesti, ja haastatteluihin oli siten helppo lähteä.

Haastattelutilanteet muodostuivat hyvin rennoiksi erityisesti keski-ikäisten, mutta myös yläasteikäisten kohdalla. Uskon, että haastattelupaikoillakin oli vaikutusta tilanteiden ilmapiiriin. Kaikki keski-ikäiset haastattelin heidän omissa kodeissaan; ajoin heidän luokseen ikään kuin kylään, ja samalla kävimme läpi haastattelukysymyksiä. Olin siis tuttu vierailija, sillä lähes kaikissa kodeissa olin vierailut aikaisemminkin. Yhdeksäsluokkalaisten haastattelin puolestaan yläasteen kirjastossa; tämä oli käytännössä helpompaa kuin että olisimme tavanneet jossakin muualla. Yhdeksäsluokkalaisten haastattelut sainkin käytyä huomattavasti nopeammin läpi, yhden oppitunnin aikana yhden haastattelun. Keski-ikäisten luona taas vierähti tavallisesti kerrallaan aina pari tuntia, kun samalla juotiin kahvia ja juteltiin kuulumisia. Molempien informanttiryhmien kanssa käytin alussa hetken aikaa ”jään sulattamiseen” ja mahdollisen jännityksen poistamiseen siten, että ensin vaihdoin kuulumisia tai puhuimme koulunkäynnistä. Keski-ikäisille olin siis se sama Sanna, jonka he tunsivat entuudestaan. Yhdeksäsluokkalaisten kanssa minulla ei mielestäni ollut opettajamainen rooli, vaan pyrin olemaan ”kaverillinen”, mikä näkyy muun muassa omasta kielenkäytöstäni. Se muuttui selvästi haastatteluissa; keski-ikäisten kanssa puhuin enemmän murretta, kun taas yhdeksäsluokkalaisten kanssa puhuin enemmän nuorten kieltä, joka ei ollut niin murteellista ja jossa oli nuorten omia sanoja. Ennen varsinaisia haastattelukysymyksiä ja nauhoituksen alkua kävimme myös läpi taustakysymykset (liite 3). Keskustelut muotoutuivat mielestäni hyvin vapaamuotoisiksi, vaikka ne etenivätkin kysymysruntoni mukaisesti. Vaikka noudatinkin runkoa, en epäröinyt esittää lisäkysymyksiä kiinnostavista asioista ja annoin keskustelun soljua välillä hetkeksi huumorin puolelle ja sivuraiteillekin. Keskustelut saattoivat kulkea esimerkiksi seuraavanlaisia polkuja:

KM3: joo, no tota, verhot oo minuu, nykyjään puhuttaa tietysti verhosta ennen puhuttiin *kartiineista* ja, keittiö meillä oli *köökki*.

SL: just.

KM3: tuoli oli *tooli*, ja tuota, no kamari oli *kamari*.

SL: hm nii sekkää ei olluh *huone* vaa s-oli nimee omaan *kamari*?

KM3: s-oli *kamari* joo, ja vintti oli *ylisillä*.

SL: hmm, sitä muuten kuullee aika vähä enää, nykyään monet puhuu *ullakosta* tai jostain *vintistä*.

KM3: joo nii oo, nii oo [nauraa], niim meilläki puhutaav *vintistä* täällä [nykyisessä kodissa] mutta meillä [lapsuudenkodissa] s-oli *ylisillä*.

SL: joo, see ehkä jotenki aattellee et s-ov vanhossa talossa *ylinee*

KM3: joo, oliko teillääki?

SL: oli meillääki oli *ylinee*, joo.

KM3: joo, no se *kommuutiki oo* tietysti se *oo*, sama kaikilla.

SL: *pesukommuuti*?

KM3: hmm, joo.

SL: joo, sitäkkää ei varmmaa kovim moni ennää ees tiiä mikä se *oo*.

KM3: ei varmmaan tiiä, tietääkö Inkeri? [vaimo kysyy vierestä, onko se joku pesuvati] eei, s-*oo* semmonen kaappi miss-*oo* se reikä mihim panttii se vati.

SL: em minäkkääv varmmaam muuten tietäs mutta ku äiti on niiv vanahojee huonekalujem perrään nii, siitä minäkit tiiää. [nauravat]

Ihmiset ovat eri tavalla puheliaita, ja joku ilmaisee asiansa monisanaisemmin tai nopeammin kuin toinen, joten keskustelut muodostuivat myös erimittaisiksi niin, että lyhin haastattelu kesti noin 20 minuuttia ja pisin noin 45 minuuttia.

Aineistoa kertyi kaikkiaan suurin piirtein 5 tuntia. Olen litteroinut haastattelut kokonaan, ainoastaan pienet aiheesta lipsumiset olen jättänyt litteroimatta. Koska aiheeni kannalta olennaisinta haastatteluissa ja vastauksissa on niiden sisältö, olen käyttänyt litteroimisessani hyvin karkeaa transkriptiota (ks. haastattelu edellä). Olen litteroinut useissa kohdin kirjakielen tyyliin: olen esimerkiksi kirjoittanut erisnimet isolla kirjaimella ja merkinnyt haastatteluileikkien keskelle pisteitä osoittamaan paitsi taukoja myös ajatuskokonaisuuksien päättymistä. Selvät kielenaineokset olen erottanut muusta tekstistä kursiivilla. Olen merkinnyt teksteihin loppukahdennukset (*ollaj jopa*). Elisiot olen merkinnyt yhdysmerkillä (*ei sill-oo, s-ei oo*). Murteelle tyypilliset nasaalivokaalit olen merkinnyt aaltoviivan sijasta typografisista syistä alleviivauksella (*aivaa oma, Ouhuu seuvulla*). Murteelle ominaisia piirteitä ovat myös yleis- ja erikoisgeminatio, jotka olen myös merkinnyt teksteihin (*kallaa, täsmällisempää*). Vaikka erikoisgeminatio ei ole täysmittainen, olen merkinnyt sen täysmittaisena. Jotkut informanteistani käyttivät ilmaisua *niinky* tarkoittaessaan sanoa *niin kuin*, joten olen merkinnyt sanaliiton niin kuin informantit ovat sen sanoneet.

2. MURRETIETOISUUS

2.1. Mitä murre on?

Meistä jokainen on joutunut tekemään havaintoja oman kielen murteista ja vertailemaan niitä toisiinsa, mutta harva on varmaan pysähtynyt miettimään, mitä murre

todellisuudessa on. Niin yksinkertaiselta kuin sana saattaakin vaikuttaa, ei asiaa ole helppo määritellä. Sana **murre** on alkuaan merkinnyt konkreettista murtamista, taittamista, särkemistä ja murtumaa. Myöhemmin sana sai myös kuvallisia merkityksiä, ja niinpä alettiin puhua myös kielen murtamisesta. Kansan suussa puhuttiin oman, kotoisessa ympäristössä opitun puheenparren murtumisesta vieraan, etäisemmän suussa. Tavallista oli sanoa, että joku puhui ”murtaen”, jolla tarkoitettiin, ettei hän osannut ”meidän kieltämme” eli jonkun tietyn alueen murretta virheettömästi. Omaa, murteetonta kieltä pidetään yhä edelleenkin puhtaimpana ja muutenkin parhaimpana verrattuna muiden puhumaan kieleen. (Rapola 1947: 5-8.)

Murteita esiintyy hyvin monenlaisissa yhteisöissä; voidaan puhua yksilömurteista, perheiden murteista, kylien, pitäjien, pitäjärühmien ja kokonaisten maakuntien murteista. Kielitieteen piirissä ollaan vahvasti sitä mieltä, että murteet kuuluvat vääjäämättömästi jokaiseen kieleen. Murteetonta kieltä ei siis ole eikä voi olla, sillä kieli on sosiologinen ilmiö, jonka kehitykseen vaikuttavat samat tekijät, jotka vaikuttavat yleensäkin kaikkeen yhteisölliseen kulttuurikehitykseen. (Rapola 1947: 5-8.) Murre käsitetään usein niin, että se on nimenomaan maaseudulla puhuttua kieltä. Silti myös kaupunkien puhekieltä voitaisiin ihan yhtä hyvin nimittää murteeksi; eroavathan eri kaupunkienkin puhekielet toisistaan. Helsinkiläisen, tamperelaisen, turkulaisen ja oululaisen erottaa edelleen toisistaan puheen perusteella varsin helposti. (Pajarinen 1996: 26.)

Murteet ovat aina olleet ennen kaikkea ns. paikallismurteita. Homogeenisessa yhteisössä käydään aina vilkkainta vuorovaikutusta yksilön ja hänen maantieteellisen lähiympäristönsä välillä, ja niinpä kielelliset erot ovat pienimmät lähimmässä ympäristössä ja lisääntyvät siitä etäännyttäessä. Jyrkkiä murrerajoja on vaikea erottaa, sillä jokainen murre yhtyy ja vaihtuu joka kohdassa yhtä tasaisesti ja huomaamattomasti naapurimurteisiinsa. Tärkeitä murrealueiden muodostajia ovat erilaiset aluehistorialliset seikat, kuten sukulaisuus- ja heimosuhteet, taloudelliset intressipiirit, valtiollinen, hallinnollinen, kirkollinen tai liikenteellinen yhteen- tai erilleenkuuluminen. Nämä seikat ratkaisevat vuorovaikutussuhteiden muodostumisen ja näiden seikkojen keskittymiin muodostuu murrekeskuksia. (Rapola 1947: 10-12.)

Haastattelujeni ensimmäiset kysymykset koskivat informanttien murretietoisuutta eli sitä, mitä he tietävät murteista ylipäätään. Kysyin, mitä murre heidän mielestään on, mitä murteita he tietävät ja miten hyvin he tuntevat niitä. Entä arvailevatko he koskaan

puheen perusteella, mistä joku on kotoisin? Mitä murretta heidän mielestään Haapajärvellä ja sen naapuripaikkakunnilla puhutaan? Kysyin myös, minkälaisia murr sanoja Haapajärven murteeseen kuuluu.

Haastatteluni alkoivat siis *murre*-sanan määrittelyllä. Aluksi miltei jokainen informantti sanoi, ettei osaa antaa murteelle mitään hienoa määritelmää, ja varsinkin yläasteikäiset vastaajat päivittelivät kysymyksen vaikeutta, he kun eivät olleet koskaan koko asiaa edes ajatelleet. On ihan ymmärrettävää, että kysymys saattoi tuntua varsinkin yhdeksäsluokkalaisista vaikealta, sillä heillä ei ainakaan yläasteen äidinkielen tunneilla ollut vielä käsitelty murteita lainkaan. Hetken miettimisen jälkeen jokainen osasi kuitenkin sanoa jotakin.

Kaikki kymmenen informanttia mainitsivat ainakin murteen paikallisuuden eli sen, että murre on jonkin tietyn alueen ihmisten puhekieltä, kuten ”tällasta jokapäiväistä, arkikieltä, jota määrätyillä seuduilla puhutaan missä nyt, missä asutetaan ja ollaan niinku perimmäisesti asuttu”. Keski-ikäiset puhuivat murteen yhteydessä *arkikielestä*, *kotikielestä* ja *kansan puhekielestä*. Moni viittasi myös siihen, että ajan myötä eri alueilla on kehittynyt tai kehittänyt oma puhetapansa. Murteesta sanottiin myös, että ”se on sitä, miten ihmiset puhuu, erilaisia puhettyylejä eli joku vienttää ja joku ei viennä”. Kaksi keski-ikäistä sanoi, että murre on sitä kieltä, mitä on iän päivät tottunut kuulemaan ja mikä on tarttunut sitten omaankin puheeseen. Eräs keski-ikäisistä vastaajista puolestaan kiinnitti huomiota siihen, että ”murre on jollakik kulumalla yleisesti hyväksytty puhettapa eli murrev vippaa sev verran niinku kirjakielestä, että kukkaa ei tuus sanommaa että sinä sanot niinku jonkus sanav väärii”. Vastauksesta käy siis ilmi, että nimenomaan murteella puhuminen on sosiaalisesti hyväksyttyä, ei niinkään kirjakielen käyttö.

Kaikki yhdeksäsluokkalaisetkin mainitsivat siis murteiden alueellisuuden. Lisäksi yksi vastaajista kiinnitti huomiota eri-ikäisten murteiden käyttöön: ”kais se jonkullaista sitä kielen erillaisuutta, että etelässä puhutaa erilaila ja pohjosessa erilaila ja kais se riippuu sillai vähä niinku iästäki, että nuoret puhuu erilaila ku vanhat”. Kaksi yhdeksäsluokkalaisista antoi myös esimerkkejä, miten murre ilmenee. Yksi haastateltavista muun muassa kertoi, miten esimerkiksi oululaiset sanovat ”ookko nää Oulusta”, ja toinen puolestaan selitti, että ”Haapajärvellä jätetään joitaki *iitä* pois niinku terottaa nii se pitäs olla teroittaa, elikkä murteissa oj jottain tämmösiä pieniä vivahteita, mitkä puhekkielessä kuulluu sitte”.

2.2. Eri murteiden tuntemus

Suomen murteet jakautuvat kahteen pääryhmään, länsi- ja itämurteisiin. Jako perustuu tiettyihin sanastollisiin, äänne-, muoto- ja lauseopillisiin eroihin. Näiden kahden pääryhmän alle on muodostunut myös pienempiä murrealueita, ja niinpä suomen kielen murteet voidaan jakaa seuraavasti: Länsimurteita ovat lounaismurteet, hämäläismurteet, pohjalaismurteet ja peräpohjalaismurteet. Itämurteita puolestaan ovat savolaismurteet ja kaakkoismurteet. Nämä päämurrealueet jakautuvat myös pienemmiksi murrealueiksi (ks. liite 2).

Nykyään ei voi olla törmäämättä erilaisiin murteisiin ja kielimuotoihin, sillä ihmiset liikkuvat paljon ja vaihtavat paikkakuntaa syystä tai toisesta. Vaikkei itse lähtisikään synnyinseuduilta, muuttaa sinne kuitenkin ihmisiä muualta, jotka tuovat tullessaan uuden ja vieraan kielimuodon. Henkilökohtaisten kontaktien lisäksi eri murteita tekevät tutuiksi myös joukkoviestimet, joissa haastatellaan eri murteita puhuvia ja siten lisätään kuulijoiden ja katsojien tietämystä kielen elämästä. Eniten murteentuntemusta lisää kuitenkin se, että tuttavapiirissä, työtovereissa, ystäväissä tai sukulaisissa on ihmisiä, jotka puhuvat eri tavalla kuin itse puhuu. (Nuolijärvi 1986a: 131.)

Virroilla tehdyssä tutkimuksessa (Nahkola & Saanilahti 1990: 140) muutamilta virtolaisilta yhdeksäsluokkalaisilta² vastaajilta kysyttiin, mitä murteita he pystyvät erottamaan toisistaan. Kysymys oli siis lähellä tekemieni haastattelujen kysymystä, jossa kysyttiin, mitä eri murteita haastateltavat tietävät ja miten hyvin he tietämiään murteita tuntevat. Virtain tutkimuksessa melkein kaikki haastateltavat ilmoittivat tunnistavansa parhaiten savolaisen ”viäntämisen”. Tuttua oli myös ”Turun murre”, jota kuvattiin ”niin lyhyeksi, että loput saa arvata”. Muutamat mainitsivat myös ”Pohjanmaan murteen”, jonka sanottiin olevan ”hidasta ja sitä hoota pannaan joka paikkaan”. Nuolijärven (1986a: 131-133) mukaan nämä kolme murretta tunnistetaan Suomessa yleensäkin hyvin. Kyseisillä murteilla on siis ilmeisen selvät ja helposti tunnistettavat ominaispiirteensä. Virtain tutkimuksessa hajamainintoja saivat myös ”Tampereen murre”, ”Karjala”, Oulun seutu sekä Helsinki.

² Vastaajat olivat Virtain yläasteen yhdeksännellä luokalla vuonna 1986.

Oheisesta asetelmasta käy ilmi, miten haapajärviset informanttini ilmoittivat tunnistavansa eri murteita. Olen muuttanut heidän mainitsemansa nimitykset kielitieteellisen murreryhmittymisen mukaiseksi.

	keski-ikäiset	nuoret
savolaismurteet	5	4
pohjalaismurteet	4	3
hämäläismurteet	4	2
peräpohjalaiset murteet	3	4
kaakkoismurteet	3	3
lounaismurteet	3	3
Helsingin murre	1	4

Yleensä kaikilla on jokin murre, jonka osaa erottaa muista murteista, ja niinpä jokainen informanteistani osasi nimetä ainakin muutaman kielemme murteen. Yleensäkin informantit tunnistivat mielestäni eri murteita varsin hyvin. Edellä esittämäni asetelma noudattelee päämurrejakoa, mutta kiintoisaa on, miten monenlaisia murrenimityksiä informanteillani on ja millä perusteilla he jakavat murteet. Kuten asetelmasta käy ilmi, tunnistivat haastateltavat kaikkein parhaiten **savolaismurteet**, jotka yhtä informanttia lukuun ottamatta kaikki mainitsivat. Tavallisinta oli, että haastateltavat käyttivät *Savon murre* -nimitystä. Lisäksi kolme keski-ikäistä ja yksi nuori puhui *Kajaanin murteesta* ja yksi keski-ikäinen *Koillismaan murteesta*. Nämä mainittiin yleensä vastauksissa vielä Savon murteen lisäksi. Keski-ikäiset haastateltavat käyttivät **pohjalaismurteista** sellaisia nimityksiä kuin *Pohjois-Pohjanmaan murre* ja *Pohjanmaan murre*. Vain yksi mainitsi erikseen *Etelä-Pohjanmaan murteen*. Yläasteikäisistä kaksi puhui *Oulun murteesta* ja mainintoja saivat myös *Keski-Pohjanmaan murre* ja *Pohjanmaan murre*. **Hämäläismurteet** saivat varsin kirjavia määritelmiä. Keski-ikäiset vastaajat puhuivat paitsi *Hämeen murteesta*, myös ”*Nääsvillen murteesta*”, *Satakunnan murteesta* ja *Tampereen murteesta*. Yläasteikäisistä kahdesta hämäläismurteen mainitsijasta kumpikin puhui nimenomaan Tampereen murteesta. **Peräpohjalaismurre**-nimitystä kukaan haastateltavista ei käyttänyt, vaan nuoret puhuivat *Lapin murteesta* ja keski-ikäiset mainitsivat Lapin murteen lisäksi ”lappalaisten tai lappilaisten murteen” ja ”pohjosen murteen”. Eräs keski-ikäisistä mielti, onko saame murre vai kieli ja päättyi sitten lopulta siihen, ettei se taida varsinaisesti murre ollakaan. **Kaakkoismurteista** kaikki informantit käyttivät joko nimitystä *Karjalan murre* tai *karjalaisten murre*. **Lounaismurteet** hahmottuivat pitkälti *Turun murteeksi*, yksi keski-ikäinen mainitsi lisäksi *Rauman*

murteen ja yksi yläastelainen *Porin murteen*. Kiintoisaa on, että vain yksi keski-ikäinen puhui *Helsingin murteesta*, hänkin mainitsi sen, kun jäi haastattelussaan miettimään, onko ”hesalaisten” puhe murretta vai slangia. Sen sijaan yhdeksäsluokkalaiset yhtä lukuunottamatta mainitsivat Helsingin murteen, heistä yksi puhui tosin *etelän murteesta*.

Vastauksista huomaa selvästi, että vanha päämurrejako elää edelleen ihmisten mielissä, mutta murteista käytetään nykyisin hieman eri nimityksiä. Ne määritellään pikemminkin maakuntien keskusten tai muiden alueella sijaitsevien kaupunkien mukaan. Omissa haastatteluissani puhtaasti maakuntien mukaan nimettiin enää vain Savo, Lappi ja Karjala. Keski-ikäiset puhuivat lisäksi vielä Hämeestä, Satakunnasta, Pohjanmaasta, Kainuusta ja Koillismaasta, mutta useimmilla nuorilla nämä olivat muuttuneet jo Tampereen, Oulun ja Kajaanin murteiksi. Ainut murre, jonka kumpikin ikäryhmä nimesi puhtaasti kaupungin mukaan, oli Turun murre, eli kukaan ei siis käyttänyt lounaismurrenimitystä. Uskon, että ilmiön osasyynä on jälleen kaupungistuminen; monien haastateltavien muualla Suomessa olevat tutut asuvat nimenomaan kaupungeissa, joten murteetkin nimetään sitten niiden mukaan. Voisi ajatella, että savon murre olisi hahmottunut nuorten mielissä esimerkiksi Kuopion murteeksi, mutta toisaalta Savo sijaitsee niin Haapajärven kupeessa, että nuorille jutut savolaisista ja heidän murteestaan ovat varmasti hyvin tuttuja jokapäiväisessä elämässä eikä Savo-tietämys rajoitu pelkkään Kuopioon. Myös Lappi sijaitsee suhteellisen lähellä Haapajärveä, joten aluetta ajatellaan edelleen maakuntana. Toisaalta kuulostaisikin hieman oudolta puhua esimerkiksi Rovaniemen tai Sodankylän murteista. Karjala säilyy varmasti kokonaisen maakunnan hahmossa haapajärvisten mielissä maantieteellisen kaukaisuutensa vuoksi; ihan toisin saattaisivat vastata karjalaisia lähempänä asuvat ihmiset.

Kysyin haastateltaviltani myös, miten hyvin he tuntevat mainitsemiaan murteita. Keski-ikäiset informantit kertoivat tuntevansa murteita melko hyvin. Kaikilla on ainakin joitakin tuttavuuksia muualla päin Suomea. Kolmen keski-ikäisen puoliso on kotoisin muualta Suomesta, kahdella Hämeestä ja yhdellä Turusta, joten eri murteet ovat tulleet tutuiksi jo puolisoittenkin kautta. Sukulaisia monilla tuntui olevan myös muualla Suomessa, kuten Turun seudulla ja Hämeessä. Kaksi keski-ikäistä miestä kertoi, että on työasioissa tekemisissä jonkin verran hämäläisten kanssa, ja toinen heistä oli itsekin asunut joskus Hämeessä. Eräs miehistä kertoi, kuinka armeija-aikoina tutustui Lapin ihmisiin; heidän puheensa oli outoa ja se otti selvästi korvaan. Kaksi miehistä osoittautui koviksi

lukemaan, ja he sanoivat murteiden tulevan tutuiksi kirjojen kautta. Kumpikin ilmoitti olevansa ”Päätalo-faneja”, joten Kainuun ja Koillismaahan murteet olivat tuttuja Kalle Päätalon kirjoista. Toinen kertoi tutustuneensa lisäksi Etelä-Pohjanmaan murteeseen Antti Tuurin romaanien ja erityisesti niiden pohjalta tehtyjen elokuvien kautta. Pari haastateltavaa sanoi tuntevansa Savon murteen siksi, ”kun Savonmaa on tuossa niin lähellä”.

Yhdeksäsluokkalaisilla oli muualla Suomessa asuvia tuttuja selvästi vähemmän, ja tuttavat olivat selvästi yksittäisiä tapauksia: pari Helsingin lähetyksillä asuvaa serkkupoikaa, Kajaanissa opiskeleva isovelji, isäpuoli Turusta, kirjekaveri Helsingistä, sedän perhe Tampereelta ja Helsingistä sekä tuttava Rovaniemeltä”. Kiintoisaa oli, kun yhden tytön (YN1) kanssa tuli puheeksi, että hän chattailee ja lähettää sähköpostia innokkaasti Internetissä; sielläkin käytetään puolin ja toisin murteita ja myös keskustellaan niistä. Juttelimme muun muassa seuraavaa aiheesta:

YN1: ni, nii sielä [chatissa] ja sitte ruppee vaikka jonku kaas niinku, lähettellee sähköpostia, nii sitte ne aina, ne niinku sillee että, että mitee sää sanot tuo sanaa että sitte, että opetappa mullev vaikka Oulum murretta nii sitte aina laittaa tuo yhel lauseen niinku esimerkkiä että *oocko nää Oulusta, pelekäikkö nää polliisia ja syökkö sää, syökkö nää sammalta*.

SL: justtiisa joo. nii aatteleeko ne sitte sillee että sää puhut Oulum murretta?

YN1: no nii tain ne niinku että, että jännä että mitee sää vaikka, kirjojat tuo sanaa että sitte ne ruppee niinku ite matkimmaa että, että onko sitte mittääm muita mitä niinku siellä lähiympäristössä käytettää nii sitte voi laittaa tuo Oulum murttie.

SL: joo, joo. hei tota, miten te muuten siellä niin tota, huommat sää itestäs että kirjojat sää sinne niinku kirjakielellä vais sitte murteella?

YN1: een, murteella. niin ku kirjakieli oo hirveev vaikee kirjojaa, silleen että pittää niitä *iitä* aina sinne, lykkiä nii se tullee palijo, nopeemmin ku kirjojaa murteella.

SL: minkälaisia juttuja esimerkiks?

YN1: no sities *sää* ja, sitte, no kaikkia niinku tuommosia lyhenteitä niinku sannoista, tolleen noi ja, sitte jos ov vaikka englanninkielisessä chatissa nii sitte ov vaikka niinku, sillee että, niinku että *aar* ni s-on niinku *ärrä*, ja sitte *juu* nii on niinku *uu* nii tolleen noi.

SL: joo ja sit varmmaaj joitakih hymiöitä ja tämmöstä näin niinku?

YN1: joo.

Yläastelaiset kertoivat myös joitakin esimerkkejä tuntemistaan murteista. Yksi tytöistä sanoi huomanneensa, että hänen tamperelaisten kavereidensa konsonantti ei kahdennu, vaan he sanovat esimerkiksi että ”määh lähen kotio”, ei ”kottiin” niin kuin haapajärviset. Tosin *kotio*-sanassa ei voi ollakaan kahdennusta. Samainen tyttö on

kiinnittänyt huomiota, että hänen Rovaniemeltä kotoisin oleva kaverinsa sanoo *mie* ja *sie*. Yhdellä tytöistä on puolestaan sukulaisia Helsingin seudulla, ja hän kertoi, että heidän ”ässänsä suhahtaa” ja lisäksi heillä on omia slangisanojaan esimerkiksi kaupunkien nimissä; Riihimäkeä kutsutaan ainakin hänen sukulaisperheensä *Riksuksi*. Muutenkin hänen mukaansa slangisanoja on ”ihan älyttömänä kaikkia”, joita saa sitten ulkopuolisena mieltä, mitä ne oikein tarkoittavat.

Kaikki haastattelemiini ihmiset tuntuvat ainakin jossain määrin arvailevan murteen perusteella, mistä joku ihminen on kotoisin. Etenkin kumpikin keski-ikäisistä naisista sanoi, että totta kai päättelee murteen perusteella puhujan kotipaikkaa, jos puhe kuulostaa vieraalta tai sitten ”on sev verran utelias että ottaa heti kiinni ja kysyy että mistä päi oot”. Miehetkin ilmoittavat ainakin joskus arvailevansa puhujan kotipaikkaa tai jopa kysyvänsä, jos ei asia muuten tule ilmi. Yksi miehistä kertoi arvailevansa joskus, mutta toisaalta ”sen etukäteen kyllä melekkein tietää mistä se on kotosi ja harvemmin tulee outojen kaas juteltua”. Jotkut keski-ikäiset kertoivat tarkemmin, mistä he päättelevät puhujan kotiseudun. Eräs miehistä mainitsi tunnistavansa ”joisttai määrätystä sanosta ja lyhennelmistä” ja toinen naisista sanoi, että muutamat poiminnot joistakin sanoista paljastavat puhujan murretaustan.

Yläasteikäiset informantitkin arvailevat eri tavalla puhuvan kotiseutua. Kuten keski-ikäisissä myös nuorissa naiset tuntuvat olevat innokkaampia arvailijoita. Yksi tytöistä kertoo, että ”jos joku outo tulee juttelemaan nii sitä niinku kuuntellee että tuo ov varmmaa Oulusta tai etelästä päi”. Pojat puolestaan ovat enemmän sillä kannalla, että ”no joskus ehkä arvuuttelen, mutta ei nii hirveesti, mutta kyllä se tietenki jonkuv verran kiinnostaa ku kuullee semmosen niinku erilaisen puhettylin”.

2.3. Käsitteitä Haapajärven murteesta

Haapajärviset informantitni luonnehtivat Haapajärven murretta *vankaksi*, *paksuksi*, *laahustavaksi* ja etenkin *leveäksi*. Näillä adjektiiveilla pohjalaismurteita kuvataan yleisemminkin, sillä esimerkiksi Jyväskylän osatutkimuksessa eteläpohjalaiset opiskelijat ja koululaiset luonnehtivat eteläpohjalaista murretta muun muassa ”leveäksi” ja ”venyttämällä puhutuksi” (Mielikäinen 1981: 122). Samanlaisia luonnehdintoja pohjalaismurteista saatiin myös Virroilla tehdyssä tutkimuksessa (Saanihahti 1990: 11,

13-14.) Tutkimukset ovat osoittaneet, että muitakin kuin pohjalaismurteita voidaan pitää leveinä; jopa ruotsalaiset ja saksalaiset luonnehtivat murteitaan kyseisellä adjektiivilla (Thelander 1979: 112, Ammon 1979: 29). Saanilahden mukaan (1990: 13-14) murre saattaa kuulostaa leveältä, jos siihen kuuluu yleisgeminaatio, ja Mielikäisen mukaan (1981: 123) venyttämisen vaikutelma johtuu ilmeisesti muun muassa švaavokaalista. Eräs keski-ikäisistä miesinformanteista kuvasi Haapajärven murretta paitsi *Oulun leviänä* myös *takovana, tökkivänä, hakkaavana* ja *ei-liukuvana*. Haapajärviseen puheen nuottiin saattaa todellakin kuulua tietynlainen takovuus ja hakkaavuus, varsinkin jos kyseessä sattuu olemaan sukkelasanainen murteenpuhuja.

Yksi haastattelukysymyksistäni koski myös Haapajärven murteen ominaispiirteitä. En suinkaan käyttänyt kysymyksessäni murrepiirre-termiä, vaan kansantajuistin kysymystäni ja kysyin, millaisia murre sanoja haapajärviseen murteeseen kuuluu. Moni totesi, että olisi ollut hyvä saada etukäteen miettiä tätä kysymystä, koska oli vaikea pohtia omaa murrettaan ja kielenkäyttöään. Useimpien mielestä joku ulkopuolinen olisi osannut vastata kysymykseen paremmin. Moni keksi sanoja ja piirteitä sitten, kun kysyin, mistä muualla Suomessa asuvat olivat jotenkin huomautelleet informantin puheessa. Vastaajat mainitsivat Haapajärven murteesta muun muassa seuraavia piirteitä:

	keski-ikäiset	nuoret
švaavokaali	4	2
yleis- ja erikoisgeminaatio	1	4
murre sanat	3	1
yksikön 1. ja 2. persoonan pronominit	2	2
d:n vastineet	1	2
ts-yhtymä	1	1

švaavokaali on siis haastattelemieni keski-ikäisten informanttien mielestä leimallisin piirre Haapajärven murteelle ja nuoriltakin se sai toiseksi eniten mainintoja. Ilmiötä kuvatessaan haastateltavat käyttivät yleensä konkreettista esimerkkiä eli he mainitsivat sanoja tai lausahduksia, joissa švaata esiintyy, kuten ”minäpä keitän *kahavit*”, *lehemä* ja *pöhölä*. Eräs informanteista lisäsi tähän, että Haapajärvellä sanotaan nimenomaan *pöhölä*, kun taas Oulussa *pölijä*. Eräs yläasteikäisistä tytöistä kuvasi švaavokaalia, että ”täällä pohojosessa sinne vällii tullee niinku lissää nuita vokkaaleita”.

Yleis- ja erikoisgemmaation mainitsemisessa ilmenee selvästi ikäluokkien välinen ero; keski-ikäisistä vain yksi informantti kuvasi gemmaatiota, kun taas yläasteikäisistä miltei kaikki. Ero saattaa johtua siitä, että nuorilla tuntui olevan paljon kavereita Etelä-Suomessa, jossa yleis- ja erikoisgemmaatiota ei juurikaan esiinny. Haapajärviset nuoret ovat saattaneet kuulla huomautteluja omasta gemmaattojen käytöstään etelässä asuvilta tutuiltaan ja näin oppineet, että ilmiöt kuuluvat haapajärviseen puheeseen. Yläasteikäiset osasivat myös kuvailla hyvin kyseisiä ilmiöitä asianmukaisin käsittein, kun he puhuivat muun muassa, että ”joitaki konsonantteja kaksinkertaistetaan” tai ”se konsonantti tulee kaks kertaa puhheeseen”. Esimerkkeinä he sanoivat ”*pittää mennä syömmää ruokkaa*” ja ”*kuunnella mussiikkia, ei musiikkia*”.

Kysymys tuotti myös koko joukon murre sanoja, jotka ovat leimallisia Haapajärven tai yleensä Pohjanmaan murteelle. Luonnollisesti jo oma kysymyksenasetteluni vaikutti siihen, kysyinhän nimenomaan haapajärvisiä murre sanoja. Siksi etenkin keski-ikäiset informantit jäivät miettimään Haapajärven murteen sanastoa, ja se osoittautui vastausten perusteella varsin rikkaaksi. Mainituiksi tulivat muun muassa sellaiset sanat kuin *puoti* = aitta, *sääski* ja *itikka*, *pottu* = peruna, *muha* = sahanpuru, *kota* = karjakeittiö, *ylinen* = vintti, *tunkio*, *hyysi* = vessa, *kommuuti* = pesemiseen liittyvä huonekalu, *iltti* = kengän läppäosa, *tunnettaa* = tuntua, *lentsu* = flunssa ja *luikas* = liukas. Keski-ikäiset haastateltavat mainitsivat muutaman sanan, joita jäivät sitten miettimään vaikkapa tähän tapaan:

kyllähän niitä [murre sanoja] nyt varmasti, tuliskik ku vaan tässä jaksas mietiskellä, ku s-on tätä pohtimista täällä Haapajärvellä. onhan niitä palijo. ja sitte [riemastuu] tuo oo hirviää hyvä sana, että on *kelevotoo*, joku on kelevoton niim mitä se tarkoittaa? se tarkoittaa lapsesta, ku lapsi on kelevotoo, s-on niim pieni et siit-ei oom mihinkään nii s-on kelevo-, *nuo kelevottomat* on tuolla, pihalla taas tai *kelevottomia* siellä on, et meill-on [naurua] meill-on kymmenel lasta ja *pari kelevotonta* vielä kotona, se tarkoittaa sitä et niist-ei oom mihinkää. (KN2)

Pari keski-ikäistä vastaajaa jäivät pohtimaan myös haapajärvisiä lainasanoja, joita heidän mukaansa on tullut etenkin ruotsin kielestä, mutta myös venäjältä. Tällaisia sanoja on heidän mukaansa esimerkiksi *vörskotti* (saadaan esimerkiksi palkka ”vörskottina” eli etukäteen), *täkki* = peitto, *köökki* = keittiö, *tooli* = tuoli, *kamari* = huone, *kartiinit* = verhot ja *akkuna* = ikkuna. Eräs keski-ikäisistä miehistä arveli, että Haapajärven murteessa on jonkin verran eteläpohjalaista murretta nimenomaan ruotsalaislähtöisten

sanojen kautta. Hän totesi kuitenkin, että nämä sanat elävät enää haapajärvisien vanhusten kielenkäytössä; nykypuhekielestä ne ovat hänen mukaansa häviämässä. Väitteeseen on helppo yhtyä jo senkin vuoksi, etteivät esimerkiksi haastatteleman yläasteikäiset maininneet tällaisista sanoista mitään; jotkut heistä totesivat kyllä, että omilla isovanhemmilla oli omia murre sanoja, joita nuoret eivät enää käytä. Uskon heidän tarkoittaneen muun muassa juuri ruotsalaislähtöisiä lainasanoja, joita Haapajärven murteessa on aikoinaan ollut varsin runsaasti.

Yksikön 1. ja 2. persoonan pronominit virittivät myös sekä parissa keski-ikäisessä että yläasteikäisessä informantissa kiintoisaa keskustelua, ja jokainen pohti asiaa hieman eri näkökulmista. Keski-ikäisistä kaksi miestä otti asian puheeksi. Heistä toinen kertoi, ettei Haapajärvellä minä-sanaa lyhennetä mitenkään eli hänen mukaansa haapajärviset eivät sano *mie* tai *myö*. Hänellä oli autokoulunopettajana se käsitys, että myös haapajärviset nuoret käyttävät *minä*- eivätkä *mä*-sanaa. Toinen keski-ikäisistä miehistä pohti asiaa seuraavaan tapaan:

onhan nämä levinny, enneghän näit-ei kehattuk käyttää näitä *mää*tä ja *sää*tä täällä ollenkkaa. et s-oo iham minuu aikana tullu, ei niitä ollu, sehää oli hienostelua jos rupes puhummaa että *mä* ihaa sillon ku minä olil lapsi, aivav varmasti. sittehää se rupes pikkuhilijjaa, leviään televisiom myötä se *mää* ja *sää* nii sitähää sai oikei hävetä jos jokup puhu sillai. mutta vanahat ihmiset, kuunteleppa vanahoja ihmisiä niin kyllä ne ei kovij häävisti sano että *mää*, ne sannoo *minä*. (KM3)

En ole tehnyt oman aineistoni haastatteluista laskelmia yksikön 1. ja 2. persoonan käytöstä, mutta omien havaintojeni perusteella voin sanoa, että haastatteleman haapajärviset keski-ikäiset informantit käyttävät omissa haastatteluissaan enimmäkseen *minä* ja *sinä* -muotoja ja yläasteikäiset *mää* ja *sää* -asuja. Ero on mielestäni melko selkeä. Nuoret pitävät *mää* ja *sää* -asua itsestäänselvyytenä, ja toinen asiasta maininnut informantti toteaa, että harvemmin nyt kukaan edes puhuu *minä* ja *sinä* -muodoissa. Toisen mukaan kuulostaa puolestaan hieman kummalliselta, kun hänen Espoossa asuvat kaverinsa sanovat että *mä* ja *sä*, ei siis *mää* ja *sää* niin kuin Haapajärvellä sanotaan.

d:n käytön ottaa puheeksi kolme informanttia. Yksi keski-ikäinen nainen toteaa tässä kohtaa, että Haapajärvellä ei *d*:tä paljon käytetä, vaan sanotaan esimerkiksi *meijän* ja *teijän*. Yläasteikäiset mainitsevat sellaisia esimerkkejä kuin *tiitä*, *nähhään* ja *lähän* = lähden. *ts*-yhtymän mainitsee puolestaan pari haastateltavaa. Keski-ikäinen mies muistaa, että Haapajärvellä ”mennääm *mehttää*”, ja yläasteikäinen taas kertoo esimerkin ”meen

kattoon televisijoo”. Haastatteluissa lisäksi vielä yksittäisiä mainintoja saivat *ea*-yhtymä *rupijjaa*, *oa*-yhtymä *televisijoo*, inkongruentit muodot *me memmä*, *tullaa* ja *ollaa*, pikapuhemuoto *meen* sekä *otta-* ja *oitta-*verbit *rahottaa* ja *terottaa*.

Haapajärven murteen piirteiden kuvailuissa on eroja eri ikäryhmien välillä. Keski-ikäisiltä informanteilta sain enemmän sanoja; he miettivät murre sanoja pitempään, ja heillä oli selvästi yläasteikäisiä enemmän peilaustaustaa muihin murteisiin, joten oman murteen ominaispiirteetkin olivat paremmin selvillä. Keski-ikäiset informantit olivat selvästi innoissaan, kun he pääsivät kertomaan Haapajärven murteen omasta sanastosta. Yläasteikäiset mainitsivat lukumääräisesti vähemmän piirteitä, mutta he osasivat kuvailla ilmiötä muutenkin kuin antamalla vain pelkän esimerkkisanan. Nuorten oli helpompi käyttää äidinkielen ja muiden kielten tunneilta tuttuja kielen käsitteitä, kuten *vokaalia* ja *konsonanttia*. Yleisesti haapajärviset tunnistivat mielestäni hyvin oman murteensa piirteitä.

Haastateltavat pitivät yleisesti Haapajärven murretta myös sekamurteena, jolle oli vaikea antaa tarkempaa määritelmää. Ilmiö on ymmärrettävä, kun ottaa huomioon Haapajärven maantieteellisen sijainnin eri alueiden, Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan ja Savon, risteysalueella. Samanlaisia tuloksia on saatu aikaisemmissa tutkimuksissa vastaavanlaisilta risteysalueilta. Esimerkiksi Virtain tutkimuksessa kävi ilmi, että myös virtolaiset pitivät murrettaan sekamurteena. Kiintoisaa Virtain tuloksissa on se, että monen haastateltavan mukaan murre-eroja esiintyi jopa paikkakunnan sisällä niin, että pitäjän eteläosassa sanottiin puhuttavan hämeen murretta, pohjoisessa pohjalaismurretta ja lännessä keskisuomalaista murretta. (Saanihahti 1990: 10-11.) Haapajärven murteesta ei kukaan haastateltavista ollut näin tarkkoja huomioita tehnyt, vaikka esimerkiksi paikkakunnan itärajalla Kuonan kylässä puhutaan ilmeisesti eri tavalla kuin läntisimmillä kylillä, kuten Autiorannalla. Kuona sijaitsee savolaismurteisen Pyhäjärven rajalla, kun taas Autioranta rajoittuu keskipohjalaismurteiseen Nivalaan. - Haastateltavieni joukkoon olisikin ollut kiintoisaa saada edes yksi kuonalainen, mutta etsimisestäni huolimatta en löytänyt sieltä informanttia, joka olisi täyttänyt kaikki asettamani kriteerit. - Tosin yksi keski-ikäisistä miesinformanteistani (KM2) kertoi omasta elämästään hauskan esimerkin, miten Haapajärvelläkin eri kylillä saattaa esiintyä omia sanontoja, joita muilla kylillä asuvat eivät välttämättä tunne. Hänen vaimonsa oli aikaisemmin heidän seurustelunsa alkuvaiheissa käyttänyt *pullistaa*-sanaa miehelle ihan oudossa merkityksessä. Vaimo oli

esimerkiksi sanonut, että ”joku tullap pullisti ovesta sisään”, vaikka olisi saapunut huoneeseen ”ihan kevyesti”. Miehen mukaan hänen vaimonsa puhui suhteen alkuaikoina selvää ”Vehkapuhon³ murretta”, Vehkapuhdosta kun oli kotoisin.

2.4. Käsitteitä naapuripaikkakuntien murteesta

Mitä haastattelemani haapajärviset sitten ajattelevat naapuripaikkakuntien murteista? Tätä asiaa selvittelin kysymällä informanteiltani, minkälaista murretta puhutaan Haapajärven naapuripaikkakunnilla ja onko niissä eroa Haapajärven murteeseen. Jälleen vastauksissa ilmeni eroja ikäryhmien välillä. Keski-ikäiset kävivät vastauksissaan yleensä läpi miltei kaikki Haapajärven naapuripaikkakunnat ja kommentoivat jotenkin niiden murretta, kun taas yläasteikäiset tyytyivät yleensä toteamaan, ettei niiden murteissa ole juuri mitään eroja Haapajärviseen puheenparteen. Yleinen vastaus yläastelaisilla oli myös se, etteivät he tunne paljontaan ihmisiä naapuripaikkakunnilta, joten vertailu on siksi vaikeaa.

Kaikki viisi haastattelemaani keski-ikäistä mainitsivat naapuripaikkakunnista **Pyhäsalmen**, jonka murre kuuluu Pohjois-Savon murteisiin. Kaikki totesivat, että Pyhäsalmissa puhutaan jo **savon** murretta, jonka kyllä selvästi tunnistaa ja erottaa haapajärvisestä puheesta. Yksi keski-ikäisistä miehistä ihmettelee: ”On se kumma että se pyhäsalmisten puhe eroaa niim paljon haapajärvisestä mutta meillä ku ei sitä savoa puhuta.” Hänen mukaansa Pyhäsalmen sisälläkin on eroja ihmisten puheessa; lähellä Kiuruvettä puhutaan selvää savoa, mutta paikkakunnalta löytyy myös ihmisiä, jotka ”taas puhuu aivan tavallista”.

Haapajärveltä länteen päin lähdettäessä tulee vastaan keskipohjalaismurteinen **Nivala**, jonka murteen useimmat informantit sanoivat olevan aikalailla **samanlaista** kuin Haapajärvellä. Vastauksista tuli ilmi myös joitakin asenteita naapuripaikkakuntalaisia kohtaan esimerkiksi eräs keski-ikäinen nainen kertoo, että ”nivalalaisilla tullee ohorajauhoja otasta, ku ne on nii maaviljelijöitä” ja että samasta syystä ”niill-on keltanen napa”. Hänen mukaansa nivalalaisten puhe on erilaista kuin haapajärvisen, sillä

³ Vehkapuhto sijaitsee myös Haapajärvellä, muutama kilometri Haapajärven keskustasta Nivalaan päin. Vehkapuhto itsessään on perä, joka liittyy laajempaan Siiponkosken kylään.

nivalalaisilla on joitakin outoja, muualta tulleita sanoja. Nivalaan onkin muuttanut aikoinaan paljon eteläpohjalaisia, mikä on vaikuttanut varmasti paikkakuntalaisten puheeseen. Sama nainen kertoo myös, että myös nivalalaisissa ihmisissä ja kaupoissa on ”hurja” ero verrattuna haapajärvisiin. Nivalan murre miellettiin siis samantapaiseksi kuin Haapajärven, mutta pari vastaajaa sanoi, että lähemmäksi rannikkoa mentäessä murre rupeaa muuttumaan. He olivat kiinnittäneet huomiota, että esimerkiksi Ylivieskassa on jo ”näitä lyhennyksiä ja oikasuja”, kuten *misä* ja *täsä*.

Kärsämäkisten puheessa sanottiin olevan muutamia sanoja, joita Haapajärvellä ei tunneta, mutta muuten kärsämäkiset puhuvat **suunnilleen samaa** kuin haapajärvisetkin. Kärsämäen murre edustaa keskipohjalaismurteita. Yksi keski-ikäisistä miehistä kertoo, että hänestä kärsämäkiset puhuvat enemmän kirjakielellä kuin haapajärviset, mutta sanoo sitten, että ehkä käsitys johtuukin siitä, että hänen anoppinsa asuu Kärsämäellä ja puhuu ”sillälaila hienommasti”. Informantin mukaan hän sanoo esimerkiksi *linja-autoa* hienosti *linja-autoksi*. Toinen keski-ikäisistä naisista puolestaan tokaisee, että ”se Kärsämäki on niin pieni paikka että sielläpä ei oot tullup pahemmin käytyäkään että mahtaneeko sinne murretta edes mahtua”.

Myös **reisjärvisien** sanottiin puhuvan melko **samalla tavalla** kuin haapajärviset. Vastaus ei ole yllättävä, sillä myös Reisjärvi edustaa keskipohjalaismurteita. Yhden naisvastaajan mukaan reisjärvisien murteeseen tosin alkaa tulla jo vähän keskisuomalaista sävyä. Eräs miesvastaaja sanoo, että Reisjärven murre on tasan sama kuin Haapajärvelläkin, mutta kertoo myös huomanneensa joitakin eroja:

siell-oo [Reisjärvellä] jotenki jännä että nii, onko siellä nii umpisukkelissa siellä omassa kulumalla että nii, niill-oo joitaki semmosia kummia sanoja - - lähinnä s-oo semmosta nuorison niinku slangia niinku naisista ne käytti semmosta sanna ku *känähkä*, tuo mulle jäi mielle ku mietij että mikä helekutin *känähkä*.
(KM1)

Pihtiputaalaisten murteesta kovin moni vastaaja ei sanonut mitään, mikä saattaa johtua siitä, etteivät haapajärviset ole niin paljon tekemisissä pihtiputaalaisten kanssa. Heidän murteensa todettiin olevan lähellä haapajärvistä, mutta ”siihen on tullut savontapaisia sanoja sekkaan”. Pihtiputaan murre kuuluu Keski-Suomen murteisiin.

Yleensä ottaen vastauksista kuultaa tietynlainen asennoituminen naapuripaikkakuntalaisia kohtaan, mikä on varsin tavallinen ilmiö, asutaanpa sitten missä tahansa. Haapajärviset pitävät Kärsämäkeä ja Reisjärveä ”vähän tuppukylinä”,

pyhäsalmlisia ”kieroina savolaisina” ja nivalalaisia ”tosi maajusseina” keltaisine napoineen. Nivalaa kohtaan haapajärviset tuntevat ehkä hieman kateuttakin, sillä maatalous on kasvattanut Nivalasta varsin vauraan pitäjän. Joka tapauksessa juuri näiden neljän naapuripitäjän kanssa haapajärviset ovat eniten tekemisissä, joten asenteiden ilmaiseminen juuri näitä paikkakuntia kohtaan on varsin ymmärrettävää.

3. MURTEIDEN ASEMA JA KÄYTTÖ

3.1. Iän vaikutus kielenkäyttöön

Kysyin haastatteluissani informanteilta, puhuvatko heidän mielestään vanhat ja nuoret eri tavalla ja mikä on heidän käsityksensä haapajärvisen nuorten kielenkäytöstä, puhuvatko nämä murretta ja käyttävätkö he esimerkiksi Helsingin slangia. Keski-ikäisistä informanteista pari ei ollut huomannut minkäänlaista eroa nuorten ja vanhempien kielenkäytössä. Muut olivat sen sijaan huomanneet, että varsinkin sanastossa on eroavaisuuksia. Nuoret ovat omaksuneet televisiosta oman sanastonsa, ja vanhusten puheessa on monia vanhoja murre sanoja, joita nuoret eivät tunne. Eräs naisista kertoo, että kun aika muuttuu, muuttuvat myös sanat. On olemassa esimerkiksi vanhoja työkaluja ja kansanviisauksia, jotka nykynuorille ovat täysin outoja, ja toisaalta taas nykynuorilla on sellaisia esineitä ja asioita, jotka ovat vanhuksille outoja. Eräs miesinformanteista sanoo, että nuoret oppivat koulussa erilaisia sivistyssanoja eivätkä ne ole enää täysin samanlaisia kuin hänen nuoruudessaan. Murteen käytöstä keski-ikäiset olivat yleensä sitä mieltä, että vanhuksset puhuvat enemmän murteella kuin nuoret. Eräs miesinformanteista kertoo vastakkaisen esimerkin, kuinka hänen äitinsä yrittää joskus joissakin tilanteissa puhua murteen sijasta kirjakieltä:

KM1: hmm, kyllä vanhuksset puhuu enempi murteella, paitsi tuo minuu äitimuori että se tuota nii, sillan ku s-oj joku outo ihminen nii, se yrittää raukka käyttää kirjakieltä, joo, nimegommaar raukka ku s-ei oikei sitte hallihte sitä nii, joo aikonnaan tuli sanottua siitä usseinki mutta ennää ei viitis sanua [nauraa]

SL: minkälaisissa se tulee sitte ilimi muistakko yhtää?

KM1: kyllä ne ottas korvvaä heti ku taas kuulis mutta tuota nii, kuitenkin se, se oo että ku jos tuolta TV:stä kuullee sitä kirjakieltä, nii eihää sitä niinky kummemmii huommaakkaa, mutta s-oj jotenki että ky sem puheessa kuullee nii se pisttää korvii ja sitte ku tietää, tietää vielä että se ihmene ei luonnostaam puhu nuin, nii se vielä enempi ottaa korvvaä se, ku huommaa että sill-ov vähä

niinky vaik- vaikia niinky puhua ku se, ei löyvä sitä, semmosta sanna jota se haluais nys siihej justtiin käyttää [naurahtaa].

Haastattelemanani keski-ikäiset haapajärviset olivat yhtä mieltä siitä, että haapajärvinen nuoriso puhuu silti edelleenkin Haapajärven murretta. Parin haastateltavan mukaan Haapajärven murre on niin tarttuva murre, että ”se on heleppo oppiak kotua”. Jotkut haastateltavat lisäsivät tähän tosin, että nuorisolla on kyllä omaa sanastoa, jota vanhemmat eivät käytä. Eräs miehistä kertoi esimerkkinä oman tyttärensä käyttävän sanaa *siisti* ’hyvän’ merkityksessä. Toinen mies kertoi, että *moi*-sana tahtoo levitä nuoriston keskuudessa vähän liikaa; ”kiitti, moi” on hänen mielestään ”se kauhei sanayhistelmä”. Yksi naisista sanoo, että nuoret saavat televisiosta ja englannin kielestä vaikutteita puheeseensa, mutta toteaa, että suomen kieleen on muutenkin tullut englannista sanoja. Nuorten kanssa paljon ammatikseen työskentelevän autokoulunopettajan taas on kieliä taitamattomana joskus vähän hankala ymmärtää kaikkia nuorten sanoja ja puheita, kun jotkut sanat tulevat selvästi englannista. Esimerkkeinä hän mainitsee sanat *staili* ja *style*. Hän kertoo myös, että nuorissa on sellaisiakin, jotka käyttävät autokoulussa ollessaan hänen kanssaan kirjakieltä, mutta puhuvat sitten omille kavereilleen murretta. Jotkut haluavat ilmeisesti puhua autokoulunopettajalle hieman virallisemmin. Keski-ikäisillä informanteilla oli se käsitys, etteivät haapajärviset nuoret käytä puheessaan Helsingin slangia tai jos käyttävätkin, niin se rajoittuu vain muutamaiin yksittäisiin sanoihin.

Myös nuorten itsensä mielestä haapajärviset nuoret puhuvat Haapajärven murretta. Monet vertasivat omaa murrettaan isovanhempien käyttämään murteeseen ja sanoivat siinä olevan sen eron, että isovanhemmat puhuvat enemmän murteella kuin he. Silti eräs pojista korosti, että kyllä nuoretkin puhuvat vielä Haapajärven murretta, murre vain on muuttunut. Yksi tytöistä kertoi, että vanhuksilla saattaa olla esimerkiksi joitakin ruotsista tulleita sanoja, jotka ovat jääneet aikojen saatossa pois käytöstä. Parin nuoren mukaan kielenkäyttö ja sanasto ovat muuttuneet TV-ohjelmien myötä ja siksi, ”ku nykyään niinkö vähä enemmän käyvvää jossai toisilla paikkakunnilla”.

Helsingin slangin käytöstä sain haastattelemiltani yläasteikäisiltä nuorilta mielenkiintoisia vastauksia. Kaksi tytöistä kumosi tyystin slangin käytön haapajärvisten nuorten keskuudesta. Heidän mukaansa ”se on ihan se oma murre mitä puhutaa, että kai se kuullostaski vähä tyhymältä, jos sillai yhtäkkiä alakas puhummaa nii erillailla”. Kolmas

tytöistä kertoi, että kyllä esimerkiksi television *Salatut elämät* -ohjelmasta tulee joitakin slangisanoja, joita sitten haapajärvisetkin nuoret ovat ottaneet omaan kielenkäyttöönsä. Esimerkkeinä hän mainitsee sellaisia sanoja kuin *läppä* ja *helmi*. Juttelemisesta sanotaan, että ”heitetään läppää”, ja kun joku asia on mahtavaa, niin se on ”helmeä”. Haastattelemani yhdeksäsluokkalaiset pojat olivat kumpikin sitä mieltä, että Helsingin slangia kuulee Haapajärvellä vain sellaisten suusta, jotka ovat muuttaneet Haapajärvelle jostain pääkaupunkiseudulta. Heihin asennoidutaan usein hieman naureskellen:

YM1: no voi tässä joillaki joillaki olla [Helsingin slangia], mää ainaki, joillakit tota että mitkä on tullu sieltä päin ni, sitte ne täällä vääntää jossaki.

SL: onks tänne muuten tullu palijo sieltä Helsingii seuvulta ihmisii?

YM1: em mää tiä s-on tämä, [mainitsee nimen] ja, nuo niin ne varmmaan tuli tuolta Helsingii seutuville.

SL: ahah, onks niitem puhheessa sillee?

YM1: no kyllä se on, see huommaa, se nii erottuu joukosta

SL: miten niihii suhtauvuttaa sitte?

YM1: noh [naurahtaa], jotkuk kain niille naurraakij jopa, kyllähää s-oo huvittavan kuullostasilti kö, yks puhhuu erilailla koko joukosta.

YM2: meill-oli, neljännellä, neljännelle luokallet tuli, yks poika joka tuota niil lähti sitte, viime vuonna pois sitte, s-oli Helsingistä sill-oli just semmone, helsinkiläinen, puhettyyli ja, em mää ainakaat tavannus semmmosta toista enää, sej jälkkee.

SL: muistakko mitä sill-ois ollu semmosia Helsingim piirteitä tais sanoja?

YM2: no, sill-oli joitakit tota nii semmosia et se lisäs, joittekis sanojem perään *pi-*päänteen.

SL: ahah siis mikä esimerkiks?

YM2: no, mä oom miettiny sitä pitkääm mut mä en enääm muistan niitä - - ja sitte tota nii esimerkiks sana *jääkiekko* ni s-oli *jääkiakko*, se muuttu semmoseksi, ja vastaavia sanoja oli sitte.

SL: okei, tarttuks teille sillee sen oppilaam mukana semmosia?

YM2: no ei oikeestaa, se muuttu aika äkkiä sitte.

SL: nii sem puhem muuttu sitte?

YM2: ni, sen jäläkkeen ku sitä ruvettii sanoo Akipiksi että

SL: [nauraa] aij jaa, niin tästä *pi-* *pistä* tuli sitte?

YM2: joo [nauraa]

(Kyseisen pojan nimi oli ilmeisesti Aki.)

Nykyisissä sosiaalisilta suhteiltaan monimutkaisissa yhteisöissä uusien kielellisten mallien yleistyminen ja leviäminen on varsin monimutkainen prosessi. Yleistyminen ei suinkaan ole yksisuuntaista, vaan meillä Suomessa tapahtuu paremminkin monia samanaikaisia suuntauksia, jotka saattavat synnyttää monien erilaisten kielellisten mallien yleistymisen jopa saman yhteisön sisällä. Siksi olisikin pyrittävä välttämään liiallisia

yleistyksiä, kun puhutaan kielellisten mallien leviämisestä. Mallien leviäminen on yleisemmin yhteydessä erilaisten osakulttuurien olemassaoloon, eli jos maaseudun nuorten puhekielessä esiintyy joitakin helsinkiläisyyksiä, ei se vielä tarkoita sitä, että helsinkiläispuhekieli olisi valtaamassa koko Suomen. Toisaalta se, että muutamat laajasti esiintyvät helsinkiläisyydet tarttuvat myös ei-helsinkiläisten puheeseen, osoittaa sitä, mistä päin nuoret ovat alttiita omaksumaan vaikutteita. Laajalle levinneitä puhekielen helsinkiläisyyksiä ovat esimerkiksi sellaiset piirteet kuin persoonapronominit *mä* ja *sä*, omistusliitteetön tyyppi *mun kirja* sekä lukuisat sanastolliset muoti-ilmaukset. (Paunonen 1982b: 55.)

Sekä haapajärviden informanttien että omien havaintojeni mukaan haastattelemani nuoret käyttävät monia helsinkiläisyyksiä puheessaan. Monet nuorista kertoivat pääkaupunkiseudulla asuvista kavereistaan, joilta piirteitä on todennäköisesti omaksuttu omaan puheeseen. Pari informanttia viittasi myös TV:ssä pyörivään suosittuun TV-sarjaan *Salatut elämät*, joka kertoo muun muassa helsinkiläisistä nuorista ja josta moni nuori tuntuu omaksuvan muotisanontoja omaan kielenkäyttöön. Hauska havainto oli lisäksi se, kun informantti oli huomoinut, että sarjassa näyttelevän Jasper Pääkkösen näyttelemän Sakun ässä sihahtaa. Tätä piirrettä informantin mukaan matkitaan, ja siitä on tullut suorastaan muoti-ilmiö Haapajärven yläasteen oppilaiden kielenkäytössä:

YN1: sillee että, niinkö että, kyllä niiss sillee että kuullee jonku hauskaa sanonnan nii kyllä sitä sittek käyttää sillee että, mutta sillee että, kaikki kahttoo Salattuja elämiä ni sitte sieläkihhän ne, Saku puhuu silleen niinku se sitä *ässää* tälleen näin ni, suhhauttellee, ja kaikki sitte aina, tota noin nii, välillä että, niinku -
- silleen tahalleem matkkii sillee että

SL: ahaa, tuleeks sieltä jotakim muita sem-, tuleeks sieltä esimerkiks sanontoja, sieltä, jostakiv vaikka Salatuista elämistä taikka joistakim muista teevee-ohjelmista?

YN1: no kyllä sieltä tullee, kyllä siellä niinku jos, ne sanoo niinku just tosi osuvasti niinku jotaki, niin kyllä niitä silleen mutta se *ässää* oo silleen mitä niinku enimmäkssee.

SL: huommaat sää että se on niinku, onks se teillä semmonen muoti-ilmiö nyt täällä koulussa että sitä *ässää*?

YN1: [nauraa] on joo, kaikki mitä oo eesin Hesassa nii se tullee sitte vojem päästä vasta tänne et s-on niinku sillee.

Virroilla tehdyssä tutkimuksessa (Nahkola & Saanilahti 1990: 12, 141-142) saatiin hieman erilaisia tuloksia. Virtolaiset olivat haastatteluissaan yksimielisiä siitä, että paikkakunnan nuorten ja vanhojen puhetavat eroavat toisistaan: nuoret eivät enää puhu

murretta, tai ainakin he käyttävät sitä vähemmän kuin vanhat. Erään virtolaisnaisen mukaan murteen käytön erot johtuvat siitä, että nykynuoret liikkuvat ja saavat vaikutteita enemmän kuin esimerkiksi hänen oma ikäluokkansa, 1950-luvulla syntyneet. Nuorten mielestä vanhat käyttävät etenkin ”vanhoja sanoja”, kun taas heidän ikäisensä puhuvat slangia. Haapajärviset eivät olleet näin jyrkällä kannalla. Sanastossa sanottiin olevan kyllä eroja, mutta niin keski-ikäiset informantit kuin nuoret itsekin sanoivat, että Haapajärvellä nuoret puhuvat paikkakunnan murretta. Slangia ei kukaan haapajärvinen nuori myöntänyt puhuvansa, ainoastaan joitakin slangisanoja kerrottiin tarttuvan puheeseen esimerkiksi TV-ohjelmista. Helsingistä Haapajärvelle muuttaneisiin slanginpuhujiin suhtaudutaan informanttien kertoman mukaan naureskellen, joten heidänkin puheensa on haapajärvistynyt ajan myötä. Virtolaiset nuoret eivät siis tuntuneet mieltävän omaa puhekieltään murteeksi, vaan halusivat käyttää siitä jotain toista nimitystä. He ilmeisesti ymmärsivät *murre*-sanan nimenomaan vanhana kansanmurteena, jota puhuvat kunnolla enää vain vanhat ihmiset. Haapajärvisillä nuorilla ei tällaisia mielikuvia ilmeisesti ole, koska he käyttävät omasta puhumastaan kielimuodosta murre-nimitystä.

3.2. Naisten ja miesten kielenkäytön erot

Viimeaikaisissa sosiolingvistisissä tutkimuksissa on niin meillä Suomessa kuin muuallakin huomattu eroja kielenkäytössä paitsi ikäryhmien myös sukupuolten välillä, ja sukupuoli onkin noussut hyvin keskeiseksi taustamuuttujaksi alan tutkimuksissa. Vaikka voisi luulla, että sukupuolen ja kielenkäytön suhteen selvittäminen olisi selvää ja helppoa, ei näin suinkaan ole käytännössä, koska ihmiset kuuluvat samanaikaisesti moniin eri ryhmiin. Ei ole olemassa sellaisia piirteitä, jotka olisivat ainoastaan naisten käyttämiä ja taas toisaalta ei ole sellaisiakaan, joita vain miehet käyttäisivät. Esimerkiksi pitkä koulutus ja kuuluminen ylempään sosioekonomiseen ryhmään tasoittaa joitakin kielellisiä eroja. (Karlsson 1994: 239.) Näistä seikoista huolimatta tutkimuksissa on kuitenkin löydetty joitakin suuntaviivoja miesten ja naisten kielenkäytön eroavaisuuksista, sillä jokainen meistä on varmasti huomannut, että eroja on toki olemassa.

Monet eri maissa tehdyt tutkimukset vahvistavat sen, että naiset puhuvat standardinmukaisemmin kuin miehet (ks. Trugill 1983, Nuolijärvi 1988). Yleiskielistymismuutokset ovatkin yleensä nimenomaan naisten johtamia muutoksia, ja

erityisesti muodollisissa tyyleissä naiset pyrkivät karttamaan murteellisuuksia puheessaan enemmän kuin miehet. (Ks. esim. Labov 1972: 243, 301-304, Trudgill 1974: 90-109, Romaine 1978: 155-156, Nordberg 1972: 32-42, Thelander 1979: 96-99.) Trudgillin mukaan naisten korrektimpi puhetapa perustuu kahteen seikkaan: naiset ovat yleisesti ottaen ”statustietoisempia” kuin miehet, ja toiseksi naisilta vaaditaan yleensä korrektimpaa käytöstä kuin miehiltä. Sekä ulkomaisten että suomalaisten tutkimusten tulokset osoittavat, että yleiskielistymispyrkimykset näkyvät kaikkein selkeimmin keski-ikäisten naisten kielessä, sillä he ovat joutuneet kokemaan kaikkein suurimmat muutospainet työelämässä. (Mielikäinen 1988: 101.) Sukupuolten erot ovat todellisuudessa yleensä jonkin verran suurempia kuin mitä omat arviot kertovat. Tämä johtuu siitä, että miehet ovat taipuvaisia arvioimaan kielenkäyttönsä hieman yleiskielisemmäksi kuin se todellisuudessa onkaan ja toisaalta taas naiset arvioivat oman puheensa todellisuutta murteellisemmaksi. (Saani-lahti 1990: 33.) Miesten käyttämässä puheessa on enemmän paikallismurteiden ja arkisen puhekielen piirteitä ja rakenteita kuin naisten puheessa. Miehet mukautuvat myös hitaammin meneillään oleviin kielenmuutoksiin, ja tutkimusten mukaan he puhuvat hitaammin kuin naiset⁴. Naiset ovat miehiä tietoisempia puheestaan, ja he ovat paremmin selvillä kielen normeista. Ruotsissa on tehty runsaasti tutkimuksia, jotka liittyvät eri kielenkäyttäjryhmien syntaktisten rakenteiden käytön eroihin. Näissä tutkimuksissa on löytynyt runsaasti eroja miesten ja naisten välillä, kuten se, että naiset käyttävät merkitsevästi enemmän adjektiiveja, tunneilmaisuja ja pronomineja kuin miehet. (Karlsson 1994: 240.)

Omassa tutkimuksessani tarkoitukseni ei ole tutkia informanttien sukupuolittaisia kielenkäytön eroja, vaan heidän käsityksiään naisten ja miesten kielenkäytön eroista. Niinpä kysyin informanteiltani, puhuvatko heidän mielestään naiset ja miehet eri tavalla. Keski-ikäiset haastateltavat löysivät sukupuolten kielenkäytössä hieman enemmän eroja kuin yhdeksäsluokkalaiset. Kaksi keski-ikäistä miestä kertoi huomanneensa, että jotkut naiset saattavat joskus puhua ”hienommasti” tai ”sievemmin” kuin miehet, mutta oman lähipiirin naisten kerrotaan puhuvan kuitenkin samalla tavalla kuin itse puhuu. Yhden naisinformantin mukaan naisilla ja miehillä on jonkin verran omaa sanastoa, minkä hän kertoo johtuvan ikivanhasta työrakenteesta eli siitä, mitä naiset ja miehet ovat perinteisesti tehneet työkseen. Hänen mukaansa yhteisistä asioista kuitenkin puhutaan

⁴ Tätä seikkaa on tutkittu muun muassa siten, että on laskettu tavuja per sekunti.

samalla tavalla. Yksi miehistä sanoo, että siitä voisi keskustella pitkäänkin, kummat käyttävät enemmän rumia sanoja. Autokoulunopettajana hän kertoo, että pahimmillaan pojilla on joka toinen sana kirokana, mutta myöntää, että ”kyllä ne tytötki osaa täräyttellä”. Naisinformantit muistavat haastatteluissaan tutkimukseni murreaiheen ja sanovat, että murteenkäytössä ei heidän mielestään ole naisten ja miesten välillä eroja, toinen naisista sanoo, että ”tuskimpa sitä murretta ujostellee mies sen enempi ku nainenkkaa”.

Yhdeksäsluokkalaiset eivät juurikaan nähneet sukupuolten kielenkäytön välillä eroja, vaan heidän mielestään naiset ja miehet puhuvat melko samalla tavalla. Yhden pojan mukaan joitakin pieniä sävyeroja saattaa olla, mutta ei mitään isompaa. Vain yksi tytöistä löysi pari eroa:

miehet kirroilee enemmän [nauraa], mutta, ei sillee, että miehet voi olla sillee, että ne on tosiaa sillee että ne ei puhu niim palijo että ne on niinku että hmm, niinku meijää, no oikeestta sillee että meijäl luokam pojat ni, että vaikka me ollaa yheksäv vuotta oltu samalla luokalla ne ei vieläkkää ne ei niinku uskallap puhuas siis ne on, sitte ne mumisee sillee, ei saa mittääs selevää [nauraa]. (YN1)

Myös Virroilla tehdyssä tutkimuksessa (Nahkola & Saanilahti 1990: 142) yhdeksäsluokkalaisilta informanteilta kysyttiin, puhuvatko miehet samalla tavalla kuin naiset. 60 % vastaajista oli sitä mieltä, ettei sukupuolten välillä ole eroja, 20 % ei osannut sanoa ja loput 20 % oli havainnut eri sukupuolten kielenkäytössä lähinnä tyyllillisiä eroja: miehet puhuvat ”härskimmin” ja ”karskimmin” sekä kiroilevat enemmän. Eroksi mainittiin myös, että naiset puhuvat selvemmin kuin miehet. Huomattavaa on, että niin Haapajärven kuin Virtain koululaisetkaan eivät juuri huomanneet eroa sukupuolten välillä, vaikka ikäryhmien ero tiedostettiin varsin hyvin, kuten edellisessä luvussa todettiin.

3.3. Ammatin ja koulutuksen vaikutus kieleen

Iän ja sukupuolen ohella yksi keskeisiä muuttujia sosiolingvistisessä tutkimuksessa on sosiaaliryhmä, joka määritellään suomalaisissa tutkimuksissa yleensä ammatin ja koulutuksen perusteella, sillä meillä Suomessa ei ole niin selkeitä yhteiskuntaluokkia kuin esimerkiksi Englannissa. Suomalaisittain määritelty sosiaaliryhmä ei kuitenkaan

välttämättä kerro suoraan henkilön kielenkäytöstä, ja niinpä esimerkiksi Nuolijärvi on tutkimuksessaan (1986b: 217-220) hylännyt kokonaan sosiaaliryhmän käsitteen ja sen mukaisen jaottelun. Sen sijaan hän on kiinnittänyt enemmän huomiota tutkimiensa henkilöiden kielellisten kontaktien runsauteen ja luonteeseen. Nuolijärvi on ryhmitellyt informanttinsa muun muassa sen mukaan, millainen ja keiden kontrolli informanttien työpäivään kuuluu, millainen työn luonne on, kuinka vapaata työskentely on, keiden kanssa informantti on tekemisissä työpäivän aikana jne. Sosioekonomista luokkaa keskeisempänä tekijänä voidaan pitää siis ammatin luonnetta eli sitä, millaista kielenkäyttöä informantin ammatissa edellytetään. Aikaisempien tutkimusten perusteella on Nuolijärven mukaan syntynyt eräänlainen kirjoittamaton hypoteesi, jonka mukaan runsaat kontaktit edistävät yleiskielisen puhutavan omaksumista. Nuolijärvi on omassa pohjalaisia ja savolaisia Helsinkiin muuttaneita keski-ikäisiä koskevassa tutkimuksessaan päätenyt päinvastaiseen tulokseen: pohjalais- ja savolaispiirteet olivat säilyneet paremmin niiden puheessa, jotka joutuvat puhumaan enemmän myös tuntemattomien ihmisten kanssa. Nuolijärven saamaa tulosta voidaan pitää siis varsin epäodotuksenmukaisena.

Eri sosiaaliryhmien kieltä tarkasteltaessa täytyy muistaa myös, että ylimpiin sosiaaliryhmiin kuuluvien puhekieli on pikkuhiljaa vapautumassa ahtaimmasta normatiivisuudesta, sillä suomenkielinen sivistyneistö on muutamassa vuosikymmenessä moninkertaistunut, ja toisaalta myös suuri osa siitä on lähtöisin maaseudulta tai alemmista yhteiskuntakerroksista. Nämä syyt ovat varmasti vaikuttaneet siihen, ettei tämä ryhmä enää käytä puheessaan jyrkintä normatiivisinta kielimuotoa, vaan sen sijaan se saattaa viljellä hyvinkin vapaata puhekieltä. (Paunonen 1982a: 139.)

Millaisia käsityksiä haastatteleillani haapajärvisillä sitten on ammatin vaikutuksesta kieleen? Tätä selvittelin kysymällä heiltä, vaikuttaako ammatti siihen, miten ihminen puhuu. Keski-ikäiset informantit olivat yleisesti sitä mieltä, että ammatti vaikuttaa ainakin jossakin määrin kielenkäyttöön. Monet mainitsevat, että maanviljelijät puhuvat enemmän murteella ja ”tätä arkikieltä” kuin esimerkiksi jotkut palveluammateissa työskentelevät tai virkamiehet, jotka ovat työssään tottuneet käyttämään enemmän kirjakieltä. Yksi miehistä kertoo, että virastoissa työskentelevät ihmiset joutuvat käyttämään kirjakieltä nimenomaan siksi, ettei työssä tulisi väärinkäsityksiä, mutta vapaa-ajalla he sitten puhuvat ”ihan normaalisti ja se virkakieli

häipyy sitte”. Pari keski-ikäisistä miehistä ottaa puheeksi myös pappien käyttämän kielen. Toisen mukaan papit puhuvat kirjakieltä ainakin saarnoissaan ja toinen taas korostaa, etteivät papit puhu kirjakielellä niin kuin yleisesti luullaan. Mielipiteeseen vaikuttaa varmasti se, että jälkimmäinen informantti on enemmän tekemisissä pappien kanssa. Monet kertovat myös opettajien ja erityisesti äidinkielenopettajien puhuvan kirjakieltä, ja eräs mies arvelee, että ”eikös opettajien pitäs välttääs sitä murteen puhumista”. Toisaalta yksi informantti kertoo panneensa merkille, että opettajatkin ovat muuttuneet; nykyään he puhuvat samalla tavalla kuin muutkin. Eräs naisista on sitä mieltä, että ammattia enemmän murteen käyttöön vaikuttaa ihmisen luonne. Samalla hän ilmaisee tiukan mielipiteensä kirjakielellä puhumisesta Haapajärvellä:

eei ku siihev [murteen käyttöön] vaikuttaa luonne. hienot ihmiset puhuu hienommasti ja, vielä hienommat puhuu Haapajärven murretta. siihev vaikuttaa luonnem mitee ihiminem puhuu tai [innostuu] tietenkis sitte on yks, hyvin tärkeä asia tämmöne~~e~~ opetettu, puhe. esimerkiks opettajat ja tämmöset joitte~~e~~ oo tavallaam pakko puhua, pakkosuomia, tätä ihan, äidinkieltä, niinku - - että kaikki diftongit kuuluu ja, tällälaiilla näi ja s-ei oom minusta nättiä, minusta s-ov vaivalloista kuunneltavvaa, joo tekis mieli mennäk komereroon naurammaa, eei se oos semmosta rentua, se oo semmosta keinotekosta, vaikka se tulee niiltä hyvii et tuossa lähelläki assuu yks opettaja semmonee, joka puhuu niin täydellistä kieltä että aivan kyllä kertakaikkijaan, mutta se on sitä suomen kieltä että, pitäskö mejän sittep puhuan nii nii minusta eei, enempi vaam pitäs tehä murtteita - - mut kyllä minusta tulee semmonee hieno vaikutelma jos ruetaa, niinku Haapajärvelläkip puhummaa oikein kirjakieltä. (KN2)

Samanlaisia mielipiteitä ihmisen luonteen merkityksestä murteen käyttöön on saatu myös muissa tutkimuksissa, ja Mielikäinen toteaaakin (1981: 124), että ihmisen persoonallisuus on otettava huomioon sosiolingvistisissä tutkimuksissa entistä tarkemmin, jos halutaan päästä entistä syvempiin analyyseihin.

Kaikista kolmesta kieleen vaikuttavasta sosiolingvistisestä taustamuuttujasta eli iästä, sukupuolesta ja ammatista oli yhdeksäsluokkalaisten selvästi helpoin kertoa, miten ammatti vaikuttaa kielenkäyttöön. Keski-ikäisten tavoin myös nuoret olivat yleisesti sitä mieltä, että ammatilla on vaikutusta siihen, miten ihminen puhuu. Nuoret mainitsivat vastauksissaan monia eri ammattiryhmiä, joiden edustajat puhuvat joko kirjakielellä tai murteella. Erään tytön mukaan presidentin ei sovi puhua ihan miten vain, kun taas esimerkiksi taiteilijat ovat sellaisia ”huuhaa-tyyppejä”, että he sanovat ja tekevät ihan mitä vain. Kirjakielen tai ”virallisemmän kielen” puhujina vastauksissa mainitaan

esimerkiksi ihmiset, jotka ovat töissä virastossa tai kaupan kassalla. Eräs tyttö kertoo, että sellaisessa ammatissa, jossa pitää olla ihmisten kanssa paljon tekemisissä, ”nii sitte sitä kielenkäyttöä muuttaa, ku pittää olla ihmisillek kohtelias”. Toisen tytön mukaan esimerkiksi kaupan kassa puhuu vähän virallisemmin siksi, että vanhatkin ihmiset ymmärtäisivät paremmin. Erään pojan mukaan korkeassa virassa olevan ihmisen puhe on asiallista, ja esimerkiksi lakimiehillä on omaa ammattisanastoa, joka eroaa muiden käyttämästä kielestä. Nuorten mukaan eniten murretta tai junttikieltä, niin kuin eräs poika asian ilmaisi, puhuvat maanviljelijät ja ”mehtätyömiehet”. Opettajien kielenkäytöstä nuoret toteavat, että jotkut puhuvat murretta, jotkut kirjakieltä. Toinen pojista on huomannut omasta sedästään, että kielenkäyttö saattaa kuitenkin vaihdella tilanteen ja seuran mukaan:

no yllesäkki että setä tota nii, se, hirviästih hoittaa, nuita hommia tuota tekkee muittenkin nuitee eri seutujen kaas, niin ni, se tota, puhuu kirjakieltä, palijo puhelimessa ja sillä lailla oikkee, ja sitte tuota se-o sähköpostia, lähettellee ja, muuten ni, et sillekki o, sillev vaa oj jo tarttunukkiv varmasti tota, kirjakieltä tosiaav varmmaam puhuu että, muutee sitte mejän kesken ni, puhuu samallailla kum muutki. (YM1)

3.4. Murteiden käyttö koulussa

Noin sata vuotta sitten, 1800-luvun lopulla, murteiden käyttöön koulussa suhtauduttiin aivan toisin kuin nykyään. Suomessa päätettiin tuolloin ottaa yleiseen käyttöön normatiivinen puhekieli entisten puhekielten, sivistyneistön ruotsin ja rahvaan murteiden tilalle. Tavallisesti normatiivinen puhekieli levisi sitten kaiken kansan keskuuteen niin sanotusti ylhäältä alaspäin: aluksi yliopistosta oppikouluihin ja opettajaseminaareihin ja niistä sitten kaikkialle, missä suomalaislapsille yleensä äidinkieltä opetettiin. Kirjakielisen puhekielen ankarimpina esitaistelijoina olivatkin muiden muassa kansakoulunopettajat, jotka pyrkivät karsimaan viimeisetkin murteellisuudet tuon ajan koululaisten kielestä. (Paunonen 1982a: 133.)

Millainen tilanne on nykyisin kouluissa murteen ja yleiskielen käytön suhteen, eli millaisena sen näkevät haastattelemani haapajärviset yhdeksäsluokkalaiset? Entä millaisena sen muistavat keski-ikäiset haapajärviset informantit? Kysyin haastatteluissani informanteilta, puhutaanko/puhuttiinko koulussa murteita. Keski-ikäiset muistavat tilanteen yleensä ottaen sellaiseksi, että oppilaat saivat kyllä ilman muuta puhua omalla

kielellään eli murteella, mutta opettajat käyttivät enimmäkseen kirjakieltä. Etenkin muualta muuttaneiden opettajien muisteltiin puhuvan kirjakielellä, samoin etenkin äidinkielen tunneilla opettaja puhui ”kaunista ja huoliteltua kirjakieltä”. Monet sanovat, että oppilaita olisi ollut ihan turha yrittää patistaa kirjakielen käyttämiseen, koska kaikki kuitenkin käyttivät murretta. Tosin eräs miehistä muistelee, että ulkoläksyt piti osata sanatarkasti ja kirjakielellä:

tuota nii, katos siiheg aikkaa oli sitä että niim, piti ulukua opetellak kaikki, ja sitte ku jotakiv virrerrämpsytä taij jottais semmosta piti ulukua lukian nii, niis- niissä tilanteissa tuli huommautus jos ei tuota s-ei mennyn niinky se - - joo minä just muistelee yhen, Jokisuuj Juhani vainnaa elikkä tuo Pöksää Hiski, nii tota, se oli, mä ee tiä että, eikö se *deetä* osannus sanua, mutta kuitenkin se jotenkis se *teeksi* se sano sen, ja kum minä muistelee että see, sillej joku opettaja josttai, ja s-oli, s-oli jokus semmonee sana että siinn-oli dee, ja s-ei oikein niinkö hyväksynys sitä että kö se, Hiski lausu ser rämpsyt ja s-ei menny oikei [nauraa]. (KM1)

Nuolijärvi on tutkimuksessaan (1986a) selvittänyt samoihin aikoihin, vuosina 1943-1950, syntyneitä keski-ikäisiä ja kysynyt heiltä muun muassa opettajien suhtautumista murteeseen heidän kouluvuosinaan. Yleinen käsitys tuntui heilläkin olevan se, että opettaja itse puhui yleiskieltä ja antoi näin ensimmäisen mallin normitetusta kielestä. Sen sijaan useat opettajat kehottivat myös oppilaita välttämään oppitunneilla murteen puhumista ja käyttämään yleiskieltä niin puheessa kuin kirjoituksessakin. Kaikki opettajat eivät olleet kuitenkaan niin ankaria, vaan yleensä murteella puhuva opettaja salli sen käytön myös oppilaillekin. Vaikka kaikki opettajat eivät olleet tässä suhteessa niin tarkkoja, oli sen aikaisille lapsille kuitenkin käynyt selväksi, että oppilas, joka ei osannut yleiskieltä, oli huono oppilas. (Nuolijärvi 1986a: 112-115.)

Haastattelemani haapajärviset yhdeksäsluokkalaiset olivat puolestaan sitä mieltä, että yleensä ottaen sekä oppilaat että opettajat puhuvat ainakin Haapajärven yläasteella murretta. Sain kysymykseeni sellaisia vastauksia kuin että ”kaikki kait tätä murretta puhuu” ja ”kaikki puhuu ihan tätä normaalia, tämmöstä mitä täällä Haapajärvellä nyt puhutaan”, ”ei, kukkaan ei puhu kirjakieltä, onneksi”. Joitakin poikkeustapauksia tosin tuntuu löytyvän niin oppilaissa kuin opettajissakin. Yksi tyttö kertoo, että muutama oppilas heidän koulussaan puhuu kirjakieltä, ja ilmaisee myös oman asenteensa heitä ja heidän kielenkäyttöään kohtaan:

on täällä varmmaam muutama oppilas semmonee, vähä, erikoistappaus [nauraa], semmosia justiisa, no miten niitä nyt sannois, jotka hyvä, oo hyviä koulussa, semmosia, vähä, nipoja, semmosia - - yks, ainaki yks ihiminem puhuu, ja seki on

kyllä niin tyhymän kuullosta ku ei se passaat tännek ku kaikki muut puhuu, sillee ihaa erillä tavalla. (YN3)

Sosiolingvistikissa tutkimuksissa on havaittu, että tytöt sopeutuvat poikia paremmin koulun kieleen ja joskus statuksen ja kielen muuttuminen voi olla niin ilmeinen, että pojat alkavat tehdä pilaa tyttöjen hienostelevasta kielenkäytöstä (Trudgill 1983: 101). Toisaalta on otettava huomioon se, että tytöt harrastavat muutenkin enemmän verbaalisia roolileikkejä kuin pojat. Lisäksi koulumenestys saattaa motivoida tyttöjä puhumaan poikia yleiskielisemmin. (Mielikäinen 1987: 101.)

Haastattelemieni yhdeksäsluokkalaisten mukaan heidän opettajiansakin puhuvat yleisesti murretta. Yksi tytöistä sanoi, että ”kyllä mää uskoo, että opettajatkip puhuu murretta, että ei ne jaksa aatella, se pitäs aatella hirveenä että jos ruppeis puhummaan kirjakieltä, että mitem mum pittää sannoo”. Poikkeustapauksia tosin löytyy opettajienkin joukosta. Parin oppilaan mukaan äidinkielenopettaja saattaa joskus puhua kirjakielellä, ”ku se kuulluu varmmaaj jotenkis sen ammattiin”. Pari oppilasta on huomannut myös, että muualta Haapajärvelle tulleet opettajat puhuvat eri tavalla kuin haapajärviset opettajat; toinen heistä arvelee, että juuri ne opettajat saattavat puhua enemmän kirjakielellä. Yksi oppilas on puolestaan huomannut, että hänen yläasteella työskentelevä isänsä puhuu koulussa kirjakielisemmin ja virallisemmin, kotona aivan eri tavalla.

Koululaisten käsityksiä kouluissa käytettävästä kielestä on kysely muissakin tutkimuksissa muualla Suomessa. Virtolaisilta yläasteen yhdeksäsluokkalaisilta kysyttiin opettajien kielenkäytöstä, miten opettajat puhuvat heidän mielestään koulussa. Kysely tehtiin kyselylomakkeella, johon oli annettu valmiit vaihtoehdot. Kolme neljännestä koululaisesta oli sitä mieltä, että useimmat opettajat käyttivät koulussa muresävyistä yleiskieltä. Loppujen vastaajien mukaan suurin osa opettajista puhui yleiskieltä. Kukaan vastanneista ei siis sanonut opettajien puhuvan murretta. Oppilaita myös haastateltiin, ja haastatteluissa kävi ilmi, että opettajien välillä on suuria eroja: vanhemmat ja itseään ”tärkeinä” pitävät opettajat käyttävät yleiskieltä, kun taas nuoremmat ja ”persoonalliset” opettajat puhuvat murteellisesti. Samassa tutkimuksessa lähes 75 % koululaisista oli sitä mieltä, että muresävyinen yleiskieli on toivottavin vaihtoehto opettajien puhetyyliksi koulussa. (Nahkola & Saanilahti 1990: 146.) Palander (1982: taulukko 1) sen sijaan päätyi päinvastaiseen tulokseen tutkiessaan sysmälaisten koululaisten näkemyksiä: 80 % vastanneista oli sitä mieltä, että opettajien tulisi käyttää yleiskieltä. Täytyy kuitenkin

huomata, että kyseisessä Palanderin murrekyselyssä oli annettu vain kaksi vaihtoehtoa, ”yleiskieli” ja ”murre”.

Opettajien ja varsinkin äidinkielenopettajien kielenkäytöstä oppitunneilla on keskusteltu erityisesti kielenhuoltajien piirissä useaan otteeseen. Yleinen mielipide tuntuu olevan se, että opetuksen välineeksi sopii parhaiten ”aikuisten yleiskieli”, jotta oppilaat pääsevät tutustumaan normitettuun yleiskieleen ja sen käyttöön paitsi kirjoitetussa kielessä myös puheessa. Arkisen puhekielen käyttöä eikä varsinkaan nuorison puhetajaa jäljittelevää puhetta katsota yleisesti hyvällä. (Nahkola & Saanilahti 1990: 146-147.) Tulevana äidinkielenopettajana olen asiasta kahta mieltä. Mielestäni opettajalle sopivin tyyli puhua on jossain aluepuhekielen ja yleispuhekielen välillä. Kokemukseni mukaan pienillä maalaispaikkakunnilla koulujen koko väki, niin opettajat kuin oppilaatkin, puhuvat jokseenkin murretta eikä tämä oppilaita haittaa, mikäli on omia kokemuksia ja Saanilahden ja Nahkolan tuloksia uskominen. Uskon, että Virtain tulos pitää ainakin osin paikkansa myös siinä, että nuoremmat opettajat puhuvat enemmän murteella kuin vanhat. Virtolaisten vastauksista kuultaa se, että yleensäkin murteella puhuvia opettajia pidetään persoonallisina, kun taas yleiskieltä puhuvat opettajat mielletään jotenkin ”tärkeiksi”. Kuten muussakin elämässä, myös koulussa murteen käyttöä pidetään siis persoonallisena. Luonnollisesti oppilaille on kuitenkin annettava myös puhutun yleiskielen mallia, ja usein tämä saattaa jäädä äidinkielenopettajien vastuulle. He ovatkin omaksuneet hyvin roolinsa, mikäli on oman tutkimukseni informanteja uskominen, sillä jotkut heistä sanoivat, että monet opettajat ja etenkin äidinkielenopettajat käyttävät ”kirjakieltä”. Äidinkielenopettajien sanottiin tosin puhuvan myös murretta, ja se on mielestäni hyvä asia.

Virtolaisten tutkimuksessa koululaisilta kysyttiin myös heidän omasta kielenkäytöstään, puhuvatko he koulussa (oppitunneilla) yleiskielisemmin kuin muulloin. 60 % vastaajista ei mielestään puhu koulussa eri tavoin kuin muualla, kun taas 40 % ilmoitti puhuvansa siellä normaalia yleiskielisemmin. Huomattavaa on, että näistä 40 prosentista suurin osa oli tyttöjä. Samanlaisia tuloksia on saatu muualtakin; muun muassa Palander havaitsi samanlaisen sukupuolittaisen eron tutkiessaan sysmäläisiä koululaisia. Kummassakin tutkimuksessa tytöt osoittautuivat herkemmiiksi siistimään puhettaan nimenomaan koulussa, mutta yleisellä tasolla pojat myönsivät tyttöjä enemmän karttavansa murteellisuuksia tilanteittain. (Nahkola & Saanilahti 1990: 150.) Omasta

aineistostani ei tällaisia sukupuolittaisia päätelmiä voi tehdä informanttien pienen määrän takia, mutta yleisesti ottaen kaikki informanttini ilmoittivat puhuvansa koulussa murretta.

4. OMA KIELI

4.1. Käsitteitä omasta kielestä

Millaisia käsitteitä haastattelemillani haapajärvisillä yhdeksäsluokkalaisilla ja keski-ikäisillä on omasta kielestään? Siihen liittyen kysyin informanteiltani, mitä heidän käyttämänsä kieli on eli puhuvatko he murretta vai miten he sen määrittelevät. Monet haastateltavat miettivät asiaa pitkään, ja oikeaa ja täsmällistä määritelmää tuntui olevan melko vaikea antaa. Määrittelyn vaikeus johtuu varmasti osaltaan siitä, että monilla tuntui olevan hallussaan kielen erilaisista muodoista vain ääripääkäsitteet *murre* ja *kirjakieli*. Onkin aivan ymmärrettävää, ettei kielitieteeseen perehtymätön tavallinen kielenkäyttäjä osaa määritellä puhetta esimerkiksi niillä sosiolingvistiikan käsitteillä, jotka esittelin johdannossani. Silti informantit luonnehtivat omilla kiinnostavilla tavoillaan omaa arkikieltään.

Keski-ikäiset informantit olivat melko yksimielisiä, että heidän käyttämänsä kieli on murretta eikä missään tapauksessa kirjakieltä. Murteella puhumista määriteltiin vielä tarkemmin, että ”puhun suomen kieltä murteella”, ”tää on tätä meijäm puolem puhetta” ja ”minä puhum meijäm paikallista murretta sotkettuna ja sekotettuna”. Toinen naisista määrittelee kielensä, että se on aika lailla suomea, jossa on joukossa muresanoja, ja lisää tähän vielä, että hän puhuu aivan paikallista puhetta, jossa on vielä ”vähä semmonem määrätty hidas nuotti”. Yksi miehistä kertoo puhuvansa kyllä murretta, mutta murre ei ole selvä, vaan sekoitus monesta murteesta. Kun kysyin, minkä murteiden sekoitusta hänen kielessään hänen mielestään on, sain vastauksen:

no kaikki mitkä Keski-Pohjanmaahan niinku rajottuu, tuota niin, vanahoja asioitaham minen see enemppää muistam mutta, tietenkij jonkuv verran niinku Karijalasta on tullun näitten niinku, jotka niinku evakkona siirty tänne, niitem puhetta mukkaam myöskij ja, sitte, savolaisethaa oo ollut täällä riesana iam päivää että sieltäkij jotaki ov varmastit tullu, että min- minkäläistahaa se oikei se alakuperäne haap- haapajärvistem puhetta jotka jo, sillon ku n-ei oom muita ihmisiä nähänykkääv vielä nii, s-on tämmöstä tälläistä juttupuhetta [naurua].
(KMI)

Informantti on siis tehnyt aivan oikean havainnon siitä, että Haapajärven murre on sekamurre, joka koostuu monenlaisista aineksista. Myös asenne savolaisia kohtaan näkyy vastauksesta; hän kokee savolaisten läsnäolon Haapajärvellä suorastaan riesana. Vaikka kyseinen informantti onkin melkoinen ”huuliveikko”, uskon, että hänen asenteessaan on silti perää. Huomattavaa on myös, että hänkin pitää Haapajärven murretta ”junttipuheena”, samaahan sanoi myös pari yhdeksäsluokkalaista informanttia. Eräs miehistä puolestaan kertoo hauskan esimerkin siitä, miten ylpeästi hän käyttää Haapajärven murretta vieraspaikkakuntalaisten kanssa puhuessaan:

kyllä mää ku mää monesti ku, esimerkiks töissä on, töihin puhelinnumero on seittemän kuus kaks nolla kaheksan kaheksan nii, sitte kun ne toistaa aina ylleesä ku ne on nää, langan toisessa päässä olevat n-oo josttai Etelä-Suomesta, missä oo, mistä niinkö tilataan tavaraa ja, tehhää hankintoja nii, nii siell-oo aina se *kahdeksan kahdeksan* nii [naurua] siinä huommaa see eron tässä, minä oikein tahallaa oikee sitä korostaa että *kaheksaa kaheksaa*. (KM3)

Varsinkin yhdeksäsluokkalaisten informanttien vastauksissa näkyy se seikka, että heillä on hallussaan ainoastaan käsitteet *murre* ja *kirjakieli*. Kun sitten kukaan ei halunnut määritellä kieltään missään nimessä kirjakieleksi, oli helppo kertoa käyttävänsä murretta, kun ei oikein muutakaan määritelmää keksinyt. Niinpä sainkin kysymykseeni tämäntyyppisiä vastauksia: ”no murretta, em mää muuta sillek keksi”, ”jaa-a, kyllä kais se jonkunnäköstä murretta oo, ei kais sitä oikeim muuksikkaav vois sanua”, ”kais se oj jotakim murretta, jotkus sannoo tätä joksiki maalaismurtteeks varmaa”. Mietin, että olisin voinut antaa informanteille valmiita vaihtoehtoja kielen määrittelyn avuksi, esimerkiksi johdannossa esittelemäni käsitteet, jotta vastaukset eivät olisi rajoittuneet vain murre - kirjakieli -akselille. Toisaalta sain varsinkin keski-ikäisiltä varsin monipuolisia luonnehdintoja heidän käyttämästään kielestä nyt, kun kysymysmuoto oli avoin. Asiaa on kysytty myös muun muassa eteläpohjalaisilta koululaisilta. Myös he ovat haastatteluissaan kertoneet puhuvansa lähinnä murretta, tosin sen seassa voi olla myös yleiskieltä tai slangia. Puhetapa poikkeaa heidän mielestään jo selvästi vanhojen ihmisten puheesta. (Mielikäinen 1981: 115.)

4.2. Oman kielenkäytön vaihtelu

Meille kaikille lienee tuttua, että kielenkäyttömme muuttuu ainakin jonkin verran tilanteen mukaan eli emme suinkaan puhu aina samalla tavalla. Hallitsemme useita erilaisia tyyllilajeja, joita sitten vaihtelemme tilanteen mukaan; mitä muodollisemmassa tilanteessa olemme, sitä kirjakielisempää puhekiellemme on. Voidaankin sanoa, että puhujakohtainen vaihtelu tasoittuu pienimmilleen muodollisissa tilanteissa, kun taas epävirallisissa yhteyksissä se on suurimmillaan. Esimerkiksi virallisessa kokouksessa ihmiset puhuvat muodollisesti, mutta tuttujen kesken jokainen uskaltaa puhua ”sitä ominta kieltään”, jolloin muun muassa kielen alueelliset, sukupuolittaiset tai iän tuomat erot pääsevät näkyviin.

Nykyistä suomalaista kieliyhteisöä voisikin luonnehtia kaksimurteiseksi, sillä eri kielimuodot ovat eriytyneet funktionaalisesti: Virallisissa tilanteissa, kuten kokouksissa, opetuksessa, hallinnossa ja sähköisissä viestimissä edellytetään kirjakieltä lähellä olevan yleiskielen käyttöä. Epävirallisissa yhteyksissä taas suurin osa suomalaisista käyttää sitä kielimuotoa, jonka tuntee itselleen omimmaksi kielimuodoksi. Yleensä tällainen epävirallinen, ”omin” kielimuoto on jokin alueellinen tai sosiaalinen murre, joka poikkeaa selvästi kirjakielis pohjaisesta yleiskielestä. Täytyy kuitenkin huomata, ettei tällainen kaksimurteisuus suinkaan ilmene kaikilla puhujilla näin puhtaana, vaan osa suomalaisista käyttää myös epävirallisissa tilanteissa melko kirjakielistä puhetapaa tai päinvastoin virallisissa tilanteissa murteellista puhetta. Tutkimuksissa on osoitettu, että esimerkiksi akateemisen koulutuksen saaneet keski-ikäiset ja vanhat puhujat käyttävät omana arkikielenään lähes samaa kieltä, kuin mitä virallisten tilanteiden yleiskieli on. Tosiasia on myös se, että nykyisin on hyvin vaikea löytää puhtaiden kielimuotojen puhujia eli niitä, jotka puhuisivat puhtaasti murretta tai puhtaasti yleiskieltä. Alkuaan erilliset kielimuodot, murrepohjainen kansankieli ja kirjakielinen yleiskieli, ovat alkaneet sekoittua keskenään niin, että murteet ovat menettäneet ominaislaatuaan ja yleiskieli on puhekielistynyt. Aika näyttää, hämärtyvätkö rajat tulevaisuudessa yhä entisestään. (Paunonen 1982b: 103-104.)

Puhekielen tilanteisen vaihtelun tutkimisen hankaluutena on se, että erityisesti vapaamuotoisten ja epävirallisten tilanteiden tallentaminen on vaikeaa. Kiintoisaa olisi tutkia kieltä, jota ihminen käyttää arkioloissaan, mutta informantin tieto, että hänen kieltään tarkkaillaan ja nauhoitetaan, rikkoo puhetilanteen aitouden. Vaikeuksista

huolimatta puhe-suomen murroksen tutkimuksessa on tutkittu myös kielen vaihtelua tilanteittain ja tulokset osoittavat, että kielelliset erot eri tilanteissa ovat huomattavan suuret. Esimerkiksi Turussa kerättiin aineistoa kuudesta erityyppisestä puhetilanteesta (haastattelu, vapaa keskustelu, ohjattu keskustelu, esitelmä, opetustilanne ja kokous) ja seurattiin, miten eri kielenpiirteet ilmenevät missäkin tilanteessa (ks. Suojanen & Salomaa & Vuorinen 1981). Tulokseksi saatiin, että esimerkiksi puhekielinen *tt* (*seittemän, mettä*) on vapaamuotoisissa puhetilanteissa selvästi yleisempi kuin kirja- ja yleiskielinen *ts*: kolme neljästä kaikista informanteista käytti *tt*:llistä varianttia. Muutenkin epävirallisissa yhteyksissä paikallisten turkulaispiirteiden osuus oli huomattava, kun taas muodollisissa tilanteissa siirryttiin lähes yleiskieliseen puhetapaan.

Huomattavaa oman työni kannalta on, että haastattelu todettiin selvästi vapaamuotoiseksi tilanteeksi, joten sillä perusteella olisi syytä olettaa, että tutkimukseni aineisto on lähellä informanttien normaalisti epävirallisissa tilanteissa käyttämää kieltä. Haastattelumenetelmään on kritisoitu siitä, ettei se kuulu ihmisen normaaleihin kielenkäyttötilanteisiin eikä se siten tuota ihmisten normaalia arkikieltä. Esimerkiksi Labovin mukaan (1979: 87-94) kahdenkeskisessä haastattelussa saatava puhe on tyyliltään vähintäänkin varovaista. Vapautuneesta, spontaanista puheesta voidaan hänen mukaansa tavoittaa vain väläyksiä silloin, kun informantti unohtaa hetkeksi haastattelutilanteen tai kun hän vaikkapa naureskellen muistelee jotain mieleen juolahtanutta tapahtumaa. Turkulaisten tulosten perusteella tältä kritiikiltä siis taittuu terävin kärki. (Paunonen 1982b: 100-102.) Lisäksi täytyy muistaa, että tätä keskustelua käydään lähinnä sellaisten tutkimusten tiimoilta, jotka tutkivat kielenpiirteitä tms. Sen sijaan omassa tutkimuksessani tilanteella ja etenkin puheen tyylillä ei ole niinkään suurta merkitystä, koska olennaisinta tutkimuksessani ovat informanttien vastausten sisällöt, eivät yksittäiset kielenpiirteet.

Omassa tutkimuksessani minua kiinnostavat haastattelemini informanttien käsitykset kielen diatyyppisestä eli tilanteisesta vaihtelusta. Niinpä pari haastattelukysymystäni koskivat tätä seikkaa. Tiedustelin informanteilta, puhuvatko he aina samalla tavalla, eri ihmisten kanssa ja eri tilanteissa. Onko heidän elämässään sellaisia tilanteita, joissa he puhuvat kirjakieltä? Joillekin informanteille annoin erilaisia vaihtoehtoja, jos heidän oli vaikea miettiä erilaisia kielenkäyttötilanteita. Esimerkkeinä kerroin vaikkapa kodin, työn, viraston, kaupan tai puhelinkeskustelun.

Keski-ikäiset informantit kertoivat puhuvansa yleensä ottaen samalla tavalla joka tilanteessa. Moni sanoi, ettei puhe muutu ainakaan paljon eikä puheen muuttaminen ole tietoista jos sitä tapahtuu. Pari keski-ikäistä tyrmäsi tyystin minkäänlaisen tilanteen vaikuttavan murteella puhumiseen, toisen mukaan ”sehän ois näyttelemistä, jos tätä puhetta muuttas”. Toinen naisista kertoi puhuvansa samaa arkikieltä vaikka menisi miten kauas: ”kyllä se sammaa mehttää ov vaikka menis Kanarialle”. Eräs miehistä sanoo, että hän saattaa jotakin sanaa ”varaksi” sanoa vähän hienommin, jotta keskustelukumppani ymmärtäisi, mitä hän haluaa sanoa. Samalla hän tosin toteaa, että ”eikös meijäm murre oo lähellä silti semmosta, että kaikki ymmärtää meitä”. Yksi miehistä sanoo olevansa tänä päivänä jo niin rohkea, että tohtii puhua samalla tavalla kaikkien kanssa. Autokoulunopettajana hän huomaa tosin käyttävänsä joskus töissä kirjakieltä, kun haluaa oppitunneillaan sanoa esimerkiksi jonkin lakitekstin tai ammattitermin niin kuin se on kirjoihin kirjoitettu. Samainen miesinformantti kertoo puhuvansa virastoissa asioidessaan aivan tahallaan murretta, koska kirjakielellä puhuminen saa ihmisen vaikuttamaan tärkeältä.

minä tuota nii, justtiim minust-om mukava mennä nuihij johonkiv virasttoo ku sielä, jokku virkkailijat oo hyvin niinky tärkeänä, ja sitte ku minuu ei tarvi olla tärkeänä sitte pätkkääkkää, nii että kyllä minä puhuu, puhuu ihan niinkö tahallaankis sillä tavalla että nii, en en niinkö yritä, ainakkaa esittäm mitenkkaa tärkeijää että sillä, puhettyylillä, taim minä ee tiä onko se onko se kirijapuheli puhuminee että nii, vaikuttaako se tärkeällem mutta kyllä se niinky, semmonee, kolomen neljäkytä vuotta sitten nii, jos ois tännet tulluj joku, ja ois alakanup puhummaan kirjakieltä nii, kyllä sitä ois niinku katottup pikkusee että nii. (KM1)

Kirjakielellä kukaan muukaan ei sano puhuvansa oikein missään tilanteessa. Pari informanttia sanoo, ettei edes osaa puhua sitä. Sen sijaan parin haastateltavan kanssa tuli ilmi, että he muuttavat jonkin verran puhettaan, kun juttelevat muualla Suomessa asuvien ihmisten kanssa:

voi olla että sitte ku kauan, on monta päivvää jotakin nuita, tuolta Etelä-Hämeestäkin nuita ja ne puhuu siis, paljo puhutaan ku siell-om puheliaita näitä Tapioo [miehensä] serkkutyttöjä että hirveestip puhuttaaj ja puhuttaaj ja puhuttaaj ja, sitte kuitenkis siin-oo niim palijo samaa heijän kielessään ku Tapion, kielessä nii siihee, saattaa olla että siihee samaistuu, ei heijäm murteeseesa mee mutta, voi tullav vaikka esimerkiksi vähä, vikkelmämpi rytmi sitte ajan kaas, ja nuotti. (KN1)

joissai asiakkaissa on, niinkö, niinkö asiakkaita on Tampereelta ja, no oululaisteham puhuu niitten kaas pystyy puhummaa aivan normaalisti, mutta

niinkö tamperreisten kaas, ku oom puhelimessa, ja kun siellä käy niin siellä tullee puhuttua sitte erilai- vähän niinkö erilailla. (KM3)

Jälkimmäinen informantti on keski-ikäisistä ainoa, joka kertoo olevansa aika herkkä muuttamaan omaa puhetyyliään ”vastapelurin” mukaan.

kyllä se vähän muuttuu sem mukkaa että jos oo oikei hieno ihminee siinä vastapäättä nii, sitä rupiaa itekki vähän niinkö nätimmäks, nätimmästip puhummaa [nauraa], ei kait siinä muuta että sanoja yrittää niinkö sanua niinkö lähempänä kirjakieltä, puhuu niinkö sillee hie- täällähää aina sanottaa että puhuu hienosti. (KM3)

Uskon, että hänen kielenkäyttönsä vaikuttavat nimenomaan asenteet. On havaittu, että ihminen, joka ei arvosta murrettaan, puhuu mieluummin yleiskieltä tai ainakin muuttaa omaa murteellista puhetyyliään herkemmin kuin sellainen, joka arvostaa alueensa murretta (ks. Mielikäinen 1981, Nuolijärvi 1986a). Tämä mielestäni näkyy juuri kyseisen miesinformantin kielenkäytössä tai hänen käsityksissään omasta kielenkäytöstään. Hän nimittäin toteaa ihan suoraan, että hänen mielestään Haapajärven murre on rumaa, eikä hän ilmeisesti siksi oikein itse kehtaa puhua sitä. Haapajärven oma julkkis, hiihtäjä Mika Myllylä, on informantin mukaan tuonut positiivista leimaa myös Haapajärven murteelle. Mika Myllylähän käyttää haastatteluissaan ujostelematta Haapajärven murretta.

vaa nykyää tuo, minä sanon että tuo Mika Myllylä on kyllä nii hyvä ollu, jo monen, monta kerttaa oon sanonu mut et se on ollu nii hyvä tam meijäm murtteel levittäjä, on on minum mielestä [se hyvä juttu], nii sitä sitte kehttaa muutkip puhua, oohan tää minusta tää oo semmoner ruma kieli, s-on nii töksähtelevvää se. (KM3)

Yläasteikäisillä tuntui olevan mielessään enemmän tilanteita, joissa he muuttavat kielenkäyttöään. He kaikki sanoivat puhuvansa samalla tavalla kotona, koulussa ja vapaa-ajalla kavereiden kanssa, mutta elämästä tuntui löytyvän myös monia tilanteita, joissa kielenkäyttö muuttuu vähän virallisemmaksi tai kirjakielisemmäksi, kuten he asian ilmaisivat. Yksi tytöistä kertoi, että puhuessaan esimerkiksi vanhoille ihmisille hänen kielenkäyttönsä muuttuu kirjakieleen päin ja aivan samoin käy, kun puhuu jotakin virallisempaa puhelua tai asioi esimerkiksi poliisilaitoksella:

YN1: noo, jos tota, vanhoille ihmisille puhuu nii sillo se muuttuu sillee että, voi niinku vähän mennä siihen kirjakielen tota, sinnes suuntaan - - joo sillee että jos vaikka niinku viime vuonna, meillä oli se rippikoulukaruselli niim meijäm piti käyä sitte yhteisvastuukerräys, tuolla Lepomajalla, kerräämässä nii, jotenkis se silleen kun ne, ne puhu niinku silleen kirjakieltä, niinku oikein semmoset vanhat että tuntuu että itekkip pittää sitte puhuas sillee että.

SL: no entäs jos tulee semmonev virallinen puhelu?

YN1: joo no silloin tota noin nii, esimerkiksi nytte kum mää ool luokan puhejohtaja, niim mää jouvun kaikki nää bussit ja hotellit varraamaan nii, niim mää oon, soittanus sinneh hotelli Auroraa ja kaikkiin tiedekkeskus Heurekaaj ja tälleen nii silloin niinku puhuu sillee, sillee, niinku vähän niinku hittaammii että ei niinku puhus silleeh hirveen nopeeta että ne saa selevää ja, kyllä mää silloin se mennee ehkä siihen niinku kirjakiellem päim mutta ei kumminkaan kokonaa.

SL: joo no entäs sitte jossakiv virastossa?

YN1: no sillee että, kävin tuom mikä s-on kup pyörän käy merkkauttaan ku ne, laittaa sinne sinne

SL: polliisilaitoksella kun ne kaivertaa sem pyörää

YN1: nii, joo, niin nii silloin menin nii että *päivää* tällee että ei niinku yllesä sano että *päivää* että jottait *tervem moi* että jos mennee sinne nii *päivvää* ja jotenki tällee että *voisitteko te* niinku tälleen näi.

Kyseinen informantti on siis huomannut, että joissakin tilanteissa hän muuttaa puhettaan kirjakielisemmäksi ja lisäksi hän alkaa kohteliaasti teititellä ja muuttaa esimerkiksi tervehdystään muodollisemmaksi. Moni muikin kertoi huomanneensa, että puhelimesta kielenkäyttö muuttuu, varsinkin jos henkilö langan toisessa päässä puhuu jotenkin virallisesti. Toinen pojista oli huomannut varsin kiintoisan seikan. Hän kertoo, että hän puhuu kaupassa tai jossakin liikkeessä myyjien kanssa hyvin asiallisesti, mutta jos taas hän juttelee puhelimesta jonkun myyjän kanssa, niin silloin hänen puheensa on lähellä tavallista puhetta. Hänen mukaansa tässä tilanteessa on aivan eri asia nähdä puhekumppani silmästä silmään kuin puhua hänen kanssaan puhelimesta; nähdessä puhe siis muuttuu enemmän. Yksi tytöistä osoittautui ahkeraksi kirjeenkirjoittajaksi, ja hän kertoi, että hänellä on monia kirjeenvaihtokavereita ympäri Suomea. Hän kertoo huomanneensa, että kirjeissään hän käyttää kirjakielisempää kieltä: ”en laita niitä konsonantteja aina niim palijo sinnek kirjeeseen”. Informantti teki hyvän havainnon, jota muut eivät maininneet: kirjoitettaessa käytetään erilaista kieltä kuin puhuttaessa.

Yhdeksäsluokkalaiset olivat kahta mieltä siitä, muuttuuko heidän kielenkäyttönsä jonnekin ulkopaikkakunnalle mentäessä. Ne, jotka olivat sitä mieltä, ettei puhe muutu, sanoivat esimerkiksi, että ”tätä sammaa s-on silloinki” ja ”ei se muutu silloinkaa ku puhuu hesalaisten kaa, et jos se kuulostaa pöhöölöltä nii se kuulostaa pöhöölöltä”. Toinen pojista kertoo, että puhe voi kyllä hieman muuttua esimerkiksi Helsingissä, mutta ”meleko vaikia tätä oo saaham muuttummaa, niitä slangisanoja ei kyllä ainakkaat tartu, ne kyllä pyssyy kaukana minusta”. Pari vastaajaa, molemmat tyttöjä, sanoivat puolestaan,

että puhe muuttuu ainakin jonkin verran muualle mentäessä. Kumpikin tytöistä tarkoitti lähinnä sanaston muuttumista, kun kysyn esimerkkiä muutoksesta:

em mää tiiä ku täälä, ku tää on tämmönem pikkunem paikka nii sanoo että *lähttee käymmään kylällä*, mutta siellä [Tampereella] jos rupes sanommaa että joo että *lähettään käymmään kylällä* nii rupes kauheestin nauramaa että eihää sitä nyt nui sanota että se pittää sanua että *kaupungilla*. niin kyllä see sittel loppuajasta rupes jo sanommaa että *lähetään kaupungille*. (YN3)

Yksi pojista muisti, että heillä isoskoulutusleirillä muodostui oma puhetapansa, jota sitten käyttivät kaikki kyseisellä leirillä olleet. Lienee tavallista, että vastaavanlaisissa tilanteissa, joissa nuoret ovat monta päivää tiiviisti yhdessä, muodostuu jonkinlainen sisäpiirin oma tapa puhua tai ainakin syntyy joitakin suosikkisanontoja. Nämä puhutavat ja sanonnat saattavat olla peräisin esimerkiksi TV-ohjelmista; niin kuin aiemmin tuli ilmi, matkitaan esimerkiksi Haapajärven yläasteella yleisesti *Salatut elämät* -sarjan Sakun ”sihahtavaa ässää”. Tässä informantin kertomassa tilanteessa muoti-ilmiöinä olivat *ässän* ja *ärän* liioiteltu käyttäminen:

SL: no tota, puhuk sää aina samalla lailla?

YM2: no, kyl mä käytän täs ellem mä rupeep pelleilemää sitte joskus että, niinku, joskus tuota nii, tulee, seurakuntanuorten, kaa nii

SL: nii sää oot niissä mukana?

YM2: joo nii, nii esimerkiks leiri siellä isoskursshilla [puhuu ”ässä” sihahtaen] ni, kaikki sitten halush shanoo *ässhän* niinkush tallee ja

SL: [nauraa] mistäkähän se oikein tullee sitte?

YM2: se tuli siitä ku, se ei kertonu mistä se oli saanu tämän mut s-oli tämä, s-oli se, tämä, joka piti meille sitä leiriä se ohjaaja rupesh käyttää pitkkää *ässhää*

SL: niin te rupesitte matkimaan sitä sitte kanssa?

YM2: joo, mut s-on rasittavaa sen jälkeen ku sitä kuullee, viikoloppuu ajan koko ajan ni. ja toinee oli semmonee *ärä* sitte, käytettii *terve*.

4.3. Tilanteita joihin murteiden käyttö ei sovi

Haastatteluissani kysyin myös informanteilta, onko heidän mielestään tilanteita, joissa ei voi käyttää murteita. Keski-ikäisistä haastateltavista osa ei osannut sanoa sellaisia tilanteita lainkaan, osa mielti erilaisia virallisia ja muodollisia tilanteita pitkään, mutta päätti sitten, että kyllä niissäkin voi murretta käyttää. Yhden informantin käsityksen mukaan esimerkiksi papit voivat saarnoissaankin käyttää murretta ”eik kais se haittaa mittää”. Vain yksi keski-ikäinen informantti keksi, että laulamissa ja kirjoituksessa ei murretta oikein voi käyttää.

laulamisessa ei voik käyttää tain niinkö, ainakin ne täytyy laullaas sillai niinkö no-oo sanat kirjotettu, joo, sehää s-oo hauska kuulla ku vanahat ihimiset, niinku minuu isäkil laulo, oli kova laulammaa, nuorempana nii se, sille oli kauheita nämä *deet* näissä niin kyllä se laulo, laulo *teeksi*, teeksi ne aina nii se siinä sen niinkö huommaa see, parhaimmillaa sen *teen* ja *deen* eron nii. - - no kirjotuksessa, kyllä, minä luulee että, ainakis suuri osa yrittää kirjottaas sitte kirjakielellä, mulukata vähä sitä kieltänsä, yrittää ainaki, joo, olttiin tuossa Lapissa käymässä nii, siell-oli vieraskirija minä yritim muka siihen kirjottaas tällä meijäm murtteella nii, s-on kyllä aika vaikia yrittää, siinä pittää olla tarkkana että muistaa kaikki tuplaallat pannaj ja, lehemät ja, kolomet lehemät ja [naurua].

Yhdeksäsluokkalaisistakin osa oli sitä mieltä, ettei ole olemassa sellaisia tilanteita, joissa murteita ei voisi käyttää, ja osa taas keksi joitakin tilanteita, joihin murteet eivät heidän mielestään sovi. Pari oppilasta mainitsi tällaisina ”kirjakielisempinä” tilanteina viralliset puheet. Kumpikin heistä kertoi, että esimerkiksi koulussa pidettävissä puheissa ja esitelmissä ainakaan he itse eivät käytä murteita. Toinen heistä lisää myös, että presidentin tulee olla virallisissa puheissaan asiallinen eikä ole sopivaa käyttää murteita. Yksi informanteista viittaa edelliseen kysymyksen vastaukseensa ja sanoo, ettei virastoissa, virallisissa puheluissa eikä vanhusten kanssa sovi käyttää murteita. Toinen pojista muistaa puhuneensa ulkomaalaisen pikkuserkkunsa kanssa kirjakielisemmin ja mainitsee sen tilanteena, jolloin murteiden käyttö ei ole ymmärrettävyyssyistä soveliasta.

hmm. ehkä sillon kum meill-oli, muu yks, pikkuserkku tota nii, Englannista ni se tuli käymmään ni ehkä sillon niinkup pyrki puhummaa enemmän kirjakielellä et se, sais selvää siitä puheesta että, mut se nyt meni sitte aika paljo englannim puhumiseksikim mutta, kuitenkin että sillon ku, suomee puhuttiin nii, semmosta vähän niinku, täsmällisempää, sitä oo hankala ymmärtää niitä murressanoja sitte. (YM2)

Samantapaisia vastauksia saatiin myös Virroilla tehdyssä tutkimuksessa (Saanilahti 1990: 29-30). Siinä kysyttiin kyselylomakkeella informanteilta, pyrkivätkö he joissakin tilanteissa välttämään murrepiirteiden käyttöä, ja näistä mahdollisista tilanteista pyydettiin myös esimerkkejä. Kysymys kohdistui siis suoraan informanttien omaan elämään, kun omassa tutkimuksessani kysyin, onko ylipäätään tilanteita, joissa ei voi käyttää murteita. Suurin osa oman tutkimukseni informanteista otti kuitenkin esimerkit luonnollisesti omasta elämästään. Virtain tutkimuksen vastaajista noin puolet kertoi välttävänsä murteen puhumista joissakin tilanteissa, toinen puoli sen sijaan joko ei välttelyt murteen käyttöä koskaan tai sitten ei osannut sanoa asiaan mitään. Kyseiset informantit pyrkivät karttamaan murteellisuuksia puheestaan lähinnä asioidessaan

virastoissa, puhuessaan vieraspaikkakuntalaisten kanssa, virallisissa tilaisuuksissa ja puhuessaan puhelimesta. Lisäksi murteella puhumista kerrottiin vältettävän juhlissa ja muissa hienoissa tilaisuuksissa sekä työpaikkahaastatteluissa. Eräs haastateltavista työskenteli myyntityössä, ja hän sanoi karttavansa murteen käyttöä työssään.

5. ME JA MUUT

5.1. Murreasenteista

Asenteella tarkoitetaan tavallisesti sisäistä reaktiota, jota ei välttämättä havaita. Asenteita voi siis olla sekä tietoisia että tiedostamattomia eli piiloasenteita. Asenne on myös arvostava, ja sillä on määräsuenta, joka tavallisesti on positiivinen tai negatiivinen. Asenteita omaksutaan kahdella tavalla; ne ovat joko hankittuja tai opittuja. Yleensä asenteen kohteeseen voidaan liittää myös ulkoinen reaktio eli ihminen ilmaisee asennettaan jollakin ulospäin näkyvällä tavalla. (Salomaa 1981: 60.) Tämä asenteiden näkyminen ulospäin voi ilmetä myös kielenkäytössä. Jos ihminen esimerkiksi asennoituu positiivisesti murteisiin, hän yleensä myös käyttää omassa puheessaan ainakin jonkin verran murretta eikä ainakaan häpeä murretaustansa. Sosiolingvistinen tutkimus on kiinnostunut juuri asenteiden vaikutuksesta kielenkäyttöön. Tosin täytyy muistaa, että asenteilla on ollut aina vaikutusta, kiinnostus niihin on vain juuri nyt suuri. Murreasenteilla on huomattu olevan muutakin vaikutusta; murreasenteiden ja murteiden arvostuksen on usein katsottu liittyvän yleiseen perinnearvostukseen ja kielellisen suvaitsevaisuuden kasvuun (ks. esim. Palander 1982: 166, Mielikäinen 1981: 114-115, Nuolijärvi 1986: 120-121). Pirkko Nuolijärvi on haastattelussaan sanonut, että suhtautuminen toisen erilaiseen puheeseen mittaa suvaitsevaisuutta, kykyä sietää erilaisuutta. Hänen mukaansa sietää silti mieltä, kuinka pitkälle ihmisen kannattaa luopua omasta identiteetistään, jotta olisi hyväksytty. (Lehto-Isokoski 1999: 41.)

Heikki Paunosen mukaan (1982b: 47-49) kielenpiirteiden sosiaalista leimautumista säätelee ainakin kaksi vastakohta-asetelmaa: mitä pidetään ”hyvänä” tai ”huonona” kielenä ja mikä on tyypillinen ”maalainen” ja ”kaupunkilainen” puhetapa. Hyvän ja huonon kielen vastakohta liittyy siihen, millaisia käsityksiä ihmisillä on kielellisistä normeista. Maalaisuuden ja kaupunkilaisuuden kielelliseen vastakohtaisuuteen kätkeytyy puolestaan laajempia asennekokonaisuuksia; käsitykset ja mielipiteet

maalaisten ja kaupunkilaisten kielestä syntyvät yleensä pitkällä aikavälillä kunkin elämäkokemusten kautta. Huomattavaa onkin, että suhtautuminen ja asenteet saattavat vaihdella samassakin yhteisössä sosiaali-, koulutus- ja ikäryhmittäin. Luonnollisesti Paunosen jakamat ryhmät ovat karkeistettuja ja väliin jää tapauksia, joiden käyttäytymisen kannalta nämä vastakohtaisuudet eivät ole välttämättä kovin keskeisiä. Paunonen tiivistää eri kombinaatiovaihtoehdot yksityisen puhujan kannalta seuraavaan tapaan: puhuja voi olla

- normatiivinen/maalaisystävällinen: hän pyrkii käyttämään ”hyvää” kieltä, mutta arvostaa murteita, vaikkei niitä itse puhukaan
- normatiivinen/maalaisvastainen: hän pyrkii käyttämään ”hyvää” kieltä ja on tietoisesti karsinut murrepiirteet omasta puheestaan
- antinormatiivinen/maalaisystävällinen: hän ei ainakaan tietoisesti muuta puhettaan ”paremmaksi” tai ”kaupunkilaisemmaksi”; antinormatiivisuuden sijaan hän suhtautuu ehkä enemmänkin välinpitämättömästi normatiivisuuteen
- antinormatiivinen/maalaisvastainen: hän välttää tietoisesti ”liian hyvää” kieltä, mutta ei halua myöskään käyttää liian leimallisesti ”maalaisia” murrepiirteitä; antinormatiivisuus on tietoisempaa kuin edellisessä vaihtoehdossa.

Kiintoisaa on myös asenteiden eroavuus ja jakautuminen alueittain, mikä liittyy ihmisten alueelliseen identiteettiin. Näyttäisi siltä, että eri puolilla Suomea vanha paikallinen murrepohja ilmenee erivahvaisina sen päälle kerrostuneissa sosiaalisissa murteissa ja vastaavasti myös yleiskielen paine vaikuttaa eri puolilla maata eri tavoin periaatteessa samoihin puhujaryhmiin. Niinpä esimerkiksi Tampereella tai Turussa alueellinen murrepohja saattaa paistaa rovestin tai juristin arkipuheessa, kun taas Helsingissä murrepiirteet ovat karsiutuneet kouluja käymättömän työläismiehenkin puheesta. Alueellisten murrepiirteiden osuus ihmisten puhekielestä näyttääkin olevan pitkälti yhteydessä siihen, miten voimakas kieliyhteisön alueellinen identiteetti on. Tampereella ja Turussa murrepiirteiden käyttöä pidetään omaleimaisena ja identiteettiä tukevana eli niillä on selvä positiivinen merkitys, minkä vuoksi myös ylimpiin sosiaaliryhmiin kuuluvat puhujat käyttävät murrepiirteitä puheessaan. Helsingissä tilanne on puolestaan toinen, sillä siellä murrepiirteet ovat muualta muuttaneiden mukanaan tuomia, joten ne eivät suinkaan ilmennä paikallisuutta, vaan päinvastoin puhujan ei-helsinkiläistä taustaa. Tällaisiin erilahtöisiin, ei-helsinkiläisiin piirteisiin on liittynyt negatiivisia arvolatauksia, ja sen takia on helppo ymmärtää, miksi Helsingissä

murrepiirteitä on alettu karsastaa suoranaisina maalaisuuksina ja niiden käytöstä on alettu pyrkiä eroon. (Paunonen 1982a: 136-137.)

Myös yksittäisiin kielenpiirteisiin liittyy sosiaalista erottelevuutta. Toisiin kielenpiirteisiin suhtaudutaan positiivisemmin kuin toisiin, ja niinpä positiivisen arvovaruksen omaava kielenpiirre saattaa varsin nopeasti yleistyä laajempaan käyttöön, kun taas negatiiviseksi koettu piirre saattaa väistyä kokonaan. (Paunonen 1982b: 49.) Miksi sitten joihinkin murrepiirteisiin suhtaudutaan positiivisemmin kuin toisiin? Tämä seikka vaikuttaa siihen, että positiivisina pidettyjä kielen piirteitä käytetään myös omassa puheessa, mutta negatiivisia mieluummin vältellään. Heikki Paunosen (1982b: 51) mukaan syyt kielenpiirteiden sosiaaliseen leimautumiseen voisivat liittyä eri variantteja käyttävien puhujien sosiaaliseen asemaan, varianttien alueelliseen yleisyyteen ja varianttien ilmiäsuun. Näin ollen voitaisiin olettaa, että

- jokin variantti pyrkii saamaan sitä korkeamman arvostuksen, mitä selvemmin se on ylimpien yhteiskuntaluokkien käyttämä puheenpiirre,
- alueelliset murrepiirteet ovat sitä hyväksyttävimpiä, mitä laajempi on niiden alueellinen levikki,
- jokin murrepiirre on sitä alttiimpi leimautumaan negatiivisesti, mitä selvemmin se eroaa kirja- ja yleiskielestä.

Paunosen esittämät syyt saavat tukea monista kaupunkimurteita koskevista tutkimuksista. Esimerkiksi Jyväskylän puhekieltä tutkittaessa on huomattu, että yleiskielestä selvästi poikkeava pitkän *a:n* ja *ä:n* vanha murre-edustus diftongina tai pitkänä *o:n*a tai *e:n*ä (tyypit *moa*, *peä*, *kalloo*, *leipee*) on selvästi väistymässä Jyväskylän puhekielestä. Piirrettä voidaan pitää ehkä tyypillisimpänä savolaismurteiden tuntomerkkinä, mutta piirre on ilmeisesti koettu liian murteelliseksi, sillä sitä ei juuri esiinny sellaisillakaan kielenkäyttäjillä, jotka muuten ovat säilyttäneet savolaisen sävyn hyvin puheessaan. (Rautkorpi 1980.)

5.2. Asenteita murteita kohtaan

Lähdin kartoittamaan haastattelemieni haapajärvisten murreasenteita kysymyksellä, pitääkö informantti murteista. Kaikilla tuntui olevan asiaan selkeä mielipide, ja varsinkin keski-ikäiset naisinformantit pitivät murteiden olemassaoloa tärkeänä. Muutenkin kaikki

keski-ikäiset informantit kertoivat pitävänsä murteista. Miesinformanteilta sain kysymykseeni sellaisia vastauksia kuin ”joo, mikäpä siinä, nehää or rikkaus” ja ”kyllä minä tykkään, että ihminen puhuu murretta enemmän ku yrittää peittääs sen”. Jälkimmäisen informantin mukaan ”se se vasta oo inhottavan kuulosta, jos ihminen yrittää puhua kirjakieltä eikä hallihes sitä”. Naisinformantit kertoivat pitävänsä paljon murteista. Toinen naisista sanoi, että murteet ovat hauskoja ja ne rikastuttavat jokapäiväistä elämää. Hänen mukaansa on mukavaa arvailla ihmisen puheen perusteella hänen kotipaikkaansa. Hän totesi myös, että esimerkiksi televisiossa ihmiset ovat alkaneet käyttää enemmän murteita. Kun kehdataan käyttää murteita, korostuu myös kotipaikan arvo. Hän kertoo, miten mukavan kuuloista esimerkiksi on, kun Mika Myllylä puhuu haastatteluissaan Haapajärven murretta.

tänä päivänä huomaa esimerkiksi televisiosta että, ihmiset varmaa on, ruennukkik käyttämääj jotenki tuntuu että enempi siis, ainakin niinku huomaa näissä niinku, urheilijoitte haastatteluissa ja tämmösissä - - että ainakin niinku esimerkiksi tuo meijää, hiihtäjä Myllylää ku haastatellaan nii, sehäm puhuu iham mei- haapajärvistem murretta, ja sillai hirvvee hyvin ku ajatellaa että hänelläki oo siis, hän on niinku paluumuuttaja niin niin tuntuu että hänellä oo erittäi, siis silti vahvasti tämä takäläinen mutta eikö hänelläki oo vanhemmat täältäpäi. - - ja niinku oli Kirvesniemet ja monet muut että näissä ainakih huomaa että ne, ne rohkkeestik käyttää ainaki, vaikka ovat silleem maailmankansalaisia että kiertävät mutta siitä huolimatak käyttää kotiseudun- minusta s-oo ainaki, jotenki se, on kivan kuulosta ja jotenki minusta tuntuu että siinä annetaan, jonku, se tavallaan korostuu se kotipaikan arvoki sillä, kehdataan sitä käyttää eikoo näin, että ei se minusta, vikkaav vie, että paiv vaston. (KN1)

Myös toinen naisinformantti kertoo pitävänsä murteista:

joo, n-oo hirviää ihania - -, minusta kaikki murteet oo ihania justii se kirjavuus ja, tämmönee että toivottavastin ne säilyy. N-oo ihania, see, juuri siinäähää sitä hauskaa tulee ku toinev verttailee toista ja, tämmöstä että just nämä sanat niinku että en viiti en kehttaa ja nämä sanathaa on niinku, Savoom päin ku mennään niin niissähän tulee, hyvim palijo. (KN2)

Myös haastattelemiä yhdeksäsluokkalaiset tuntuvat pitävän murteista, joskaan heidän ilmaisutapansa ei ollut niin tunneväritteistä kuin esimerkiksi keski-ikäisten naisten. Nuoret viittasivat vastauksissaan muun muassa murteiden erilaisuuteen, kuten ”joo sillai, et s-on niinku kiva kuunnellak ku ihmiset puhuu erilailla”. Yhden mielestä murteet ovat ”ihan OK” ja toisen mukaan ne ovat hyvä tunnistusmerkki, että erottaa ainakin, mistäpäin joku on kotoisin. Toinen pojista kertoo, että murteet tuovat oman sävöyksensä kieleen,

koska pelkkä kirjakielen puhuminen olisi yksitoikkoista. Hänen mukaansa murteiden olemassaolo on hyvä asia, kunhan murteet eivät eroa niin paljon, että kieli muuttuu joi toiseksi:

no, kyllä ne luo kielee semmosee omaa sävayksesä että, se tota nii kuullostas vähä ykstoikkoselta ehkä kieli jos kaikki puhus kirjakieltä että, kyl se mum mielestä oo iham mukava sitte, kuhan ne silleen pyssyy kuitenkin siinä kielem puitteissa et se nyt on kuitenkin ymmärrettävää se kieli, et siitä ei tuuj jo oikeestaa semmonen toinen kieli sitte. (YM2)

5.3. Myönteinen suhtautuminen

Haastatteluissani kysyin myös informanteilta, mistä murteista he pitävät ja onko heidän mielestään olemassa kauniita murteita. Vastaukset ovat luonnollisesti hyvin subjektiivisia ja murreasenteisiin vaikuttavat omat henkilökohtaiset kontaktit ja mieltymykset. Jollakin on positiivisia kokemuksia savolaisista, joten savolaismurrekin mielletään mukavan kuuloiseksi. Toinen taas ei voi sietää savolaisten ”viäntämistä” ja ”kiäntämistä”. Joku taas pitää eteläpohjalaisten itsevarmuudesta, kun taas toista moinen leuhkiminen inhottaa. Asenteet murteiden puhujiin ja itse murteisiin kulkevat useimmiten käsi kädessä. Kukaan ei voi sanoa, mitkä murteet ovat kauniita tai rumia kaikkien mielestä, sillä se on kuulijan korvassa, mutta jokainen voi toki kertoa oman henkilökohtaisen mielipiteensä.

Sain siis kysymykseeni hyvin kirjavia vastauksia. Kaksi informanttia kertoo nauttivansa ”siitä *hoon* päälle puhumisesta”, jota Lapissa kuulee. Toisella heistä on sukulaisia Kemissä ja toinen taas on ollut Lapissa aikoinaan armeijassa, josta hänellä on hyviä muistoja, sillä hän ottaa haastattelussaan usein puheeksi armeija-aikansa. Toinen muistaa, että Kemissä on myös hauskoja sanoja, kuten kun Haapajärvellä *puhutaan*, niin Kemissä *poristaan*. Sama Kemin ja Lapin murteen ihailija kertoo, että hänellä on myös karjalainen mieli ja karjalan murre on hyvin lähellä hänen sydäntään. Kyseisen informantin puheissa vilahtelee muitakin suomalaisten sukulaiskansoja aina ostjakeista mordvalaisiin, joita hän kertoo myös ihannoivansa. Eräs naisinformanteista puolestaan kertoo, että hänen mielestään kaikki murteet ovat hyviä eikä niitä voi laittaa arvojärjestykseen, koska murteet ovat sitä kotiseudun kieltä ja hyviä sellaisinaan. Hetken miettimisen jälkeen hän sanoo, että ”kyllä se Savommaa oo hirvvee hauskkaa ja semmosta”. Myös asuminen jollain toisella murrealueella näyttäisi vaikuttavan murreasenteisiin. Eräs miesinformanteista kertoo pitävänsä Tampereen murteesta ehkä sen takia, että on itse

asunut siellä. Kirjallisuuden vaikutus murreasenteisiin ilmenee selvästi parista miesinformantin vastauksesta. Kumpikin lukee mielellään, toinen Kalle Päätaloa ja toinen Antti Tuuria. Kalle Päätalon lukijan mielestä Koillismaahan murre on kaunista, kun taas Antti Tuurin lukija osoittautuu varsinaiseksi Etelä-Pohjanmaan ja sen murteen ihailijaksi, mikä käy ilmi monissa kohdissa haastattelua. Kiintoisaa on, että kyseisen informantin perheessä on jopa kehittynyt oma tapa puhua ja pelleillä Etelä-Pohjanmaan murteella, koska ilmeisesti kaikki muutkin perheenjäsenet pitävät eteläpohjalaisten puheenparresta.

kyllä, hmm se oo semmonen kaas, niinku korvva lähellä se, Etelä-Pohjammaam murre, mummu oli sieltä kotosij ja sitte nämä, taas kirijat tulee essiin niin tämä, hyvänee aika, mikä s-oli tää kirjijailija, Antti Tuurin kirjoista tuttuja.

kuv verttaa [Haapajärven murretta] niinkö Etelä-Pohjammaa siell-oo hienoja sanoja niillä etelä- eteläpohjalaisil, ne käyttää sitä *koota* ja *ärrää* ja, *kraapasoo* ja *krihmasoo* ja, minusta s-on niim mukavan kuulosta.

mutta sitte kum me palijo pelleillään täällä kotona sitte niinkö perheen kesken tätä Etelä-Pohjammaam murretta että panna se *ärrä* sinne, mutta s-oo iham meijää ommaa puhetta se, niinku Hanna ja Heikkikik ku on täälä ja Tuomo [informantin lapsia] oo aika spesialisti ku s-on kahtonu Talavisota-elokuvvaa niim palijo nii sitä *ärrää* käytetään sitte, - - että kyllä mää sitä varmmaa sitä *syräämessäki* kyllä mielellään käytää. [SL: Mistä teill-on nää eteläpohjalaisvaikutteet tullu?] no kyllä s-on tästä, näistä Antti Tuurij, elokuvista, ja sitte tosiaam minua oo aina ihtiä kiehtonu se, josttais syystä, kirjallisuuden kautta tietystij ja sen takia että mummu oo eteläpohjalaisia. (KM3)

Kaikki keski-ikäiset miesinformantit ottivat haastatteluissaan tässä kohtaa puheeksi myös oman Haapajärven murteen, joten ilmi tulivat myös asenteet sitä kohtaan. Eräs miehistä vastaa kysymykseeni kauniista murteista, että ”kyllähäm meijäm pohjammaam murrekkik keleppaa”. Toisen mukaan ”meijäm murre on jotenkis semmosta kotikieltä, että täällä ilimmeisestik kaikki tohttii puhuas sitä ommaa kotikielttää”. Hänen mielestään murretta ei oikein edes omalla paikkakunnalla huomaa, koska kaikki puhuvat samalla tavalla. Kolmas miesinformantti puolestaan kertoo, ettei oikein pidä Haapajärven murteesta.

KM3: ne [muualla Suomessa asuvat] häkeltyy muutekik kö ne kuullee tätä takovvaa puhetta.

SL: onko tää meijäm puhet takovvaa?

KM3: eikö se oo, kuunteleppa itekki mit- minkä kuullosta se on, papa papa, semmonee, tökkivää, nii s-ei oos semmosta kau- kaunista sehää on tämmöstä hakkaavvaa, oikein ku sitä oikiastip puhuu.

SL: joo, hmm, onko sulle sanonuj joku nuij joskus?

KM3: ei kum minä ite, ite oo ajatellu see, eei kukkaa oos sanonu, eihää s-oo semmosta liukuvvaa puhetta vaa, se oo tämmöstä, minum mielestä.

Vastauksen perusteella häntä ärsyttää eniten Haapajärven murteen takova ja hakkaava rytmi. Hän hieman ihmetellen kertoo, kuinka jotkut muualla asuvat vaimon sukulaiset puolestaan pitävät Haapajärven murteesta ja Haapajärvellä käydessään jopa alkavat puhua sitä. Samalla hän kertoo, että hänen Tampereelta kotoisin oleva vaimonsa puhuu enemmän Haapajärven murretta kuin hän itse. Syynä on varmasti ainakin se, että hänen vaimonsa työskentelee palveluammattissa, joten murre on tarttunut hänen puheeseensa hyvin, koska hän on päivittäin paljon tekemisissä haapajärvisten ihmisten kanssa. Saattaa olla, että myös asenteet vaikuttavat tässä asiassa; ehkä hänen vaimonsa pitää Haapajärven murteesta enemmän kuin miehensä.

mutta s-on toisista sitten niinkö, Inkerii [Tampereelta kotoisin oleva vaimonsa] sukulaisiakik käy täälä nii, niistä s-on [Haapajärven murre] niim mukavvaa että ne rupijaa matkkii sitte niinkö Inkeriv velikin nii se rupijaa heti puhhuun tätä meijää, ja Inkerikihhää ossaa paremmii, tään meijäm murteen ku minä, se-o omaksunu see jotenkin nii. (KM3)

Yhdeksäsluokkalaisten murremieltymykset ovat yhtä kirjavia kuin keski-ikäistenkin. Yksi informanteista ei oikein osannut sanoa, mistä murteesta pitää, sillä hänen mukaansa se on kuulijan korvassa. Hän lisää, että joistakin saattaa kuulostaa ”hirvveem pahalta” se, miten Haapajärvellä puhutaan, mutta hänen mielestään haapajärven murre on ”ihan hyvää”. Haapajärven murteeseen otettiin parissa muussakin haastattelussa kantaa. Toinen pojista sanoi, että hänen mielestään ”tämä mitä on tottunuk käyttämmää nii se kuulostaa semmoselta parhaalta oikeesta”. Syyksi hän sanoo sen, että Haapajärven murre on kuitenkin se murre, jonka tuntee parhaiten. Yksi tytöistä puolestaan kertoo, ettei hän oikein pidä Haapajärven murteesta ja luonnehtii sitä ”junttimaiseksi”. Hieman myöhemmin hän tosin kertoo, että kyllä hänestä on ihan mukava puhua omaa murrettaan, mutta se on vain joskus niin ”tyhymän kuullosta se että miten itep puhuu”. Hän kokee Mika Myllylän Haapajärven murteella puhumisen negatiiviseksi, koska ei ole tottunut kuulemaan televisiossa omaa murrettaan. Ehkä oman murteen kuuleminen julkisissa viestimissä kuulostaa ”maalaiselta ja junttimaiselta” kun valtaosa siellä käytetystä kielestä on Etelä-Suomessa puhuttua kieltä, joka saattaa tuntua varsinkin nuorten mielestä hienolta ja kaupunkimaiselta. Tässä kohtaa tulevat siis ilmi Paunosen esittämät käsitykset kielen maalaisuudesta ja kaupunkilaisuudesta (ks. edeltä).

YN3: no ainakis s-on [Haapajärven murre] kauhian kuullosta ko, kuullee jossaki, telekkarissa ku Mika Myllylä puhuu nii s-oo ihan kauhian kuullosta eihää sitä iten näi huommaak ko puhuu aina tällä tavalla mutta sitte jossai telkkarissa jos kuullee jo on tottunuk kuulemma siellä niinkö erilaista, murretta, nii sitte see huomaa.

SL: joo, mikä sum mielestä siinä sitte on, sum mielestä just Mika Myllylän puhe nii se-o sum mielestä ruman kuullosta sillee?

YN3: no niin tain niinkö yleesäkki Haapajärvellä kö, s-oo semmosta, oikei semmosta junttimaista [nauraa].

SL: joo, mut sää kummiski tunnistakko että Mika Myllylä puhuu samallailla ku sää ite?

YN3: joo.

Kaksi yhdeksäsluokkalaisesta informantista kertoo pitävänsä savon murteesta. Toinen sanoo perusteluksi, että ”s-on nii hauskan kuullosta ku ne väentellee niitä sanoja”. Yksi tytöistä puolestaan kertoo pitävänsä siitä murteesta, mitä Raahessa puhutaan. Haastattelussa käy ilmi, että Raahesta on muuttanut monia nuoria äskettäin Haapajärvelle ja nämä nuoret ovat tulleet parin informantin luokalle yläasteelle. Heidän murteessaan on joitakin eroja Haapajärven murteeseen, ja näitä sitten haapajärvinen kaveripiiri on omaksunut omaan puheeseensa, koska ne ovat informantin mukaan ”jotenkin hauskan kuuloisia”.

YN3: tuolta Raahesta on tulluv varmmaan tännej joitaki, vaikutteita semmosia esimerkiks jottais sanoja, kö nuita, on tullut tuonne, niitä mejän kavereita, on niinkö Raahesta täällä nyt kauheesti.

SL: joo jokut tais eilem puhuakkin niistä.

YN3: joo, mejäl luokalla on kaks ja, on sitte enemmänki täällä koulussa.

SL: niin niiltä on tullut teille joitakis sanoja, minkälaisia sanoja muistakko?

YN3: joo no, ainakis semmosia kö, sanoo että *jossakin* nin ne sanoo ainaki että *josaki*, ja sitte, just niinkö *ässät* tai sit- jotku *ässät* niinky justsa lyhentyy monissa sannoissa, että niitä or ruvennus sillee käyttämmää s-oj jotenkih hauskan kuulosta - - ja ja sitte ku, monestis sanoo nykyää että, *nää*, että ei sano ennää että *sää*, seki on tullus sillä tavalla sieltä.

5.4. Kielteinen suhtautuminen

Kauniiden murteiden yhteydessä kysyin informanteilta myös, onko heidän mielestään olemassa rumia murteita. Jälleen sain kummaltakin ikäryhmältä hyvin kirjavia vastauksia. Keski-ikäisistä kaksi miestä kertoo, etteivät he pidä savon murteesta. Toinen heistä vastaa kysymykseeni, että ”kyllä se savom murre ei oikei häävin tuntusta oo”. Perusteluiksi hän sanoo, että ”no s-on nii semmosta levijää ja vähä liijaa semmosta

paksua välillä”. Yksi miesinformantti sanoo suoraan, että Turun murre on hänen mielestään ”rummaa”, koska turkulaisten puheen nuotti on erilainen ja he painottavat sanoja eri tavalla kuin haapajärviset. Samalla hän kertoo, ettei pidä myöskään *mie*-sanan käytöstä, hänen mukaansa se ei ole kaunis sana. Informantille ei ole oikein selvää, missäpäin Suomea *mie*-sanaa käytetään, mutta Lapissa ainakin. Eräs miehistä puolestaan kertoo, ettei oikein pidä eteläpohjalaisten murteesta eikä liioin eteläpohjalaisistakaan.

no kyllä, kyllä pittää sanua että tuo, eteläpohjalaistem murre nii, vaa onko se, johttuuko se sitte siitä, että niill-oo se, jotenkil luontokis sitä että s-om minä ite josta puhutetaan koko ajaa, ja sitte ku sitä vielä korostettaa, niij jotenki että minej jaksaa niitä kuunnella. (KM1)

Tähän kysymykseen sain miehiltä paljon tunneperäisempiä vastauksia kuin naisilta. Naisethan korostivat murteiden olemassaolon tärkeyttä, eivätkä he oikein osanneet nimetä murteita, joista eivät pitäisi. Toinen naisinformanteista vastasi vain, että Rauman murre on vaikeaselkoista ja sen sanoista on vaikea olla perillä, ellei ole kielitaitoa. Lisäksi hänen mukaansa kyseinen murre on niin sukkelaa, että hidaspuheisena ihmisenä hänen on vaikea pysyä raumalaisten puheen perässä.

Yhdeksäsluokkalaisista kaksi kertoi tässä kohtaa, että savon murre ei heidän mielestään ole kovin rumaa, mutta vaikeaselkoista kylläkin. Toinen kertoo lukeneensa savon murteella kirjoitettua Asterix-sarjakuvaa ja sen olleen ”ihan utopiaa”. Hän sanoo, että lähinnä sanat olivat sellaisia, ettei niitä ymmärtänyt. Toinen savon murretta vaikeaselkoiseksi luonnehtiva informantti toteaa, että savon murteessa on eniten muuttuneita sanoja, kun ajatellaan kaikkia suomen murteita, ja siksi sanoja täytyy miettiä melko paljon. Yksi yhdeksäsluokkalaisista informanteista kertoo *mie*-sanan häiritsevän häntä ja ”pistävän häntä hirvveestik korvvaan”, samoin sanoi myös yksi keski-ikäisistä informanteista. Yksi pojista kertoo, ettei pidä slangista, se on hänen mielestään ”järkyttävää” eikä kuulosta korvaan hyvältä. Hänen mukaansa slangi on ”vähän niinku ruotsia”. Muualla haastattelussa käy ilmi, ettei kyseinen informantti pidä myöskään ruotsin kielestä, se on hänen mukaansa ”tympijän kuulosta”. Eräs tytöistä puolestaan sanoo, että karjalan murre on hänen mielestään vastenmielisen kuuloista.

SL: no tota onks sum mielestä olemassa mittäär rumija murteita sitte?

YN3: mää en tykkää yhttää onks se se karjalam murre ko, siitä mä en tykkää yhttää.

SL: mikä sua siinä ärsyttää?

YN3: no ko s-oj jotenkis semmonen niiv vanahaa aikanej ja semmonee, jos mää nyt sitte puhuu siitä, mistä mää tota mitä mää tarkotaa, ku em minä, tiä [naurahtaa].

SL: joo missä sää oot niinku kuullus sitä sitte?

YN3: no joskus jossak Karpolla oo asijjaa siinä oj jokun niinku, joku niinku ihminee

SL: muistak sää sieltä mittäap piirteitä, puhutaanks siellä sitä *mie ja sie*?

YN3: mä en tiäs saattaa seki ollam mutta sielä jotenki s-o semmosta nii, vastemmielisen kuullosta mutta ko, em mää nytkkääm mittää esimerkkiä muista yhtäkkiä.

5.5. Väärinkäsityksiä ja naureskelun aiheita

Kieli kertoo käyttäjästään hyvin paljon: kielen perusteella voimme saada viitteitä puhujan kansalaisuudesta, kotiseudusta, iästä, koulutuksesta, ammatista ja sukupuolesta, jopa ihmisen luonteesta. Kieli on kaiken kaikkiaan hyvin paljastava osa meitä. Vierailta seuduilla kielenkäyttäjä joutuu usein pilan, naurun ja kömmähdyksien eteen; seudun omat asukkaat ottavat yleensä kömmähdyksistä kaiken ilon irti, sillä he ovat tilanteessa vahvoilla, hallitsevathan he itse paikallisen, yleisesti hyväksytyin kielen. Omaa kielimuotoa pidetään aina oikeana, muut ”murtavat” eli puhuvat murretta. Naapurimurteen puhujaa kiusoitellaan ja hänen puhettaan matkitaan, koska hänen puheessaan esiintyy omalle murteelle vieraita piirteitä, joita pidetään jotenkin erikoisina ja huvittavina⁵. Sen vuoksi esimerkiksi kirjakieleemme vakiintuneita piirteitä matkitaankin hyvin harvoin, sillä ne ovat kaikille tuttuja, vaikeivat niistä kaikki omaan murteeseen kuuluisikaan. (Punntila 1998: 7-8.)

Mitkä ovat sitten ne yleisimmät murteittemme piirteet, jotka saavat suomalaisten hymyt huulille? Matti Punntila on kirjassaan Haaskannäköinen tyttö (1998: 7-8) luetellut murteiden tavallisimmat naurunaiheet ja matkinnan kohteet. Matkittuja murrepiirteitä ovat meillä erityisesti kirjakielen *d*:n vastineet, esim. *kulut, kurut, kuut, kuvut* ‘kudut’; hollolalaiselle nauretaan hämäläisen *l*:n käytöstä, kun hän sanoo: ”Solal ei sihlata eikä tählätä, siel lalataaj ja laukastaa.” Naurettuja piirteitä ovat lisäksi *ts*:n vastineet (etenkin *messä*), sananalkuiset konsonanttiyhtymät (esim. *kranni*), sanansisäisen *h*:n säilyminen (esim. *menhän methän*) ja konsonanttien geminoituminen (esim. *polliisi, lopetetaan*). Vokaaliston puolelta naurua ja matkimista saavat aikaan etenkin švaavokaali (*kelekka*,

⁵ Perinteentutkijat ovat antaneet tällaisille murteen tai kielen matkimuksille eli karrikatyyreille kansainvälisen termin šibboleetti (ks. esim. NS).

kahavi) ja *u-* ja *y-* loppuisten diftongien redusoituminen. Esimerkiksi laukaalaisista elää kasku *Laakaalainen laalaa pitkällä kaalaallaan saanan laateella kaamiita laaluja*. Lisäksi matkimista aiheuttaa ensi tavun pitkän *a:n* ja *ä:n* diftongiutumisen (esim. *kiännä, nuama*) tai kehittyminen *oo:*ksi tai *ee:*ksi (esim. *Kankoonpee*).

Joskus matkiminen menee niinkin pitkälle, että piirteen esiintymisalaa jopa liioitellaan; esimerkiksi peräpohjalaismurteiden *h:*ta lisätään sellaisiinkin paikkoihin, joihin se ei oikeasti kuulu: *Ei sitä hootakkaan senthään jokka paikkaan panha*. (Lihavoidut *h:*t ovat ylimääräisiä.) Erityisen hauska matkimuksesta tulee silloin, kun pilkattava piirre tekee sanasta jonkin toisen sanan kaltaisen. Kaksitulkintaisia ovat esimerkiksi sanat, joissa savolainen kehuu *hauskammäköistä* tyttöä *haaskammäköiseksi*. Myös yksittäiset murre sanat saattavat eri murrealueilla saada erilaisia merkityksiä, joille sitten naureskellaan ja joista muodostetaan laajalle levinneitä kaskuja. Tällaisia murre sanoja ovat esimerkiksi *kehdata* (Savossa ‘viitsiä’, muualla ‘iljetä’) ja *itikka* (Etelä-Pohjanmaalla ‘lehmä’, muualla ‘hyttynen’). (Punntila 1998: 8.) Niinpä Hämeessä onkin kerrottu juttua pohjalaisesta piiasta, joka kyseli, annetaanko itikoille lämmintä vettä. Aina eivät murteiden erot liity suinkaan pelkkään sanastoon, vaan myös hienosyisempiin puheen seikkoihin. Täytyy huomata, että eri murteissa on myös erilainen sävelkulku eli nuotti, äänteiden väri ja ääntämistapa. (Sivula 1986: 258, 260.) Juuri näiden seikkojen johdosta esimerkiksi haapajärvisen informanttieni korviin turkulaisten puhe kuulostaa nopealta ja lyhentelevältä (ks. lisää luvusta 6).

Kielellisesti poikkeuksellinen tilanne syntyi silloin, kun karjalainen siirtoväki 1940-luvulla joutui asettumaan heille aivan vieraille murrealueille. Muiden vaikeuksien lisäksi saattoi esiintyä myös kielellistä kitkaa, sillä kauan paikoillaan pysynyttä länsisuomalaista kylä- ja kieliyhteisöä järjestytti täysin uusi elementti: kannakselaisuus ja kaakkoismurre *sie-* ja *mie-*pronomineineen. Syntyi monenlaisia sanojen merkityseroihin perustuvia kaskuja ja naureskelun aiheita, kun huomattiin, että esimerkiksi sama sana merkitseekin eri asiaa eri murretta puhuville ihmisille. Tällaisessa rinnakkaiselossa ryhmät pyrkivät luonnostaan säilyttämään omat norminsa ja tottumuksensa, mutta seuraavien sukupolvien kieli yhtenäistyi väkisinkin kulloisenkin alueen valtapuhekielen mukaiseksi. (Sivula 1986: 259.) Tähän tilanteeseen on törmätty aikoinaan myös Haapajärvellä, sillä paikkakunnalle muutti toisen maailmansodan aikana melko paljon karjalaisia siirtolaisia. Pari keski-ikäistä informanttia ottikin karjalaiset puheeksi omissa haastatteluissaan. Heidän mukaansa karjalaiset ovat tuoneet oman sävöyksensä Haapajärven murteeseen,

joskaan he eivät voi muistaa, miten karjalaisiin ja heidän murteeseensa suhtauduttiin heidän Haapajärvelle tulonsa aikoihin.

Omissa haastatteluissani kysyin informanteilta, onko heille tullut koskaan väärinkäsityksiä, kun he ovat puhuneet jonkun muuta murretta puhuvan kanssa. Kysymyksen avulla halusin saada hieman selville, millaisiin väärinkäsityksiin haapajärvinen murteenpuhujia voi joutua puhuessaan vieraspaikkakuntalaisten kanssa. Varsinkin jotkut keski-ikäiset informantit olivat törmänneet moniin väärinkäsityksiin. Toinen naisinformantista kertoo, miten hänen Turusta kotoisin oleva miehensä oli käsittänyt aikoinaan väärin, kun hänen anoppinsa oli pyytänyt vävyään hakemaan tornin juurelta perunakuokkaa:

nos semmosia, äitillä tuli kerraa semmonee sana, ku se sano Salamiselle [kutsuu miestänsä *Salamiseksi*] että otappa tuolta tornii juuresta, sep pottukuokka, Salaminem mennee lipputangol luokse ja sieltä pöyhii maata että missä ihimmeessä täällä on se, se kuokka ja, äiti tarkotti savupiippua joka oli rakennettu taloo ulkopuolelle s-oli torni, ja, sitä on naurettu että ku eihää se, pottukuokka ollus siellä lipputangol luona ku Salaminee aatteli että ku on torni nii s-ov valtavan korkia joku, ja se meni sinne lipputangol, luokse ja, pöyhi sieltä maasta että missä se pottukuokka täällä on. s-oli siellä savupiipuj juuressa, siellä maassa, ja äiti sano sitä torniksi että savupiippu oo äitim mielestä torni, voi että tämmönee on kyllä tullu aivaa hauska tarina. (KN2)

Toinen naisinformantista puolestaan kertoo, miten hänen tyttärensä oli pienenä mennyt mummolaan, jossa oli ollut käymässä helsinkiläisiä vieraita. Tyttö oli pyytänyt saada *pottua*, yksi Helsingin rouvista oli tarjonnut *pottaa* eikä ollut ymmärtänyt, että tyttö halusikin oikeasti perunaa. Kaksi miesinformanteista ei oikein muistanut vastaavanlaisista väärinkäsityksistä esimerkkejä, mutta yksi miehistä muisti montakin. Kainuussa hän kertoi kuulleensa perinteisen sekaannusten aiheuttajan eli sen, että *kehdata* tarkoittaa siellä ettei 'viitsi', kun haapajärviset silloin vastaavasti ujostelevat jotain. Savolaisilla paikkakunnilla käydessään hän on huomannut *tuima*-sanana merkityksen eron; informantti käsittää tuimalla, että se on "väkevää", kun taas Savossa se on vähäsuolaista. Kaikenlaisia väärinkäsityksiä on tapahtunut myös kyseiselle informantille ja hänen Tampereelta kotoisin olevalle vaimolleen. *Rieska* on Haapajärvellä ohut leipä, kun taas informantin vaimon mielestä rieskan tuli olla paksu niin kuin hiivaleipä. *Lapasiakaan* vaimo ei aluksi pitänyt, vaan *tumppuja*. Varsinkin heidän lastaan tämä hävetti hirveästi, ja vaimon oli pakko opetella sanomaan *lapaset*. Informantti kertoo, että jotkut sanat saattavat pelkästään yhdeltä kirjaimelta erota toisistaan. Esimerkiksi pyörällä

kurvailtaessa takapyörä saattaa *viirata*, kun hänen vaimonsa mielestä se puolestaan *liiraa*. Samoin kun informantti lähtee *kotia*, niin vaimo lähtee *kotio*.

Yhdeksäsluokkalaisetkin muistavat, että väärinkäsityksiä on kyllä tapahtunut, osa heistä ei vain muista enää esimerkkejä. Yksi tytöistä kertoo, kuinka hän on ihmetellyt monia asioita Turun murteessa. Hänen isäpuolensa sisko käy Turusta silloin tällöin Haapajärvellä lastensa kanssa, ja informantti oli aluksi ihmetellyt, mitä he tarkoittavat ilmauksella *Mitä nyt tapahtus?* Aikojen saatossa informantille oli kuitenkin selvinnyt, että se oli heidän tapansa kysyä, mitä tapahtui. Toinen pojista puolestaan muistaa joitakin väärinkäsityksiä, joita on sattunut hänen ja hänen helsinkiläisten kavereidensa välillä:

no ne puhuu jostaki näinki että, palattiij jotakij jalakapallopelejä muistelee kesällä joskus pelattiin nii se sano että, miksikähää se sano, puhutteliko ne jonaki *imurina* maalivahtia et *meppä imuriksi* mää että *mitä, em minä kyllä ymmärrä yhttääm mitä nää sanot*, sitte se sano että, *veskari* mä et *veskari maalivahti jaa*, siitä niinkö jo vähä tiesim mutta sitäkih harvemmi, kylläk kaim meillä sanottaa että *mee sinä maalii siitä*. - - ja jotakin ne, puhu että oltii uimmaam menossa tota, kesällä ni siitäki ne puhu jotaki eri, eri tota, nimitystä siitä, eihän ne misttää uimisesta puhunu ne puhu, aina s-oli joku että *lähettää johonki svimmailemmaa* tai [nauraa] ei oikei tiijä että mitä ne oli ne, aina kummiski monesta asiasta oli kyllä että niillä oli aina oma, omat sanat niijij. kyllähän niillä sitte, joskus ku nekip pari viikkua oli ni sitte jo alako, viikoj jäläkkee ymmärttään niitte sanavarastua että mitä ne meinas, meinnaa niillä tietyillä sanoilla. (YM1)

Kysyin haastatteluissani myös, onko joku nauranut joskus jollekin informantin käyttämälle murre-sanalle, eli yritin selvittää, millaiset asiat Haapajärven murteessa naurattavat muualla asuvia. Tällaisia muistettiin kummassakin ikäryhmässä hyvin vähän, toisille nauramiset muistettiin paljon paremmin. Keski-ikäiset naiset eivät muistaneet tällaisia sanoja lainkaan ja miehetkin vain pari. Nämäkin ovat oikeastaan sanoja, jotka ovat herättäneet ihmetystä ja väärinkäsityksiä, eivät niinkään naureskelua tai ivaa. Yksi miesinformanteista oli käyttänyt *luikas*-sanaa, oli joku käsittänyt sen nopeaksi menemiseksi, esimerkiksi *mihin se nyt siitä luikas*. *Luikas* tarkoittaa kuitenkin Haapajärvellä liukasta. Yksi miesinformanteista oli aikoinaan ollut töissä Tampereella, ja siellä hän oli käyttänyt työkavereilleen puhuessaan *muha*-sanaa. Työkaverit olivat ihmetelleet, mitä ihmeen *muha*, kunnes oli käynyt ilmi, että informantti tarkoitti sahanpuruja.

Yhdelle yhdeksäsluokkalaisille tytölle on ainakin naurettu *mää* ja *sää* -sanojen käytöstä, sillä hänen helsinkiläisten kavereidensa korvissa ne kuulostavat ”ihan

kummallisilta”. Toinen tyttö puolestaan muistaa, että hänen muualla asuvat kaverinsa ovat naureskelleet sellaisille sanoille kuin *ruokkaa* ja *kahavia*, koska kaverit itse sanovat sanat eri tavalla. Kuten Matti Punttilan luettelossa (ks. edeltä) todettiin, konsonanttien geminoituminen ja švaavokaali ovat kumpikin tavallisimpia murrepiirteitä, jotka aiheuttavat naurua muilla murrealueilla.

Haastatteluissa informantit kertoivat esimerkkejä myös sellaisista murre sanoista, jotka heidän mielestään ovat jotenkin naurettavia ja hauskoja. Yksi keski-ikäinen mies kertoo aikoinaan nauraneensa lähellä Kiuruvettä asuville serkuilleen, jotka sanoivat voileipää *kakuksi* ja kahvipöydän kuivakakkua puolestaan *kaakuksi*. Toinen keski-ikäinen mies kertoo, kuinka heidän naapuriinsa muutti aikoinaan vävyksi Pudasjärveltä Pentti-niminen mies, jonka käyttämät murre sanat synnyttivät varsinkin alussa monet makeat naurut informantissa ja muissa kyläläisissä. Esimerkkeinä hän muistaa ainakin, että kyseinen Pentti käyttää Pudasjärvestä aina *Putasjärvi*-nimitystä, samoin risteys on hänelle *risttaus* ja lietesäiliö *virstasäiliö*. Jos jokin asia on Haapajärvellä yleensä hyvin, niin Pudasjärvellä se on *palijounessaan* hyvin. Käy ilmi myös, että Pudasjärven ympäristössä käytetään hausalla tavalla *van*-sanaa. Informantti kertoo, että *van*-sana laitetaan yleensä jonkin sanonnan eteen ja sitä käytetään kehotuksissa ja *kun*-sanana asemesta. Informantti mainitsee esimerkit ”van ottakaa siitä nyt pullaa” ja ”van minä sanon sille että”. Yhdeksäsluokkalaiset haastateltavat kertoivat pari murre sanaa, joille he olivat naureskelleet. Yksi mainitsi jo edellä mainitun esimerkin, kun Haapajärvellä sanotaan *kotia*, niin jossain sanotaan vastaavasti *kotio*. Toinen kertoi nauraneensa monesti *immeinen*-sanalle, jota yksi hänen kavereistaan käyttää. Informantin mukaan sana on ilmeisesti lähtöisin kaverin vanhemmilta, jotka ovat kotoisin Kuusamosta. Yksi tytöistä oli naureskellut joskus helsinkiläisten *dösälle*, joka haapajärvisittain on *linja-auto*. Samoin Oulussa käydessään hän on naureskellen kuunnellut, kuinka oululaisille *kakkonen* onkin *kakonee*.

Edellä kuvatun kaltaiset murteelle naureskelut ja väärinkäsitykset koetaan ilmeisesti yleensä varsin hyväntahtoisiksi, eikä omalle murteelle naureskelua oteta kovin vakavasti, eivät ainakaan haapajärviset informantit ole ottaneet. Joitakin tutkimuksia ja kyselyjä asiasta on tehty; Virtain tutkimuksessa (Nahkola & Saanilahti 1990: 153) yläasteen yhdeksäsluokkalaisilta kysyttiin, kiusataanko esimerkiksi koulussa sellaista, joka puhuu eri tavalla kuin toiset. Reilusti yli puolet vastaajista kertoi, ettei ketään kiusata puhutavan vuoksi, neljäsosa ei osannut sanoa ja 15 % vastaajista (useimmat

tyttöjä) ilmoitti kiusaamista esiintyvän. Heidän mukaansa kiusaamisen kohteena olivat muualta muuttaneet, joita lähinnä matkimisena. Haastattelemani haapajärviset yhdeksäsluokkalaiset eivät puhuneet haastatteluissaan suoranaisesti kiusaamisesta, mutta ainakin yksi Helsingistä Haapajärvelle muuttanut oppilas on informantin mukaan joutunut luopumaan joistakin puheensa piirteistä matkimusten ja uusien lempinimien takia (ks. 3.1.).

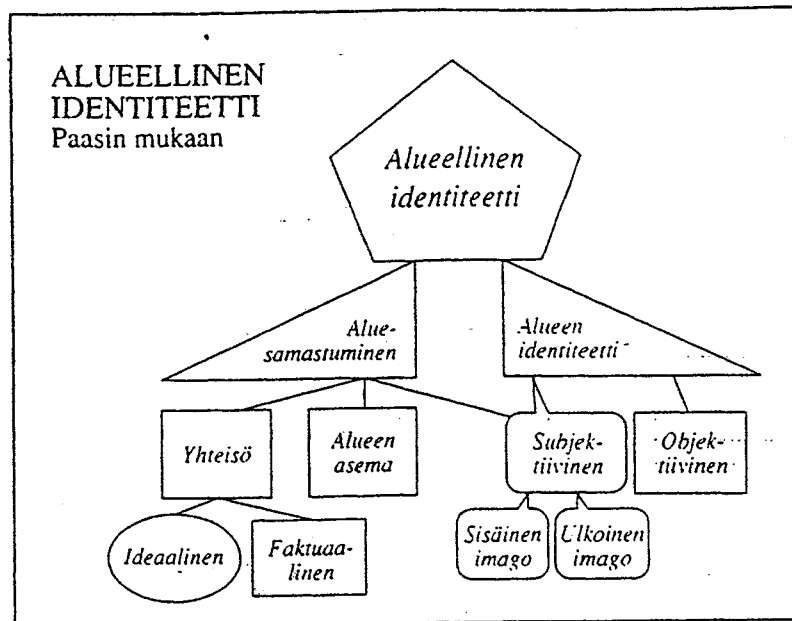
6. KÄSITYKSIÄ MURTEISTA JA IDENTITEETISTÄ

6.1. Identiteetti, heimot ja murteet

Identiteetillä on monia merkityksiä, mutta tässä yhteydessä sillä tarkoitetaan lähinnä persoonallisuuden kokonaisuuden jatkuvuutta ja samuutta sekä yksilöllisenä omana itsenään että osana jotakin laajempaa kokonaisuutta. Identiteettiin liittyy tietoinen minäkäsitys, mutta myös usein tiedostamattomia yksilöllisiä tai yhteisöllisiä sidonnaisuuksia. Etymologisesti identiteetti tulee latinan sanasta *identitas*, joka tarkoittaa samuutta. Identiteetti on siis ”meidän kaltaista, itsellemme tunnistettavissa olevaa” ja ennen kaikkea osa itseämme. Sillä on omat merkkinsä, joiden avulla se erottuu muista. (Manninen 1984: 107, Kivistö 1997: 79.)

Tutkimukseni kannalta on tärkeää määritellä tarkemmin myös alueellisen identiteetin käsitettä, jota on Suomessa tutkinut muun muassa Anssi Paasi (1984a, 1996). Paasi jakaa alueellisen identiteetin käsitteen kahtia puhumalla **alueen** itsensä identiteetistä ja toisaalta alueen **asukkaiden** identiteetistä eli aluesamastumisesta. Alueen itsensä identiteetillä hän tarkoittaa esimerkiksi erilaisia luokituksia, joilla aluetta kuvataan (objektiivinen ulottuvuus), sekä alueen imagoa (subjektiivinen ulottuvuus) eli toisaalta sitä, mitä alueen ulkopuolella asuvat ihmiset alueesta ajattelevat, mutta myös sitä, millaisena alueella asuvat ihmiset itse asuinpaikkaansa pitävät. Alueen asukkaiden identiteetillä eli aluesamastumisella Paasi puolestaan tarkoittaa yksilötason identiteettiä eli sitä, miten ihminen samastuu alueelliseen yhteisöön. Tällainen perustuu usein kokemukseen, miten alue erottuu muista alueista. Yksittäinen ihminen luo tämän kuvan usein olemalla vuorovaikutuksessa muiden alueen asukkaiden kanssa, jolloin Paasin mukaan voidaan puhua **faktuaalisesta samastumisesta**. Aluesamastumiseen liittyy myös

ideaalinen samastuminen; tällöin alueeseen samastutaan niiden ominaisuuksien kautta, joita alueella pidetään suotavina ja toivottuina. (Paasi 1996: 34-36)

Identiteetti ilmiönä on varsin ajankohtainen eikä siis suinkaan vanhentunut. Mitä enemmän joudumme monenlaisten muutosten eteen, sitä tärkeämmäksi meille tulee määrittellä oma identiteettimme. Ilmiön huomaa selvästi meidänkin aikamme, sillä ovathan alueelliset arvot taas kohottaneet päätään muun muassa läänien lakkauttamisen ja kansainvälistymisen, kuten Suomen EU:hun liittymisen, jälkeen. Ihmisellä on kaikkialla tarve henkisesti kuulua johonkin ryhmään, johon voi samastua ja jonka arvot ja historian voi tuntea omikseen. Niinpä maakunta tai heimo, jonka alueella ihminen on syntynyt ja jonka murteeseen hän on tottunut, on monelle vielä tärkeä samastumiskohde ja identiteetin määrittäjä. Monille heimo merkitsee siis paitsi kiintymystä kotiseutuun ja ylpeyttä siitä myös tietoisuutta omista juuristaan. (Dufva 1994: 39.) Nykypäivänä ihmisten kiinnostus omiin juuriinsa ilmenee monin eri tavoin; joku osallistuu opiskeluaikanaan oman alueensa osakunnan toimintaan, joku tekee sukututkimusta, joku puolestaan pyrkii tietoisesti puhumaan kotiseutunsa murretta tai ainakin lukee sillä kirjoitettua sarjakuva-albumia. Kukin hakee omaa alueellista identiteettiään omalla tavallaan.

Suomen alkuperäinen heimojako on perustunut maakuntiin eli maantieteellisiin asuinalueisiin. Perinteisesti Suomessa on katsottu olevan kahdeksan maakuntaa: Häme, Savo, Karjala, Pohjanmaa, Varsinais-Suomi, Uusimaa, Kainuu ja Lappi. Nykyisin

olemme tilanteessa, jossa heimoerot ovat melkoisesti tasoittuneet muun muassa kaupungistumisen ja lisääntyneen liikkumisen myötä. On selvää, että kun ihmiset muuttavat ahkerasti opiskelun ja työn perässä paikkakunnalta toiselle, eivät heimotkaan pysy enää selvärajaisina. Monet heimot ovat menettäneet merkityksensä ihmisten arkitodellisuudessa, ja toisaalta taas kaupungistumisen myötä eri kaupunkien ominaispiirteet ovat korostuneet aikaisempaan verrattuna. Niinpä nyky-ihmisten puheissa ja vitseissä perinteisistä heimoista elävätkin enää vain hämäläiset, savolaiset, karjalaiset ja pohjalaiset. Uusimaalaisten sijasta puhutaan helsinkiläisistä, ja varsinaissuomalaiset ovat nykyään lähinnä turkulaisia tai raumalaisia. Pohjoiset ja itäiset maakunnat ovat joutuneet tekemään kovasti töitä oman identiteettinsä vahvistamiseen etelää vastaan, eikä Dufvan mukaan esimerkiksi Kainuu oikein enää viritä ihmisiä vitseihin. (Dufva 1994: 39.)

Ihan samalla tavalla on käynyt myös murteille. Aikaisemmin samalla seudulla asuvat ihmiset puhuivat hyvin samalla tavalla eikä heillä ollut tarvetta liikkua kovin kauas omasta elinpiiristään, joten murteet pysyivät ja säilyivät melko muuttumattomina. Nykyään tilanne on aivan toinen, sillä ihmisten liikkuvuuden, monimutkaisten kontaktiverkkojen ja television myötä alueellisten murteidenkaan rajat eivät ole enää selvät, vaan murteet elävät jatkuvaa muutosta. Murre-erot tasoittuvat, ja vain kaikkein vahvimmat ja syvimmälle iskostuneet murrepiirteet säilyvät ihmisten puheessa. Murteiden säilymiseen ja niiden käyttöön vaikuttavat omalta osaltaan myös ihmisten arvot ja asenteet. On tosiasia ja tutkimuksillakin todistettu tieto, että eri murteita ja niiden puhujia eli heimoja arvostetaan eri tavalla. Esimerkiksi pohjalais- ja hämäläismurteet ovat perinteisesti olleet arvostettuja, kun taas erityisesti savolaismurteet ”kiäntämisineen ja viäntämisineen” ovat olleet paremminkin naurun ja ivan kohteena. Tutkimuksissa on osoitettu, että murteiden käytön ja maakunnallisen identiteetin välillä on selvä yhteys; mitä vahvempi maakunnallinen identiteetti ihmisellä on, sitä enemmän ja sitä erilaisemmissa tilanteissa hän käyttää omaa murrettaan. (Kaijalainen 1998.)

Kaiken kaikkiaan kieli on myös ryhmiä erottava, mutta saman ryhmän jäseniä yhdistävä tekijä. Tässä mielessä kielelliset erot ovat yksilön kannalta positiivisia niin kauan kuin hän on omassa yhteisössään. Sen sijaan toiseen yhteisöön meneminen tarkoittaa usein sitä, että yksilön identiteettiä positiivisesti tukeneet piirteet muuttuvatkin negatiivisiksi, hänelle ehkä nauretaan ja hänen sanomisistaan tehdään pilkkaa, ja sen takia tulokas haluaa sopeutua nopeasti uuden yhteisön kieleen. Toinen seikka, joka liittyy kielelliseen identifikaatioon, on se, että ihmisellä on jonkinlainen käsitys siitä, miten eri

ryhmiin kuuluvat ihmiset puhuvat ja kuinka eri tilanteissa puhutaan tai tulisi puhua. Näitä käsityksiä voidaan nimittää **kielellisiksi stereotyyppioiksi**. Nämä käsitykset voivat olla joko oikeita tai vääriä, mutta olennaista kuitenkin on, että ne ohjailevat kielenkäyttäjien luokitteluja ja arvioita toisistaan sekä sitä, kuinka ihminen pyrkii puhumaan, jotta toiset samastaisivat hänet siihen ryhmään, johon hän haluaa kuulua. (Paunonen 1982b: 37.) Ryhmään kuulumisen ja murteen käytön yhteys tulee ilmi muun muassa eteläpohjalaisia koululaisia tutkittaessa: murteellisimmat koululaiset halusivat jäädä kotiseudulleen, ja ne, jotka suunnittelivat muuttoa muualle, olivat siirtyneet käyttämään murteelle kuulumattomia vieraita variantteja (Mielikäinen 1981: 113).

Pirkko Nuolijärvi on tutkimuksissaan selvittänyt Helsinkiin muuttaneiden pohjalaisten ja savolaisten identiteettiä ja kielellistä sopeutumista. Tulokset kertovat, että pohjalaismuuttajat tuntevat itsensä edelleenkin pohjalaisiksi selvästi useammin kuin savolaismuuttajat itsensä savolaisiksi. Nuolijärvi pitää tätä tulosta varsin odotuksenmukaisena ja ymmärrettävänä; ovathan pohjalaiset olleet omasta mielestään suomalaisen heimogallerian prestiisiheimoja. Oman pohjalaisuuden myöntäminen ei siten yleensä aiheuta minkäänlaista haittaa nykypohjalaiselle, vaan päinvastoin Nuolijärven tutkimat pohjalaiset olivat pohjalaisuutensa mielellään tunnustaneet Helsingissä asuessaankin. (Nuolijärvi 1986a: 62-63.)

6.2. Käsityksiä omasta identiteetistä ja luonteesta

Yksi tekemieni haastattelujen kysymyksistä käsitteli tutkimieni haapajärvisten alueellista identiteettiä. Kysyin, pitääkö haastateltava itseään pohjalaisena ja onko hän ylpeä mahdollisesta pohjalaisuudestaan. Kysymys osoittautui yllättävän vaikeaksi, ja vastausten kirjo olikin moninainen. Se miltei kaikille informanteille oli selvää, että heimo, johon tuntee kuuluvansa, on jonkinlaista pohjalaisuutta. Yhdeksän kymmenestä vastaajasta vastasi jotakin pohjalaisuuden suuntaan ja yksi yläasteikäinen ei osannut määritellä omaa heimoaan lainkaan. Kaikki yhdeksän itsensä pohjalaisiksi lukeutuvaa olivat myös ylpeitä pohjalaisuudestaan. Oheisesta asetelmasta käy ilmi, miten haapajärvisten informanttien käsitykset omasta heimostaan jakautuivat:

5/10 pohjalainen

2/10 keskipohjalainen
 1/10 pohjoispohjalainen
 1/10 pohjanmaalainen
 1/10 ei osaa sanoa

Haapajärviset ovat siis identiteetiltään selkeästi pohjalaisia, mutta mitä pohjalaisia, se osoittautuikin jo monimutkaisemmaksi. Viisi haastattelemistani haapajärvisistä totesi olevansa yleisesti *pohjalaisia* ilman mitään etuliitteitä, kuten keskipohjalaisuutta tai pohjoispohjalaisuutta. Kaksi vastaajista määritteli itsensä ja muut haapajärviset tarkemmin *keskipohjalaisiksi*, kun taas yksi vastaajista mielsi haapajärviset puolestaan *pohjoispohjalaisiksi*. Yksi keski-ikäisistä informanteista ei pitänyt itseään pohjalaisena, vaan *pohjanmaalaisena*. Näissä käsitteissä on hänen mielestään varma ero; hänen mukaansa pohjalaisilla tarkoitetaan nimenomaan eteläpohjalaisia, ja sen takia hän pitää itseään pohjanmaalaisena, siis ihmisenä, joka asuu ylipäätään Pohjanmaalla. Samalla tavalla ajattelee toinenkin haastattelemani keski-ikäinen informantti.

SL: no tota, piätkö sää ihttees pohjalaisena vaim mikä mitä sää aattelet että mikä sun niinku tämmöneē heimo on, ootko sää pohjo- aatteletko sää et sää oot pohjalaineē?

KN1: no em minä eteläpohjalaineē oo ne on niitä pohjalaisia [nauraa]

SL: ne oo sum mielestä kunnom pohjalaisia?

KN1: ne on tietenki, sillee että, mihin tämä mennee tämä on tämä meijää meijää seutu vaan että, että se ei oo sitä ih- se oo sitte oikei se pohjalainen niim minusta se on se eteläpohja- lainen että mitä me sitte ollaan. - - oikein ne pohjalaiset niin ne oo sitte tuosta Etelä-Pohojammaa mennään tuohon, Vaasan seuttuu ja siitä nii siinä alakkaa olla sitten niitä oikein niitä puukkojunkkareita, [nauraa] eikö ne niiksil lueta?

Heimokysymystä täytyi haastatteluissa lähestyä hieman eri tavalla. Keski-ikäisiltä informanteilta kysyin suoraan, pitävätkö he itseään pohjalaisena ja ovatko he ylpeitä mahdollisesta pohjalaisuudestaan. Yhdeksäsluokkalaisista kaksi ei sen sijaan tiennyt, mitä aluetta Pohjanmaalla tai Savolla tarkoitetaan ja keitä pohjalaiset oikeastaan ovat. Sen takia pohjalaisuudesta oli hieman hankalaa keskustella heidän kanssaan. Niinpä esimerkiksi toisen pohjalaisuutta tuntemattoman kanssa keskustelu heimoista muodostui seuraavanlaiseksi:

SL: no tota niin nii, piätkös sää ihttees tota pohjalaisena?

YN1: pohjalaisena [kysyvästi]?

SL: nii.

YN1: no eei, en oikeestaa että, ehkä, että jos me niinku ollaan nii kumminkkaa ei halua niinku pittää että mielluummin vaikka jokuk keskipohjalainee että s-ei oo niim pohjosessa, sillee että ei niinku halua ollas sielä, sielä nii hirveem pohjosessa.

SL: nii aattelek sää että pohjalainee on tuola pohjosessa?

YN1: nii.

SL: joo. mikä sum mielestä se pohjalainee sitte oo ketkä om pohjalaisia?

YN1: noo, sieltä, Oulusta ylöspäij niinku Torniot ja nämä niin ne om pohjalaisia.

SL: joo ja onko ihal Lappi onks sum mielestä se pohjalainee?

YN1: on, joo tais sitte ne ol lappalaisia.

Edellä kuvatun keskustelun perusteella voi siis päätellä, ettei Pohjanmaa ole käsitteenä tuttu, vaan informantti mieltää Pohjanmaan ja pohjalaisuuden konkreettisesti Pohjois-Suomeen ja sen takia pitää itseään keskipohjalaisena, joka ei asu niin pohjoisessa kuin Oulussa ja Torniossa. Saattaa olla, että Haapajärven maantieteellinen sijainti vaikuttaa yläasteikäisten epätietoisuuteen. Haapajärvi sijaitsee Keski-Pohjanmaan ja Pohjois-Pohjanmaan risteysalueella, eikä Savoonaan ole pitkä matka. Kaiken lisäksi vanhemmatkaan haapajärviset eivät oikein tiedä, ollako keskipohjalainen vai pohjoispohjalainen. Ilkka Malmberg ja Tapio Vanhatalo (1985: 11) ovatkin todenneet, että mitä kauemmaksi jonkin heimon keskukselta eli metropolista etäännyttään, sitä vaikeampi ihmisten on sanoa, mihin heimoon he samastuvat. Haapajärveltä on suhteellisen pitkä matka molempien maakuntien keskuksiin, Keski-Pohjanmaan Kokkolaan ja Pohjois-Pohjanmaan Ouluun. Haapajärven monimutkaista maakunnallista sijaintia ja identiteettiä pohdittiin parissa keski-ikäisen haastattelussa pitkäänkin.

SL: joo, no piätkös sää ihtiäs pohjalaisena?

KM3: kyllä, aivaa yksiselitteisesti.

SL: joo no onks sum mielestä Haapajärvi niinku Keski-Pohojammaata vai Pohjos-Pohojammaata?

KM3: minusta s-on Pohjos-Pohojammaata, minä oon aina, ihimetellessä sitä että miks puhuttaa että Keski-Pohojammaata mutta sehär riippuu tietysti siitä että ky oo, tää kuuluu noihin, järjestyksessä monestik Keski-Pohojammaan aluejärjestykseen.

SL: no eiks no hallinnollisestihham me ollaam Pohjos-Pohojammaata kuitenkin?

KM3: ollaanko, -- no me ollaa, sekiihää oli valinta Haapajärveltä niinkö tuossa OYKS:issa, niinkö nuissa sairraalalaveluissa mutta urheiluseurossahaa Haapajärvi kuuluu

SL: keskipohjalaissii

KM3: kyllä ja yrittäjät Keski-Pohojammaan yrittäjii ja

SL: nii et s-ov vähän niinku aina asiasta kiinni

KM3: on, tää ov vähä sem- niinku esimerkiks [mainitsee erään henkilön nimen] kaas puhunut tästä samasta asiasta nii, silläkää ei ollu oikei selekeetä ei sekää oikei tienny, ei varmmaan tiäk kukkaav varmaksis sannaoo että kumppaan tää kuuluu.

Viideltä haastateltavalta sain suoraan vastauksen kysymykseeni, mitä aluetta Haapajärvi heidän mielestään edustaa. Heistä kolme oli sitä mieltä, että Haapajärvi kuuluu Keski-Pohjanmaahan, kun taas kahden mielestä se edustaa Pohjois-Pohjanmaata. Muut viisi haastattelemaani ihmistä eivät joko osanneet vastata kysymykseen tai sitten he eivät tienneet, mitä Pohjanmaalla ylipäätään tarkoitetaan.

Kysyin haastattelussani myös, mitä murretta Haapajärvellä informanttieni mielestä puhutaan. Tämän kysymyksen vastaukset valaisevat myös haapajärvisten identiteettikäsitteitä. Kaikki vastaajat sijoittivat Haapajärven murteen jollakin tavalla pohjalaismurteisiin. Seitsemän kymmenestä vastaajasta määritteli paikkakunnan murteen selkeästi pohjalaismurteeksi. Heistä neljä sanoi puhuvansa nimenomaan *Pohjanmaan* murretta, yksi nimesi murteensa *pohjalaismurteeksi* ja kaksi määritteli murteensa tarkemmin *keskipohjalaismurteeksi*. Kaksi kymmenestä vastaajasta ei käyttänyt Haapajärven murteesta pohjalais-määritelmää, vaan sanoi, että murre on *lähellä Oulun murretta*, joskin siinä on oma vivahde. Yksi vastaajista puolestaan nimesi pitkän miettimisen jälkeen haapajärvisen puheenparren *Kalajokilaakson murteeksi*. Kuten sanottu, on haapajärvisillä runsaasti yhteyksiä Ouluun, jonka murteessa on monia samoja piirteitä kuin Haapajärven murteessa. Siksi varmasti yksi mielsi puheensa lähellä Oulun murretta olevaksi. Kalajokilaakson murre -määritelmä taas selittynee siitä, että Haapajärvi sijaitsee maantieteellisesti Kalajokilaaksossa eli Haapajärven alueella virtaa Kalajoki. Lisäksi Ylivieskassa ilmestyy Kalajokilaakso-niminen sanomalehti, jota Haapajärvelläkin luetaan ahkerasti. Se kaikille informanteille oli siis selvää, että Haapajärven murre kuuluu jollakin tavalla pohjalaismurteisiin, vaikkei sitä suoraan vastauksissa sanottukaan. Informanttien mainitsemat viittaukset eri alueisiin, Ouluun ja Kalajokilaaksoon, karsinoivat vastaukset kuitenkin Haapajärven murteen pohjalaismurteiden piiriin. On kiinnostavaa, että vain yksi yläasteikäinen vastaaja mainitsi Haapajärven murteiden läheisyyden savolaismurteisiin. Hän nimittäin sanoi, että Haapajärven murre on *pohjalais- ja savolaismurteiden* sekoitusta, mutta kuitenkin enemmän pohjalaismurretta. Näinhän asia todellisuudessa onkin.

Ilkka Malmberg ja Tapio Vanhatalo toteavat kirjassaan (1985: 37-38), että useimpien ihmisten on vaikea samastua mihinkään heimoon, koska omat heimo-ominaisuudet eivät tule kotiseudulla ollessa ilmi vaan vasta sitten, kun ollaan tekemisissä muualla asuvien ihmisten kanssa, esimerkiksi armeija-aikoina tai lomamatkoilla. Oma vastakohta kuitenkin on heidän mukaansa selvillä; ihmiset osaavat yleensä huomattavasti

helpommin sanoa, mitä heimoa he eivät ainakaan edusta. Tämän voi havaita myös haastattelemieni haapajärvisien vastauksista; heille oli nimittäin harvinaisen selvää, että savolaisia ei ainakaan Haapajärvellä olla. Kuuden haastatteleman ihmisen vastauksissa tulee savolaisista puhuttaessa ilmi, etteivät he näe haapajärvisiä missään nimessä savolaisina eikä Haapajärven murteessa heidän mukaansa ole savolaispiirteitä. Kala- ja Lestijokilaakson murteita tutkinut Paavo Suihkonen onkin haastattelussaan todennut, että vaikka Haapajärvi voisi kieleltään olla selvää savoa, ovat haapajärviset silti identiteetiltään hyvin keskipohjalaisia. Murretta kerätessään Suihkonen on huomannutkin, että savolaisalueiden liepeillä kukaan ei haluaisi olla savolainen, vaan savolaisiksi sanottaisiin mieluusti aina naapuripitäjän asukkaita, mutta ei itseä. (Pyykkönen 1995.) Kuten aiemmin kävi ilmi, haluavat haapajärviset tehdä myös jyrkän eron itsensä ja eteläpohjalaisten välille nimittämällä eteläpohjalaisia ”niiksi kunnon pohjalaisiksi” ja ”niiksi oikein puukkojunkkareiksi”.

Tunnettu tosiasia on, että ihmisellä on tapana pitää itseä aina tavallisena ja normaalina ja muita verrataan sitten itseän. Sama ilmiö toistui myös haastatteluissani. Kun kysyin haastateltaviltani, millaisia me haapajärviset oikein heidän mielestään olemme, oli miltei kaikkien ensireaktio kysymykseeni hyvin samankaltainen. Monet haastateltavista pitivät haapajärvisiä *ihan tavallisina, vähä semmosina perussuomalaisina ja normaaleina*. Tämä tuntui olevan etenkin yläasteikäisten mielipide. Eräs yläasteikäisistä informanteista totesikin, että haapajärviset ovat lainausmerkeissä normaaleja ihmisiä, ikään kuin perusmalli, johon muita sitten verrataan. Haastateltavien käsitykset omasta murteestaan tukevat käsityksiä omasta tavallisuudesta, sillä neljässä haastattelussa kävi ilmi, että haapajärven murretta pidetään *neutraalina ja puhtaana*. Yksi informanteista kertoi kuulleensa puhuttavan, että Haapajärvellä puhutaan *lähimmä kirjakieltä olevaa murretta*.

Useat haastateltavani kuvasivat keskustelumme lomassa haapajärvisien tai yleensä pohjalaisten ihmisten luonnetta muutenkin. Nämä käsitykset osoittautuivat kaikessa kirjavuudessaan varsin kiinnostaviksi ja epäilemättä osin paikkansapitäviksikin. Kuten edellä mainitsin, kuvailivat etenkin yläasteikäiset haapajärvisiä tavallisiksi jne. eivätkä useimmat heistä osanneet oikein muuten paikkakuntalaisten luonnetta kuvata. Eräs yläastelainen tosin sanoi Haapajärven olevan *junttiseutua*, mutta totesi myös, että ”jos on maalainen, ei se tarkoita sitä, että on semmoinen juntti, joka kulkee aina paskaset haalarit päällä”. Toinen yläastelainen kertoi, että monissa haapajärvisissä perheissä on

paljon lapsia. Tämä käsitys on ihan ymmärrettävä, onhan paikkakunnalla paljon lestadiolaisuutta. Keski-ikäiset informantit puolestaan kuvasivat haapajärvisien luonnetta huomattavasti laajemmin. Yksi haastattemistani keski-ikäisistä miehistä kuvasi haapajärvisiä *nöyriksi, herraapelkääviksi ja vaatimattomiksi*. Hänen mukaansa haapajärviset eivät ole tyhjänpuhujia, vaan ”puhutaan vaan silloin kun on asiaa”. Eräs keski-ikäinen nainen kertoi, että haapajärvisien ihmisten niin puhe kuin älykin on *hidasta*, ja kun joku toinen on puhunut jo pitkät pätkät, niin haapajärvisellä alkaa vasta ”raksuttaa”. Toinen keski-ikäinen nainen puolestaan vertaa haapajärvisien puhetta ja luonnetta muiden murteiden puhujiin näin:

no s-on niil levijää [murre]. Jos Suomen Turuuskik käy nii, kyl maar heti sannoo et ku, tollee sit puhuu että, puhuu, ja meijää oo semmosta laahustavaa ja s-oo semmosta alakulosta, ne on niinku ihmisetkit täällä, et sanotaa et Suomen Turuus nii, [nopeasti] ne on sit heti ”kauhee ilossii ja puhus lyhyes noppii” ja kaikki asiat tapahtu nopeesti ja, ja sit semmosta, tää on semmosta että, [hitaasti] ”jakssaa sattaa vettä ja, nakkelepa vähäl lunta ja, se oo semmosta, päivä kerrallaa”. hidasta ja, ja näkkehän sen kaikesta. - - jos aatellaa esmerkiks vanhempia ihmisiä kum minä niin tota, et on se hyvim palijo semmosta jaarittelemista ja semmosta et minust tuntuu et, muualla päin niin, sanotaa et jos Savvoon mennään tait tuonne Etelä-Suommeen niiv vanhemmat ihmisetkin niin n-on nopeempia sielä sanoissansa ja, ja siinä ajatuksenkulussa et se on se pieni asia mitä lähettään jauhammaj ja, sitä jauhetaan niinku kahavimyllyä ja, ja sitte tuota, pienestä asiasta saahaav valtavaa suuri täälä Haapajärvellä että se on semmosta jonkullaista jauhamista ja, semmosta, hidasta etenemistä ja pohdintaa hirviästi, että ehkä se on sitte luonne ja murre että ne on niinku tietysti, yhdessä kulkee minum mielestä. (KN2)

Haapajärvisiä leimaa siis haastateltavien mielestä jonkinlainen asioiden pyöritteleminen ja pohtiminen, jonka voi ajatella olevan myös hitautta. Haapajärvisien laahustavalta vaikuttava puheenparsi johtuu varmasti osaltaan myös paikkakunnan murteessa esiintyvistä švaavokaalista sekä yleis- ja erikoisgeminaatiosta. Ehkäpä savolaisten läheisyys sittenkin kuvastelee haapajärvisien murteessa ja luonteessa, vaikkeivat haapajärviset sitä haluakaan myöntää. Sama informantti kertoo vielä myöhemmin haastattelussaan, että haapajärviset ovat rauhallisia ja mukavia, mutta ihmiset asuvat hyvin pienissä piireissä ja tiedonhalu on hyvin vähäistä. Silti paljon maailmaa nähneenä hän toteaa, että ”Haapajärvi om paras paikka maailmassa, jonne on kaikesta huolimatta aina ihana palata”.

6.3. Käsityksiä muiden murteiden puhujista

Maailma on täynnä erilaisia stereotyyppioita niin ulkomaalaisista kuin omanmaalaisistakin. Stereotyyppiat oletettavasti tasoittuvat koko ajan ihmisten erilaisten kontaktien ja liikkuvuuden myötä, mutta on ollut myös aikoja, jolloin esimerkiksi kouluissa opetettiin erittäin stereotyyppistä ajattelua ja asenteita vieraita heimoja kohtaan. 1800-luvun loppupuolella kansakoulumme maantiedon oppikirjoihin ilmestyivät kansanluonteiden kuvaukset, koska maamme itsenäistymishaaveiden vuoksi oli panostettava kansallisidentiteetin luomiseen jo kansakoulusta lähtien. Tuolloin oli hyvin tärkeää erottua muista kansakunnista ja niinpä maantiedon kirjoista saattoi esimerkiksi lukea, että ”neekerit ovat turhamaisia ja pitävät rytmimusiikista” ja ”slaavilaiset ovat surumielisyyteen taipuvaisia”. Joensuun yliopistossa tehdyn tutkimuksen (Paasi 1984b) mukaan tällaiset kansanluonnekuvaukset jatkuivat oppikirjoissa lievempinä aina 1960-luvulle asti. Myös Suomessa elävistä heimoista on olemassa myös omat vanhat stereotyyppiansa. Esimerkiksi vielä ennen 1800-luvun puoltaväliä karjalaisia kuvattiin kirjallisuudessa hyvin usein umpimielisiksi, hiljaisiksi, laiskoiksi ja siivottomiksi jöröjukiksi, kunnes Topelius Maamme kirjassa loi uuden käsityksen karjalaisista vilkkaana ja iloisena heimona. On siis hyvinkin saattanut käydä niin, että yksi kirjoittaja on luonut tietyn stereotyyppian, joka elää satoja vuosia eteenpäin ihmisten puheissa ja mielikuvissa. (Malmberg & Vanhatalo 1985: 10.) On todennäköistä, että haastattemieni haapajärvisien keski-ikäisten maantiedon oppikirjoissa esiintyi vielä kuvauksia maamme heimoista, tosin lievempinä kuin 1800-luvulla ja vuosisadan alussa. Ylipäätään tein havainnon, että heimostereotyyppiat elävät voimakkaammin keski-ikäisten kuin yhdeksäsluokkalaisten mielessä. Syinä ovat paitsi oppikirjat myös se, että keski-ikäiset ajattelevat Suomea enemmän maakuntina ja heidän maailmaansa kuuluu muun muassa heimovitsien kertominen.

Haastatteluissani otin selvää, millaisia stereotyyppioita informanteillani on eri heimojen edustajista, sillä nämä heimostereotyyppiat vaikuttavat omalta osaltaan siihen, miten ihmiset suhtautuvat eri murteisiin. Heti alkuun on todettava, että käsitykset eri heimoista ovat luonnollisesti hyvin subjektiivisia ja niihin tuntuu vaikuttavan hyvin paljon heimon tuttuus; jos jollakin informantilla on hyviä ystäviä Tampereella, niin yleensä kaikki hämäläiset ovat hänen mielestään mukavia ja taas päinvastoin, ja jos hän on joskus tavannut kieron savolaisen tai leuhkan eteläpohjalaisen eikä muuten heimoa tunne, niin

hän leimaa helposti koko heimon näiden ihmisten perusteella. Täytyy siis muistaa, että kyse on subjektiivisista käsityksistä ja mielikuvista, heimostereotypioista nimenomaan.

Haastattelemieni haapajärvisien heimokäsitysten tarkastelu on luontevaa aloittaa lähimpänä olevasta heimosta eli **savolaisista**. Kuten jo edellä totesin, eivät haapajärviset itse mielellään savolaisiin lukeudu, mutta erilaisia käsityksiä savolaisista heillä kyllä tuntui olevan. Keski-ikäiset informantit tiesivät hyvin, että yleinen käsitys savolaisista on, että he olisivat jotenkin kieroja. Kolme keski-ikäisistä haastateltavista kumosi tämän väitteen, ja näiden kolmen mielestä savolaiset ovat *mukavaa ja rehtiä porukkaa*, tosin heistä yhden mukaan myös vähän lipeviä. Kaksi keski-ikäisistä vastaajista, kumpikin miehiä, puolestaan yhti täysin siihen käsitykseen, että savolaiset olisivat *kieroja*. Heidän mukaansa savolaiset ovat *valehtelijoita* eikä heidän kanssaan uskaltaisi ryhtyä hieromaan esimerkiksi kauppaa. Toinen heistä tokaisi haastattelussaan, että ”vastuu siirtyy kuulijalle, kun savolainen avaa suunsa”. Silti kumpikin myönsi, että savolaiset kyllä ovat *lupsakoita* ja viljelevät huumoria puheessaan. Yläasteikäisten mielikuvat savolaisista olivat hyvin satunnaisia. Kaksi nuorta tunsikin henkilökohtaisesti pari savolaista, ja heidän mielestään savolaisten kanssa on mukava puhua, he ovat *rempseitä ja kovia puhumaan*. Yksi kuvasi savolaisia ”maamiestyylisinä ihmisinä” ja yksi liitti heidät Kiljusen herrasväkeen sen takia, että hänellä oli sellainen mielikuva, että savolaiset olisivat *kovia huutamään*.

Hämäläisiin liitetään usein stereotypia, että he olisivat *hittaita*, ja tämän otti pari haastateltavaanikin puheeksi olemalla täysin samaa mieltä väitteen kanssa. Eräs haastateltavista kertoo väitteensä tueksi omasta elämästään havainnollisen esimerkin:

no ne oo semmosia niinku niistä sanottaanki että hittaita hämäläisiä nii, ne on kyllä semmosia että n-ol luontteeltaa n-ei kyllä hosu, jos täälä minä oo hätänee ja minä jouvun niitten kaas niinkö, työasioissa pellaan nii, niillä että, jos om pikanen toimitus niim minusta se pikanen toimitus nii s-ov viimestään kahev viikom päästä mutta se saattaa niillä olla että s-on kahen kuukkauvvem päästä, s-on ihan tosi, minä ressaam monesti aivan turhhaan. (KM3)

Vaikka jotkut haastateltavat kuvaavatkin hämäläisiä hitaina, sanoo moni silti, että heidän puheenpartensa on vilkkaampi kuin haapajärvisillä, ja eräs kuvaakin hämäläisten puhetta, että ”s-on semmosta nopijjaa polinnaa”. Melko monen mielestä hämäläisten puheesta ei tahdo saadakaan selvää, ja heidän mukaansa puhetapa onkin nimenomaan se, joka erottaa hämäläisen pohjalaisesta. Muuten monen mielestä hämäläiset ovat luonteeltaan lähellä pohjalaisia, vähän *jäyhiä, tavallisia perusuomalaisia*.

Karjalaiset ovat myös heimo, josta on olemassa tietynlaisia stereotypioita. Tavanomaisimmat käsitykset elävät myös keski-ikäisten haapajärvisien mielikuvissa. Kaikki viisi haastattelemaani keski-ikäistä tunsivat karjalaisia, ja heidän kaikkien mielestä he ovat paljon puheliaampia kuin haapajärviset; tosin yksi informanteista totesi, ettei karjalaisten puhetulia jaksaa kauan kuunnella. Keski-ikäiset informantit liittivät karjalaisiin lisäksi *iloisuuden, vilkkauden, sukkelapuheisuuden, elämänilon* ja *hyvän ruuanlaittotaidon*. Yleensä ottaen heidän käsityksensä karjalaisista oli hyvin yhtenäinen ja positiivinen. Yläasteikäisten käsitykset karjalaisista osoittautuivat varsin kiinnostaviksi. Kaksi oppilasta ajatteli, että karjalaiset olisivat jotenkin *alkukantaisia* ja *vanhanaikaisia*, ikään kuin Karjala olisi jonkinlainen takapajula Suomen kartalla. Toinen heistä kuvaa karjalaisia näin:

no karjalai- tulee tulee heti mielee semmonee justsa semmonem mummo jolla oj joku esiliina päällä ja tälleen näi että, niinku tuommosia mielikuvia ja sillee ja, sitte siel-on niinku jotakih hirveesti näitä vanahoja taloja ja tälleen näi että huonokuntosta sillee että ku eihää sielä, sillee, köyhhää. (YN1)

Malmberg ja Vanhatalo tarjoavat kirjassaan (1985: 11) osaselityksen tällaisille käsityksille. Heidän mukaansa nimittäin on niin, että mitä kauempana heimo tai kansa sijaitsee ja mitä vähemmän siihen on yhteyksiä, sitä vanhempia mielikuvat yleensä ovat. Karjalahan on maantieteellisesti hyvin kaukana Haapajärvestä, eikä kontakteja sinnepäin tunnu haastateltavilla juuri olevan. Karjalaiset ovat nuorille selvästi outoja, sillä kolmella viidestä yhdeksäluokkalisesta ei ollut heistä minkäänlaista mielikuvaa, vaikka muista heimoista kyllä yleensä jonkinlaisia käsityksiä löytyi. Saattaa olla, että mielikuva karjalaisista huivipäisistä mummoista on syntynyt television välityksellä, sillä aika ajoin televisiossa näytetään muun muassa rajan takaisia oloja.

Etelä-Suomessa pääkaupunkiseudulla asuvista ihmisistä käytimme haastatteluissa luonnostaan nimitystä **helsinkiläiset** tai ”**hesalaiset**”, eikä kukaan puhunut enää uusmaalaisista. Keski-ikäisten kanssa puhuimme pääkaupunkiseudun ihmisten luonteesta hyvin vähän, ja ainoa asia, mikä tuli ilmi, oli heidän *kaupunkilaisuutensa*. Yläasteikäisten kanssa puhuimme ”hesalaisista” pitempään, mikä on ymmärrettävää, kun ottaa huomioon, miten paljon nuoret saavat vaikutteita Helsingistä. Ne yläastelaiset, joilla on tuttuja pääkaupunkiseudulla, sanovat olevansa aivan samanlaisia kuin haapajärvisetkin. Ainoana erona heidän mielestään on *erilainen puhetapa*, Helsingin nuorten slangi. Kahdella yläasteikäisellä on ulkonäköön ja elämäntyyliin liittyviä mielikuvia

perushelsinkiläisestä; toisen mukaan tyypillinen helsinkiläinen on nuori hyvässä ammatissa oleva mies, joka astelee puku päällä ja salkku kädessä pitkin Helsingin katuja. Toisen mielikuvissa helsinkiläinen on puolestaan ”lumilautailijatyöläisiä” edustava nuori, jonka sekä housut että puhetyyli ovat löysiä.

Aika monen haastattelemani haapajärvisen tuttavapiiriin kuuluu myös **varsinaissuomalaisia**, etenkin turkulaisia ja raumalaisia. Toisaalta kummassakin tutkimassani ikäryhmässä oli myös ihmisiä, joilla ei ollut minkäänlaista mielikuvaa esimerkiksi turkulaisista. Kaikki, jotka turkulaisia tai raumalaisia tunsivat, kertoivat päällimmäisenä heidän puheenparresta. Hitaampaan puheeseen tottuneilla haapajärvisillä tuntuu olevan melkoisia vaikeuksia saada selvää oudoista sanonnoista ja pysyä mukana turkulaisten *nopeassa ja lyhentelevässä puhetyylissä*. Eräs keski-ikäinen informantti totesikin osuvasti, että ”jos tamperelainen tiputtaa puheensa puoleen, tiputtaa raumalainen puolestaan yhteen neljäsosaan”. Nopea puhetapa tuntuu osaltaan vaikuttavan myös käsityksiin turkulaisten luonteesta, sillä turkulaisia kuvataan *nopeaälyisiksi, iloisiksi, vilkkaiksi, äkkipikaisiksi ja kiireisiksi* ihmisiksi, joilla on ”vauhti päällä koko ajan”. Eräs haastateltavista rinnastaa turkulaiset karjalaisiin: kummatkin puhuvat asiat selvinä eivätkä jaarittele, eikä kummankaan heimon edustajilla tunnu olevan koskaan mitään ongelmia.

Lapissa asuvista ihmisistä suurin osa haastateltavista käytti nimitystä *lappalainen*. Kaksi informanteista puolestaan halusi tehdä eron *lappalaisen* ja *lappilaisen* välille: lappilainen on ylipäättään Lapissa asuva ihminen, mutta lappalaisella tarkoitetaan heidän mukaansa nimenomaan saamelaisia. Lappi ei heidän mukaansa ole sama kuin Lapin lääni, vaan Lappi alkaa jostain Tornion yläpuolelta. Tarkat määritelmät johtuvat varmasti siitä, että Lappi on loppujen lopuksi maantieteellisesti melko lähellä Haapajärveä ja Lappi tuntui olevan osalle informanteista varsin tuttu lomailupaikka. Keski-ikäiset olivat varmaan päässeet tutustumaan Lapin lomillaan paremmin paikallisten ihmisten luonteeseen, sillä monet osasivat kuvailla lappalaisten luonnetta varsin monisanaisesti. Monen mielestä lappalaiset ovat *mukavia, reiluja ja rehellisiä* ihmisiä, joille luonto on tärkeä, ja sen takia lappalaiset ovat vähän haavelijatyyppejä, ”jotka aattellee sateenkaaria ja revontulia”. Toinen informantti vertaa lappalaisia savolaisiin ja toteaa, että ”oikeita ihmisiähän ne lappalaisetki on ja suurinpiirtein kai neki totta puhuu”. Yksi keski-ikäisistä puolestaan toteaa, ”ettei lappalaisen kans kannata rueta ryyppäämään, ku viina ei kuitenkkaa riitä”. Yhdeksäsluokkalaisillakin oli omia

kokemuksia Lapista, mutta heidän mielikuvansa lappalaisista liittyivät ulkonaisempiin seikkoihin, kuten siihen, että ”lappalaisilla on aina se sininel lapinpuku päällä ja ne on kovia joikhaamaan”. Kaikki liittyivät lappalaisiin porot, ja osa kertoi, kuinka ”lappalaiset ajelee moottorikelkoilla niitem porojem perässä”. Yhdellä informanteista oli käsitys, että ”lappalaiset asuvat pikkusissa mökkeissä eikä ne käytä sähköä eikä mittäas semmosta”. Eräs yläasteikäisistä kuvasi lappalaisten luonnettakin sanomalla, että ”ne ov vähä semmosia hämää”.

Etelä-Pohjanmaa tuntuu olevan haastattelemilleni yhdeksäsluokkalaisille miltei ”musta aukko” Suomen kartalla. Kenelläkään heistä ei ollut tuttuja Etelä-Pohjanmaalla, eikä heillä ollut oikein käsitystä, missä koko maakunta sijaitsee. Eräällä informantilla oli esimerkiksi käsitys, että Jyväskylä sijaitsee Etelä-Pohjanmaalla. Näin ollen yhdeksäsluokkalaisille ei ollut syntynyt mielikuvakaan eteläpohjalaisista. Vain yksi heistä oli katsonut eteläpohjalaisista kertovan *Häijt-elokuvan*, ja sen perusteella hän kuvasi eteläpohjalaisia *puukkojunkkareiksi*. Jotkut keski-ikäiset informantitkin kuvasivat eteläpohjalaiset puukkojunkkareiksi. Osa keski-ikäisistä piti eteläpohjalaisia *mukavina* ja melko samanlaisina ihmisinä verrattuna keski- ja pohjoispohjalaisiin ja pari kertoi pitävänsä erityisesti Etelä-Pohjanmaan murteesta. Etenkin miehet olivat tutustuneet eteläpohjalaiseen luonteeseen Antti Tuurin kirjoista. Keski-ikäisten joukossa oli myös yksi, jonka asenteet eteläpohjalaisia kohtaan osoittautuivat varsin negatiivisiksi. Hänen mukaansa eteläpohjalaiset ovat ”mahottoman leuhkoja ja levveitä, minä ite -tyyppjä”. Hän vertaa eteläpohjalaisia amerikkalaisiin: molemmilla on aina kaikki hyvin ja isoa ja ”molemmat kehuvat aina ihtiään, erona ov vaan se, että eteläpohjalaiset oo aina tosissaan”.

Kiinnostava piirre saamissani heimostereotypioita koskevissa vastauksissa on, että keski-ikäisten ja yläasteikäisten informanttien vastaukset poikkeavat selvästi toisistaan. Keski-ikäiset haastateltavat keskittyvät lähinnä kuvaamaan eri heimolaisten *luonnetta* ja *puhetta*, kun taas yläasteikäisten mielikuvat eri heimoista liittyvät *ulkonäköön*, *asuinympäristöön* ja *ammattiin*. Tämä on toisaalta ihan ymmärrettävä tulos, sillä keski-ikäisillä on enemmän elämäkokemusta takanaan ja heidän kontaktiverkkonsa on luonnollisesti paljon laajempi, joten heidän käsityksensä eri heimoista ovat muodostuneet omakohtaisista kontakteista ja kokemuksista. Yläasteikäisillä omakohtaisia kontakteja eri heimoihin on luonnollisesti vähemmän, ne rajoittuvat lähinnä Oulun, Tampereen ja Helsingin seuduille. Nuorten haastatteluissa tuli selkeästi ilmi

television merkitys mielikuvien luojana; esimerkiksi TV-ohjelma *Salatut elämät* luo nuorille kuvaa helsinkiläisistä. Samoin nuoret ovat ehkä nähneet uutisissa kuvauksia siitä, kuinka sotien aikana Karjalasta lähteneet evakot käyvät nykyisin katsomassa ränsistyneitä synnyinseutujaan rajan takana, ja siitä syntyy helposti mielikuva köyhästä ja takapajuisesta Karjalasta. Myös elokuvat ruokkivat omalta osaltaan heimostereotyyppioita; yksi yläasteikäisistä oli nähnyt vasta ilmestyneen *Häjyt*-elokuvan, jossa tulevat ilmi lukuisat eteläpohjalaisiin liitetyt luonteenpiirteet ja uskomukset.

7. MURTEIDEN NYKYTILA JA TULEVAISUUS

7.1. Käsitteitä murteiden nykytilasta, tulevaisuudesta ja säilyttämisestä

Viime vuosikymmeninä, erityisesti 1970- ja 1980-luvulla, on keskusteltu juurien etsimisestä, maaseudun merkityksestä ja maaseutumurteiden säilymisestä. Tämä keskustelu ei ollut mikään suomalainen ilmiö, vaan sillä oli myös kansainväliset juurensa. Keskustelu murteiden uhanalaisuudesta ja kielen köyhtymisestä käytiin meilläkin yhtä aikaa maaseudun tyhjenemisen ja kaupungistumisen kanssa. (Nuolijärvi 1986a: 120-121.) Usein kuulee sanottavan, etteivät nykysuomalaiset puhu enää murretta tai eivät ainakaan sitä paikkakunnan alkuperäistä murretta. On totta, ettei nykyajan yläastelainen puhu enää samalla tavalla kuin 1800-luvulla samalla paikkakunnalla syntynyt, mutta totta on myös, että eri puolilla Suomea asuvat yhdeksäsluokkalaiset puhuvat edelleen eri tavalla verrattuna toisiinsa, saati sitten vanhemmat ihmiset. Onkin totuttu ajattelemaan, että oikeaa murretta ovat puhuneet vain 1800-luvun lopulla syntyneet suomalaiset. Asian voi nähdä toki toisinkin, sillä yhtä oikeaa on jokaisen ”murtama” suomi, oli puhuja sitten syntynyt 1800-, 1900- tai 2000-luvulla. (Pajarinen 1996: 26.) Nuolijärven (1986a: 121) mukaan huoli murteiden häviämisestä onkin ollut vahvasti liioiteltua, sillä vaikka määrältään ”puhtaan” murteen puhujien osuus on vähentynyt alueellisen liikkuvuuden vilkkauksen takia, puhuu paikallaan pysynyt väestö edelleenkin murretta, joskin sanastossa on tapahtunut melkoisia muutoksia. Kaiken kaikkiaan murre on saanut asemaa muiden kielimuotojen joukossa ja yleinen suvaitsevaisuus erilaisia kielimuotoja kohtaan on luultavasti vuosien mittaan lisääntynyt.

Omassa tutkimuksessani kysyin informanteilta heidän näkemyksiään murteiden tilasta. Tähän liittyvinä kysyin seuraavat kysymykset: Mikä mielestäsi murteiden tila on

nykyisin? Mikä niiden tulevaisuus on, ovatko ne häviämässä? Tulisiko murteita pyrkiä säilyttämään? Miten sen voisi tehdä?

Keski-ikäiset informantit olivat selvästi miettineet aikaisemminkin murteiden kohtaloon liittyviä asioita, ja heillä oli varsin monipuolisia näkökulmia asiaan. Yksi miehistä kertoo, että murteiden käyttö on vähentynyt ja kirjakieli ja uudet sivistyssanat ovat tulleet vastaavasti niiden tilalle. Toisen naisinformantin mielestä mediamaailma on syynä siihen, että kieli muuttuu. Hän pohtii myös, kuinka moni ihminen edes tietää suomalaisista, kun meitä on niin vähän koko maapallon väestöstä ja esimerkiksi maailmalla ei tunneta suomalaisten ä:tä ja niinpä esimerkiksi formula-ajaja Mika Häkkisen nimi muotoutuu muualla Mika Hakkiseksi. Moni kertoo murteiden tasoittumisen ja ”laimenemisen” syyksi ihmisten muuttamisen toisille paikkakunnille ja sen, että ihmiset muutenkin liikkuvat enemmän kuin aikaisemmin. Toinen naisista miettii murteen säilymistä yksittäisen ihmisen kannalta. Hän sanoo, että vaikka ihminen muuttaisikin muualle Suomeen, niin toisaalta oman kotiseudun murre palaa puheeseen ainakin silloin, kun tullaan käymään vanhoilla asuinseuduilla, ja jonkinlainen kotiseudun murteen vivahtus säilyy muutenkin arkipuheessa.

em minä sitä usko että ne täysin häviäis että, ja tuota, ja monikiv varmmaan näim minä oletasii että jos ne, vaikka ne jää ammatteihin kii ja ne tulee sitte kesälomalle jos ne kuukkauvenki on kesälomalla nii se lahajakkaasti käy jo se kotiseudum murre sitte, sitte ku siihen taas palaa mutta että kyn ne työelämässä jos n-on tosiaan niinku joku lappalainenki on Helsingissä työskentellee nii, ei se tietenkää ihav virastoissa nii, ja jos on opettajana ja näin nii, oikeiv voikkaa sitä käyttää että kyllä se joutuu, käyttämmä sitä, niinku kirjakieltä nii, mutta se varmmaankkaa ei unohdu että kyllä se palaa sitte jos, mennee sinnek kotiseudulle että, ja varmmaa siinä jokapäiväsessäkäikäytössä nii kyllä siinä jonkullainen korostus, pyssyy mutta tuota, ei se täysii häviäm mutta kyllä se varmmaanki, laimennee jotenkis sanotaan näi. (KN1)

Yksi miehistä tokaisee kysymykseeni murteiden säilymisestä, että ”hitot ne mihinkään häviä”. Hän kertoo murteiden kyllä ”vähenevän” lähinnä muista kielistä tulevien sanojen vaikutuksesta, mutta hän ei usko, että murteet kokonaan häviäisivät. Kolmas miehistä kertoo olleensa välillä todella huolestunut murteiden tilasta, mutta nyt hänestä tuntuu, että tilanne on tainnut murteiden arvostuksen lisääntymisen ansiosta parantua.

välillä minä olij tosissaan huolestunu että ne varmasti häviää kaikki, murtteet televisiom myötä mutta että oisko tullu sitte jotakin niinkö, että niin niitä ois ruettu niinkö, enempi arvosttaan nys sitte kuitenkin että, että ei se ehkä, siinähää oli semmonee iso muutos oli, televisiom myötä tuli sillo että, sitä ruettii vähä puhummaa kaikki rupes puhuu samalla lailla ja vähä mennykkim mutta oisko se

että se jää tähän määrättyyn pisteeseen että, säilyy siitä omasta murteesta jotaki ja sittedämmöset yleiset sanat tulee sitte yhteiset. Mutta kyllä minusta tuntuu että ainakin täällä se säilyy ja, kyllähää sitte toinee ääripää oo sitte niinkö tuo niinkö Helsingin seutu nii siellähän puhuttaa jo aivaa outua kieltä että varsinkin nuoret että eihää sitä ymmärrä. (KM3)

Yhdeksäsluokkalaiset informantit ovat ehkä jonkin verran pessimistisempiä murteiden säilymisen suhteen. Pari informanttia kertoo omista havainnoistaan, mitä murteelle tapahtuu, kun ihmisiä muuttaa paljon Etelä-Suomeen Helsingin seudulle. Eräs tytöistä kertoo esimerkiksi siskostaan, joka on jo useita vuosia asunut Espoossa, eikä hänen puheessaan ole Haapajärven murretta enää kuin ”joku sana siellä, toinen täällä”. Tosin hän on tehnyt huomion, että Haapajärvellä käydessään hänen siskonsa puhuu enemmän haapajärvisittain, koska kaikki muutkin puhuvat niin. Vastaavanlaisen havainnon oli tehnyt myös yksi keski-ikäinen naisinformantti. Pari informanttia puolestaan toteaa, että vanhat ihmiset puhuvat murteellisemmin kuin heidän lapsensa ja lapsenlapsensa, ja sitten kun vanhukset kuolevat, häviävät murteet pikkuhiljaa tai liittyvät toisiin murteisiin, jolloin tulee ”semmonee sekamurre, joka ei oo enää sitä aitto”. Vanhuksilla on nimenomaan sanoja, jotka eivät enää tartu jälkipolville:

no kyllä se varmmaan pikkuhiljaa se varmmaa hävijää silti että, vähä ois laskusuuntaa jos ajattellee että, kyllä siitä vähä hävijää jos esimerkiksi naita vana- vanahempia ihmisiä niinkö miettii että, jos niitten puheesta ni, kyllä sieltä jää pois sitte että ei ne tartu tota, minunkkaa sanavarastoo sieltä, niitä että, tietenki osa ta- mutta ei kaikki että kyllä se vähä hävijää silti. (YM1)

Yksi pojista suhtautuu murteiden tilanteeseen optimistisesti, sillä hänen mukaansa murteet ovat jopa vahvistumassa nimenomaan isompina ryhmittyminä. Informantin mukaan murteet ovat sulautumassa toisiinsa ja muodostuu isompia murrealueita; yksi iso alue Etelä-Suomeen, yksi pohjoiseen ja yksi Keski-Suomeen. Kirjakielen käyttö hänen mukaansa puolestaan vähenee.

Samantyyppisiä asioita on selvitetty myös muissa tutkimuksissa. Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimuksessa kävi ilmi, että eteläpohjalaiset opiskelijat ja koululaiset suhtautuivat myönteisesti murteiden säilymiseen eikä haastatteluissa saatu yhtään kielteistä vastausta. Tosin tulos saattaa heijastaa sitä, että haastateltavat ovat pyrkineet myötäilemään yleistä mielipidettä, jonka mukaan murteet ovat säilyttämisen arvoisia, sillä kielellinen suvaitsevaisuus on yleisesti lisääntynyt. (Mielikäinen 1981: 114.) Myös Virroilla on tutkittu (Saanihahti & Nahkola 1990)

mielipiteitä murteiden säilyttämisestä. Virtolaisilta yhdeksäsluokkalaisilta kysyttiin, ovatko vanhat murteet katoamassa, ja jos näin on, niin mitä on tulossa niiden tilalle. Yli puolet koehenkilöistä vastasi, että murteet ovat katoamassa, ja miltei kaikki loput vastasivat, etteivät osaa sanoa. Vain pari vastaajaa oli sitä mieltä, että murteet eivät ole katoamassa. Tulokset ovat samansuuntaisia niin Virroilla kuin Haapajärvelläkin. Uskon vastauksissa näkyvän sen, että nuoret mieltävät murteeksi nimenomaan vanhojen ihmisten puheenparren, ns. ”aidon” murteen, jota esimerkiksi koululaisten isovanhemmat puhuvat. Monikaan ei ajattele murteeksi sitä puheenpartta, jota sosiolingvistiikassa kutsutaan aluepuhekieleksi (ks. johdantoa), vaikka siinä on selviä alueellisia murrepiirteitä.

Pitäisikö informanttien mielestä murteita sitten pyrkiä säilyttämään ja jos, niin miten sen voisi tehdä? Keski-ikäisistä haastateltavista neljä on ehdottomasti murteiden säilyttämisen kannalla ja viides puolestaan sanoo, että eihän sille voi mitään, jos murteet häviävät. Murteiden säilyttämiseen löydetään ainakin yksi keino: se, että käytetään niitä eli puhutaan murteita. Toinen naisista kehottaa ihmisiä rohkeasti puhumaan oman alueensa kieltä. Lisäksi hänen mielestään ihmisten pitäisi kehua ja kannustaa sellaisia ihmisiä, jotka puhuvat hyvin murretta. Yksi miehistä kertoo ainoana keinona olevan sen, että kunkin kotona puhuttaisiin murretta. Toinen mies taas sanoo, ettei ihmisten pitäisi ainakaan tahallaan yrittää muuttaa tai unohtaa murrettaan eikä alkaa jäljitellä toisenlaista puhetta, jos esimerkiksi muutetaan toiselle paikkakunnalle.

hmm. eik kai siinä, jokkainem puhuu sitä mitä oo oppinup puhummaa ettei yritä ainakkaat tahallaa sitä unohttaaj ja muuttaa, se nyt voes olla yksi, ja sitte jos muuttas vaikka toiselle paikkakunnalle nii ei rupija sielä jäljettellee sitä puhetta, mitä sielä oo, se om muutee yleinem piirre ku ihmisiä muuttaa johonkin ne, joillakih hyvinki, vähässä aikkaa kun ne käy kaks kuukkautta Ruotsissa niin n-ei taho suomija osata ku ne tullee lomalle sitte, että se oo semmosta tekopeliä sitte taas - - joillekkik kyllä tarttuu ne herkemmin ne sanat mitä toiselle. (KM2)

Myös yhdeksäsluokkalaisista neljä piti murteiden säilyttämistä hyvänä asiana, kun taas yksi oli sitä mieltä, ettei murteita oikeastaan tarvitsisi säilyttää, koska ”ei niillä nyt niin kauheesti väliä oo”. Ne, joiden mielestä murteita kannattaa pyrkiä säilyttämään, kertoivat joitakin keinoja, miten sen voisi tehdä. Pari informanttia keksi, että pitäisi kirjoittaa enemmän kirjoja murteilla tai puhekielellä tai sitten tehdä elokuvia, joissa ihmiset käyttävät murretta. Näin murre tallentuisi - ja kuten yksi poika sanoi - ”sitte vois myöhemmillekip polville näyttää et tällä tavalla on suomee puhuttu”. Yksi keino voisi

olla myös se, että kerrotaan murteellisia juttuja ja tarinoita nuoremmille, jotta he oppisivat alueensa murretta. Yksi tytöistä antaisi murteenviljelytehtävän kouluille; hänen mielestään olisi hyvä, jos äidinkielen tunneilla murteista puhuttaisiin enemmän. Hänen mielestään opettajat voisivat puhua enemmän omalla murteellaan. Jotkut yhdeksäsluokkalaisistahan kertoivat haastatteluissaan, että monet muualta Haapajärvelle tulleet opettajat ovat juuri niitä, jotka puhuvat kirjakieltä koulussa. Toinen pojista keksii myös, että jokin ihmisryhmä voisi säilyttää ja puhua sen alueen murretta, mutta samaan hengenvetoon toteaa sen hankalaksi, koska puhekieli muuttuu helposti.

Virtolaisilta yhdeksäsluokkalaisilta kysyttiin Saanilahden ja Nahkolan (1990) tutkimuksessa, onko heidän mielestään hyvä, että murteet katoavat. Kaksi kolmasosaa vastaajista ei pitänyt murteiden mahdollista katoamista hyvänä asiana ja loppu kolmasosa joko ei osannut sanoa tai sitten piti murteiden väistymistä suotavana. Murteiden säilymisessä pidettiin hyvänä asiana sitä, että kaikki eivät puhuisi samalla tavalla. Murteiden arvostajien vastauksista kuultaa myös pessimismi murteiden säilymisen suhteen, sillä heidän arvionsa mukaan murteet tuskin onnistuvat säilymään ”tavallisessa elämässä”. Murteita ei heidän mielestään pitäisi kuitenkaan yrittää säilyttää väkiväkolla, vaan ihmisten pitää saada puhua ”ihän vapaasti”. (Nahkola & Saanilahti 1990: 144.) Saman tyyppisiä ajatuksia ilmaisivat myös haapajärviset nuoret murteiden hyvistä ja huonoista puolista (ks. lukua 5.2.). Palanderin tutkimuksessa (1982: taulukko 1) sysmäläiset koululaiset olivat virtolaisiakin murremyönteisempiä: lähes 90 % vastaajista piti murteita säilyttämisen arvoisina. On kiintoisaa, että sekä Virroilla että Sysmässä tytöt osoittautuivat murremyönteisemmiksi kuin pojat. (Nuolijärvi 1986: 120-129). Omasta viiden informantin aineistostani ei sukupuolittaista vertailua oikein voi tehdä, joskin voidaan todeta, että ainut murteiden säilyttämiseen kielteisesti suhtautuva informantti oli tyttö. Mutta muuten näyttäisi siltä, että niin Haapajärvellä kuin muuallakin Suomessa enemmistö nuorista haluaisi murteiden säilyvän.

7.2. Ajatuksia murteiden suosiosta

Murteista on kehkeytynyt Suomen EU:hun liittymisen ja elämän kansainvälistymisen myötä muotiasia, ja voidaankin puhua jonkinlaisesta ”murrebuumista”. Murrebuumi on jatkunut jo vuosia, eikä sen loppumisesta näy vielä merkkejä, vaan sitä vastoin se leviää

alueellisesti koko ajan ja etsii jatkuvasti uusia muotojaan. Murteiden suosion ensimmäisiä merkkejä olivat murreosanakirjat, joista aluksi ilmestyivät stadin slangisanakirja sekä tamperelaisen ja savolaisen murteen sanakirjat. Seuraavaksi alettiin kirjoittaa murrelehtiä. Ensimmäinen *Uus Raum*, Uusi Rauma -lehden ”raumangiäline ekstra aviis” ilmestyi juhannuksena 1996, ja siitä lähtien sitä on julkaistu kerran vuodessa. Vuonna 1997 kaupunkilehti Turkulainen julkaisi kokonaan Turun murteelle käännetyn *Tämmöttös Turus* -lehden. Myös Oulu-lehti julkaisi 40-vuotisjuhlanumeronsa Oulun murteella. Murteiden suosio levisi myös uskonnollisiin teksteihin, sillä jouluna 1998 Kotimaa-lehti käänsi *jouluevankeliumin* usealle eri murteelle.

Erityisen innokkaita murteella kirjoittajia ovat olleet savolaiset, joilla lienee ollut tarvetta parantaa murteensa arvostusta eniten. Savolaiset ovat kääntäneet savoksi ainakin Siilinjärvellä ja Maaningalla ilmestyvän paikallislehden, joka kantaa nimeä *Uutis-Vieterj*. Kyseisen lehden mainoksetkin on kirjoitettu savoksi, joten ne kuuluvat esimerkiksi: ”Naati kesästä makkoomalla vaekka uuvella laiturillas!” tai ”Tankkoo meillä ihtesj ja aatosj. Huoltoasemalta pensoo, kaapasta ruokoo, puarista juomoo, Rollsista matkaevästä - näetä kaekkia suat meiltä. Mittee vielä tarviisit? Kyssyy Toevalan Esso.” Lisäksi savolaiset ovat julkaisseet ainakin savonkielisen *Kalevalan* ja jopa miestenlehden (*Ensmäenen savolaene Hustleri*).

Suosittuja ympäri Suomen ovat olleet erityisesti murreesarjakuvat. Murreesarjakuva-albumeita on kirjoitettu lukuisille murteille lukuisista eri sarjakuvista. Suosituimpia ja myydyimpiä Suomessa ovat olleet ensimmäiset, vuonna 1997, julkaistut murreesarjakuva-albumit; savonmurteinen Asterix eli *Luaksolaesten lempi* ja Etelä-Pohjanmaan murteella kirjoitettu Roope Setä eli *Isoon taloon Ankka*, jota myytiin puolessa vuodessa yli 100 000 kappaletta. Muita Suomessa ilmestyneitä murreesarjakuvia ovat ainakin karjalanmurteinen Asterix eli *Kallija tyttölöi*, savonmurteinen Harald Hirnuinen eli *Haaralt Hurja*, *Stadin Ankka* Helsingin slangiksi sekä Aku Ankka Turun murteella. Alun perin murreesarjakuva-idean Suomeen toi Helsinki Median sarjakuvaosaston päätoimittaja Paula Antila. Hän oli tutustunut ja ihastunut Saksassa julkaistuihin aksentti-Asterixeihin sarjakuvafestivaaleilla Ranskassa vuonna 1997 ja halusi tuoda idean myös Suomeen.

Murteet ovat levinneet myös matkapuhelimien näytöille. Eräs matkapuhelinmerkki laittoi silloiseen uusimpaan malliinsa valikot savon murteella ja Helsingin slangilla. Niinpä ruudulle saattaa ilmestyä esimerkiksi ”verkon palvelut” ja

”ajantappovehkeet” tai ”netin söörviisi” ja ”matsit”. Murteiden ja muutaman muun uudistuksen jälkeen kyseinen matkapuhelinmerkki on noussut häntäpäältä Suomen toiseksi myydyimmäksi kännykkämerkiksi. Pirkko Nuolijärvi kertoo haastattelussaan murteiden suosion ja murrebuumin syyksi muodin; muodit tulevat ja menevät ja nyt on murteiden vuoro olla suosiossa. Nuolijärven mukaan paljon riippuu myös siitä, mistä media kulloinkin innostuu. (Lehto-Isokoski 1999: 38, 40.)

Haapajärvisiä informantteja haastatellessani kysyin heiltä, ovatko he tietoisia nykyisestä murrebuumista ja ovatko he tutustuneet erilaisiin murrekäännöksiin kuten sarjakuviin ja mitä mieltä he ovat niistä. Kukaan informanteista ei ollut tietoinen meneillään olevasta murrebuumista, vaan vasta kun otin esiin joitakin edellä kuvailemiani ilmiöitä, niin he keksivät, että ”niin joo, niinhän niitä on kaikkia semmosia”. Kolme keski-ikäisistä ei ollut itse tutustunut mihinkään murrekäännökseen, yksi heistä ei ollut edes kuullut sellaisista ja yksi puolestaan oli kyllä lukenut, että käännöksiä on olemassa, mutta niissä hänen mielestään ”lyyään yli”. Hänen mukaansa murteita ei tarvitse silti ylikorostaakaan. Kaksi keski-ikäistä informanttia, kumpikin miehiä, olivat lukeneet käännöksiä itse. Toinen heistä oli tutustunut murreesarjakuviin: savonkieliseen Asterixiin ja eteläpohjalaiseen Roope Setään. Hänen mukaansa niiden lukeminen oli ollut melko hidasta varsinkin aluksi, kun ei oikein ymmärtänyt murre sanoja. Hänen mukaansa murre ei oikein sovi sarjakuviin, sillä yhden jaksaa kyllä lukea kyllästymättä, muttei montaa. Toinen miehistä sen sijaan oli nähnyt Kotimaa-lehdestä jouluevankeliumin savon murteella ja oli pitänyt siitä:

om minä jotakik kuullu ja, tuota nii, mikä oliks se jouluevankeliumi savoksi, minem muista että luvinko minä vaim Mirvako sel luki vaik kuulinko mää sitte ku se tämä, Kuopiom piispa luki see, s-oli hyvä, joo nii tais siinä jännä että nii, siinn-oli löyvetty justtii oikiat sanat siihee elikkä justtii että joku, tähti loisttaa nii se, m-molijahttaa tai jotaki se- siihen tyyllii [nauraa]. (KM1)

Murrekäännökset olivat yhdeksäsluokkalaisillekin tuttuja; yhtä lukuun ottamatta he olivat ainakin kuulleet niiden olemassaolosta. Yksi kertoi, ettei ole itse lukenut käännöksiä, mutta hänestä niihin olisi kiintoisaa tutustua. Kolme informanteista oli lukenut murrekäännöksiä itse, nimittäin savonmurteisen Asterixin. Siitä sanottiin, että se oli ollut hauska ja varsinkin jotkut sanat olivat saaneet nuoret nauramaan. Toisaalta kerrottiin, että monien sanojen tarkoitusta oli joutunut miettimään. Lukeminen oli ollut varsin hidasta, eikä sitä ollut jaksanut kauan yhtäjaksoisesti. Yhden informantin mukaan

on ihan hyvä, että murre säilyy tehdyissä murre-sarjakuvissa, mutta silti kirjakieli on parempi niissä, koska hän on tottunut sillä sarjakuvia yleensä lukemaan.

Mitä haastattelemani haapajärviset sitten ajattelisivat, jos Haapajärven murteella kirjoitettaisiin esimerkiksi jokin sarjakuva tai muu teksti? Mikä voisi olla sopiva sarjakuva, joka ”vääntyisi” hyvin Haapajärven murteelle ja joka kuvastaisi samalla myös hyvin paikkakuntalaisten luonnetta? Keski-ikäiset eivät lähteneet kovin innokkaasti ideaani mukaan. Joidenkuiden mielestä murre sopii kyllä romaaneihin, mutta ei niinkään sarjakuviin ja siksi voisi ennemminkin tehdä esimerkiksi perinnehmisille jonkin murrekirjaseen. Murre-sarjakuvat ovat yhden mielestä liian kaupallisia, hänen mukaansa ”niissä on takana se bisnes, bisnes”. Yhden mielestä Haapajärven murre on sen verran hankala, että sillä on vaikea kirjoittaa. Vain yksi miesinformantti on sitä mieltä, että ”jos kerran muijen murteilla on tehty, niim miksei sitte meijänki”. Vaikka idea ei saanutkaan kovin suurta kannatusta, kertoivat keski-ikäiset silti ideoita, mikä sarjakuva sopisi hyvin haapajärvisiin. Yllättävää oli, että jopa kolme informanttia toisistaan tietämättä sanoi Pekka Puupään sopivan haapajärvisen murre-sarjakuvaan. Perusteluiksi sanottiin, että Pekka Puupäässä olisi sopivasti arkielämän kuvausta ja se kuvaisi myös haapajärvisen luonnetta. Yksi keksi, että Puupään sukunimi viittaisi myös siihen, että Haapajärvellä on paljon puuta ja puuteollisuutta - ja ”puupäitä”. Muita ehdotuksia olivat Tex Willer ja Don Rossin piirtämät Aku Ankat, joissa informantin mukaan on muutenkin valmiiksi haalaripukuinen olkihattuinen mies, joka puhuu ”väännettyä” murretta.

Yhdeksäsluokkalaiset innostuivat haapajärvisestä sarjakuvasta huomattavasti enemmän; vain yhden informantin mukaan se ei olisi niin tärkeä. Ne, joiden mielestä haapajärvinen murrealbumi olisi hyvä idea, sanoivat muun muassa, että olisi mielenkiintoista nähdä, miten heidän murrettaan kirjoitetaan. Joku sanoo, että olisi hyvä, jos monella murteella kirjoitettaisiin sarjakuvia, jotta pääsisi sitä kautta tutustumaan useisiin murteisiin. Kannatusta sai moni varsin erilainen sarjakuva. Eräs pojista keksi, että Simpsonit voisivat käydä haapajärvisistä, koska Bart on sellainen ”villi kakara” ja Homer on ”kova ottamaan olutta”. Ehdotuksia saivat myös Aku Ankka ja Roope Setä sillä perusteella, että niitä lukevat niin monet ihmiset. Eräs ehdotti myös Aku Ankassa seikkailevaa Karhukoplaa, koska ”näissä pikkupaikoissaki tehhää silti paljo kaikkia rikoksia”. Myös Hessu Hopoa ehdotettiin, koska ”täällä ollaav vähä semmosia tyhymiäki jokus”. Samalla perusteella sanottiin myös hölmöläisten sopivan haapajärvisen

murresarjakuvan aiheeksi. Tosin tämä väite sai korjauksen, että ehkä sittenkin hölmöläiset voisivat olla enemmän savolaisia.

8. PÄÄTÄNTÖ

Haastattelemani informantit tunsivat mielestäni hyvin murteita, he tiesivät niiden piirteitä ja olivat selvästi miettineet murteiden olemassaoloa. Jokainen heistä oli tehnyt havaintoja ympärillä käytettävästä kielestä. Jopa yhdeksäsluokkalaiset osasivat nimetä joukon maamme murteita, vaikkei esimerkiksi koulussa äidinkielen tunneilla ollut puhuttu murteista siihen mennessä mitään. Haastattelujen vastaukset osoittavat, että Suomen päämurrejako elää edelleen, joskin etenkin yhdeksäsluokkalaisten mielessä jotkut murteet nimeytyvät kaupunkien eivätkä enää maakuntien mukaan. Näin ollen esimerkiksi Hämeen murre mielletään Tampereen murteeksi ja Pohjois-Pohjanmaan murre vastaavasti Oulun murteeksi. Taustalla on syynä varmasti kaupungistuminen. Nykyihmiset asuvat enimmäkseen kaupungeissa, joten murteetkin nimeytyvät niiden mukaisesti.

Mentiinpä mille tahansa paikkakunnalle, ihmisellä on aina tapana pitää itseään ”normaalina” ja muualla asuvia jotenkin poikkeavina. Haapajärviset informantit eivät tehneet tässä poikkeusta, vaan heidän mielestään haapajärviset ovat juuri *tavallisia*, joiden murre on *neutraalia* ja *puhdasta*, siis sellaista, jota kaikki muutkin ymmärtävät. Jotkut informantit jopa kertoivat kuulleensa, että Haapajärven murre on lähinnä kirjakieltä olevaa murretta. Oman murteen sanottiin olevan *levijää* ja *laahustavaa*. Tällaiset ovat tyypillisiä luonnehdintoja pohjalaismurteille, joita Haapajärven murrekin on ja joihin myös informantit itse murteensa luokittelevat. Haapajärven murteen leimallisimpina piirteina informantit pitävät švaavokaalia (*kolome, kahavi*), yleis- ja erikoisgeminaatiota (*tullee, menemmään*) ja joitakin murre sanoja (*akkuna, kamari*).

Haapajärviset pitävät murteiden olemassaoloa hyvänä asiana, ja he keksivät monia keinoja niiden säilyttämiseksi. Informanttien mukaan ihmisten tulisi rohkeasti puhua omalla murteellaan eikä ujostella sitä, sillä samalla saataisiin murteet säilymään. Asenteet eri murteisiin ja niiden puhujiin ovat hyvin subjektiivisia, ja ne vaihtelevat hyvin paljon aina informantin omien mieltymysten mukaan. Joku pitää savolaisten leppoisasta sanailusta, jonkun mielestä moinen on kieroilua. Toinen taas pitää eteläpohjalaisten itsevarmuudesta ja jyrkän kuuloisesta puheesta, kun taas toinen pitää sitä leuhkimisena. Mitään yleistyksiä haapajärvisen murremieltymyksistä ei siis voi tehdä. Asenteisiin

tuntuu vaikuttavan moni asia, erityisesti informanttien omat henkilökohtaiset kontaktit eri murteiden puhujiin; turkulaisten sukulaisten perusteella luodaan kuva kaikista turkulaisista ja heidän murteestaan. Lisäksi asenteita ohjaavat muiden muassa televisio ja kirjallisuus. Televisio tuntuu vaikuttavan erityisesti yhdeksäsluokkalaisten asenteisiin, sillä ilman televisiota haapajärvisillä nuorilla ei välttämättä olisi minkäänlaista käsitystä esimerkiksi kaukaisista karjalaisista. Televisio myös vaikuttaa nuorten omaan kielenkäyttöön, sillä joistakin suosituista TV-sarjoista saatetaan ottaa piirteitä omaan puheeseen. Keski-ikäiset puolestaan lukevat esimerkiksi Antti Tuurin ja Kalle Päätalon romaaneja, jotka luovat positiivista asennetta romaaneissa käytettyyn murteeseen ja niissä kuvattuihin seutuihin. Suhtautuminen omaankin murteeseen vaihtelee. Jotkut pitävät omaa murrettaan parhaimpana jo siksikin, että se on tutuin. Jonkun mielestä taas Haapajärven murre on suorastaan rumaa. Moni sanoo hiihtäjä Mika Myllylän vaikuttaneen positiivisesti haapajärvisien ihmisten ja heidän murteensa imagoon. Koska Mika Myllylä puhuu rohkeasti Haapajärven murretta, myös muut tohtivat käyttää sitä.

Haapajärven sijainti kolmen maakunnan, Keski-Pohjanmaan, Pohjois-Pohjanmaan ja Savon, risteysalueella tekee siitä varsin kiinnostavan tutkimusalueen. Myös murteensa puolesta Haapajärvi sijaitsee eri murrealueiden törmäysalueella: Haapajärven oma murre kuuluu keskipohjalaisiin murteisiin, mutta esimerkiksi jo itäisessä naapuripaikkakunnassa Pyhäsalmissa puhutaan Pohjois-Savon murretta. Lisäksi eteläisellä naapuripaikkakunnalla Pihtiputaalla puhutaan Keski-Suomen murretta. Alueena Haapajärvi on virallisesti Pohjois-Pohjanmaata, mutta moni haapajärvinen ei oikein itse tiedä, mihin maakuntaan Haapajärvi kuuluu. Niinpä osa haapajärvisistä informanteista on identiteetiltään keskipohjalaisia, osa pohjoispohjalaisia. Varmoja kuitenkin ollaan, etteivät haapajärviset ole ainakaan savolaisia. Savon katsotaan nimittäin alkavan naapuripaikkakunnalta Pyhäsalmosta.

Tässä tutkimuksessani olen voinut pohtia haapajärvisien identiteettiä myös omien kokemusteni ja oman identiteettini valossa, koska olen itsekin haapajärvinen. Gradun tekemisen aikaan olen käynyt lukuisia keskusteluja niin kotipaikkakunnallani Haapajärvellä kuin Jyväskylässäkin tutkimukseni teemoista. Erityisen kiinnostavia ovat olleet identiteettiä koskevat keskustelut. Olen pitänyt itseäni aina vahvasti keskipohjalaisena; lapsuudenkodissani luetaan Keski-Pohjanmaa-lehteä, käymme isommilla ostoksilla Kokkolassa ja olen ollut kannustamassa haapajärvisiä hiihtäjiä maakuntaviestissä - nimenomaan Keski-Pohjanmaan maakuntaviestissä. Lisäksi sain

graduani varten stipendin nimenomaan Keski-Pohjanmaan kulttuurirahastolta. Vasta tutkimusta tehdessäni olen havahtunut huomaamaan, että Haapajärvellä asuu myös pohjoispohjalaisia. En aio omaa identiteettiäni muuttaa; sen sijaan olisi kiinnostavaa tutkia haapajärvisien kahtalaista identiteettiä tarkemmin. Miten iso osa haapajärvisistä tuntee olevansa keskipohjalaisia ja miten iso osa pohjoispohjalaisia? Mitkä asiat vaikuttavat siihen, kumpaan maakuntaan haapajärviset samastuvat? Kulkeeko identiteetti esimerkiksi automaattisesti isältä pojalle? Missä muissa haapajärvisien jokapäiväisessä elämässä identiteetti näkyy kuin sanomalehden ja ostosmatkan kohteen valinnassa?

Alun perin tarkoitukseni oli tutkia myös hieman muutakin haapajärvisien omasta kielenkäytöstä. Haastatteluissani kysyin informanteilta muutamasta kielenpiirteestä, yleiskielen *d*:stä, švaavokaalista ja *ts*-yhtymästä, miten he käyttävät niitä omassa puheessaan. Tarkoitukseni oli selvittää litteroimieni haastattelujen perusteella, pitävätkö heidän käsityksensä kyseisten kielenpiirteiden käytöstä paikkansa todellisuudessa; jos joku sanoo käyttävänsä esimerkiksi yleiskielen *d*:tä, niin käyttäkö hän sitä oikeasti. Monissa tutkimuksissa on nimittäin huomattu, että omat käsitykset kielestä eivät aina pidä yhtä todellisuuden kanssa. Tämän tarkastelun päätin jättää kuitenkin lopulta kokonaan pois, sillä graduni tuntui olevan jo riittävän laaja. Toivon, että joku asiasta kiinnostunut tarttuisi aineistooni ja selvittäisi kyseisen asian, sillä se on mielestäni varsin kiinnostava.

Lähteet

- Ammon, Ulrich 1979: *Regionaldialekte und Einheitssprache in der Bundesrepublik Deutschland*. *International Journal of the Sociology of Language* 21. Great Britain.
- Dufva, Hannele - Muikku-Werner, Pirkko - Aalto, Eija 1993: *Mämmin ja makkaran maa. Kulttuuritietoa meille ja muille*. Kielikeskusmateriaalia n:o 105. Korkeakoulujen kielikeskus. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- Itkonen, Terho 1972: *Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta*. - *Historiallinen Aikakauskirja* 2/1972 s. 85-111. Forssa.
- 1978: *Kantasuomesta Suomeen*. - Risto Kautto (toim.), *Suomen tieteen ulottuvuuksista*. Porvoo.
- 1983: *Välikatsaus Suomen kielen juuriin*. - *Virittäjä* 87 s. 190-229.
- Karlsson, Fred 1994: *Yleinen kielitiede*. Yliopistopaino. Helsinki.
- Kielikello. *Kielenhuollon tiedotuslehti*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Kivistö, Kalevi 1997: *Kuinka käy keskisuomalaisuuden?* - Kalle Virtapohja (toim.), *Puheenvuoroja identiteetistä*. Johdatusta yhteisöllisyyden ymmärtämiseen s. 77-92. Atena, Jyväskylä.
- Kääriäinen, Merja 1988: *Vokaaleja on ylimääräisiä*. Svaavokaali Virtain Vaskiveden murteessa. - Marja Saanilahti ja Kari Nahkola (toim.), *Virtolaista venytystä*. Yleisgemmaatio ja svaavokaali Vaskiveden murteessa s. 113-189. Virtain tutkimuksia 3. Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Lehto-Isokoski, Hanna 1999: *Suomen suosituin radiojuontaja Pertti Salovaara; Porinaa pilike silimäkulumasa*. - *Kotiliesi* 13-14/1999 s. 38-41.
- Labov, William 1972: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia.
- Laitinen, Erkki 1985: *Haapajärven asutus ja vaiheet 1860-luvulle asti*. - Teppo Vihola (toim.), *Haapajärven kirja* s. 35-76. JYY:n kotiseutusarja N:o 22. Jyväskylä.
- Malmberg, Ilkka - Vanhatalo, Tapio 1985: *Heimoerot esiin ja hännäämään! Weilin+Göös*, Espoo.
- Manninen, Laura 1984: *Elämäntavan ja kokemuspohjan muutos*. - Heikki Kirkinen (toim.), *Kolme kylää*. Kertomus erään kulttuuritutkimuksen taustasta, työstä ja tuloksista s. 107-119. Otava, Helsinki.
- Mielikäinen, Aila 1981: *Murre, kielenkäyttäjä ja asenteet*. - Aila Mielikäinen (toim.), *Nykysuomalaisen puhekielen murros: Jyväskylän osatutkimus*. Raportti 2. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 24.
- 1984: *Nykypuhesuomen alueellista taustaa*. - Heikki Paunonen ja Päivi Rintala (toim.), *Nykysuomen rakenne ja kehitys* 2. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen s. 187-208. TL 95.
- 1988: *Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina*. - Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen*. Tutkielmia naisesta ja kielestä. Yliopistopaino. Helsinki.
- 1989: *Nykysuomen murtuvat murrerajat*. - Seija Aalto, Auli Hakulinen, Klaus Laalo, Pentti Leino ja Anneli Lieko (toim.), *Kielestä kiinni* s. 234-242. TL 113.
- Nahkola, Kari - Saanilahti, Marja 1990: *Havaintoja Virtain koululaisten kielellisistä asenteista*. - Marja Saanilahti ja Kari Nahkola (toim.), *Kielen vaihtelu ja puhujan valinnat*. Tutkimuksia virtolaisten kielenkäytöstä, murteentuntemuksesta ja kielellisistä asenteista s. 137-166. Virtain tutkimuksia 7. Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampereen yliopisto. Tampere.
- NS = Nykysuomen sanakirja.

- Nordberg, Bengt 1972: Morfologiska variationsmönster i ett centralsvenskt stadsspråk. - Språk och samhälle (red. B. Loman) s. 14-44. Lund.
- Nuolijärvi, Pirkko 1986a: Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti. TL 100.
- 1986b: Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen. SKST 436.
- 1988: Sukupuoli kielellisen tuotoksen muovaajana. - Lea Laitinen (toim.), Isosuinen nainen. Yliopistopaino. Helsinki.
- Nykysuomen sanakirja IV 1984. Nykysuomen laitos (toim.). SKS. WSOY. Porvoo.
- Paasi, Anssi 1984a: Aluetietoisuus ja alueellinen identiteetti ihmisen spatiaalisen sidoksen osana. Suunnittelumaantieteen yhdistyksen julkaisuja 13. Joensuu.
- 1984b: Kansanluonnekäsitteestä ja sen käytöstä suomalaisissa maantiedon kouluoppikirjoissa. Tutkimus alueellisista stereotyyppioista. Joensuun yliopisto. kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia. N:o 2. Kasvatussosiologia. Joensuu.
- 1996: Alueellinen identiteetti ja alueellinen liikkuvuus: suomalaisten syntymäpaikat ja nykyiset asuinalueet. Terra 108: 4, s. 210-223.
- Paavola, Liisa 1987: Talar Ni svenska vai puhunko suomea? Kaksikielisen helsinkiläisen kielellinen identiteetti ja valintatilanteet. Opera fennistica & linguistica 1. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.
- Pajarinen, Jaana 1996: Puhutaanko Suomessa vielä murteita? - Kielikello 3/1996 s. 26-27.
- Palander, Marjatta 1982: Havaintoja nuoren polven murteenkäytöstä ja -tuntemuksesta. - Virittäjä 86 s. 164-175.
- Paunonen, Heikki 1980: Kieli ja variaatio. - Kari Sajavaara (toim.), Soveltava kielitiede s. 36-54. Gaudeamus, Helsinki.
- 1982a: Muuttuvat puhe-suomen muodot. - Maija Larmola (toim.), Kouluikäisten kieli s. 130-164. TL 88.
- 1982b: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. - M. K. Suojanen ja Päivikki Suojanen (toim.), Sosiolingvistiikan näkymiä s. 35-110. Gaudeamus, Helsinki.
- 1989: Muuttuvat puhe-suomen muodot. - Seija Aalto, Auli Hakulinen, Klaus Laalo, Pentti Leino ja Anneli Lieko (toim.), Kielestä kiinni s. 209-233. TL 113.
- Punttila, Matti 1998: Haaskannäköinen tyttö. Kielikaskuista matkimuksiin. WSOY, Juva.
- Pyykkönen, Helka 1995: Murteet eivät häviä, vaikka muuttuvatkin. Keski-Pohjanmaalla säilynyt paljon jäänteitä. - Keskipohjanmaa-lehti.
- Rapola, Martti 1947: Johdatus Suomen murteisiin. TL 4.
- Rautkorpi, Esko 1980: Jyväskylän murteen väistyviä piirteitä. - Aila Mielikäinen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murros: Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20.
- Romaine, Suzanne 1978: Postvocalic /r/ in Scottish English: Sound change in progress? - Sociolinguistic Patterns in British English (ed. Peter Trudgill) s. 144-157. Birgenhead.
- Saani-lahti, Marja 1990: Tutkimus murteentutkimuksesta Virtain Vaskivedellä. - Marja Saani-lahti ja Kari Nahkola (toim.), Kielen vaihtelu ja puhujan valinnat. Tutkimuksia virtolaisten kielenkäytöstä, murteentuntemuksesta ja kielellisistä asenteista s. 7-37. Virtain tutkimuksia 7. Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampereen yliopisto.
- Salomaa, Leena 1981: Turkulaisten kielellisistä asenteista - Sananjalka 23. Suomen kielen seuran vuosikirja. Suomen kielen seura, Turku.

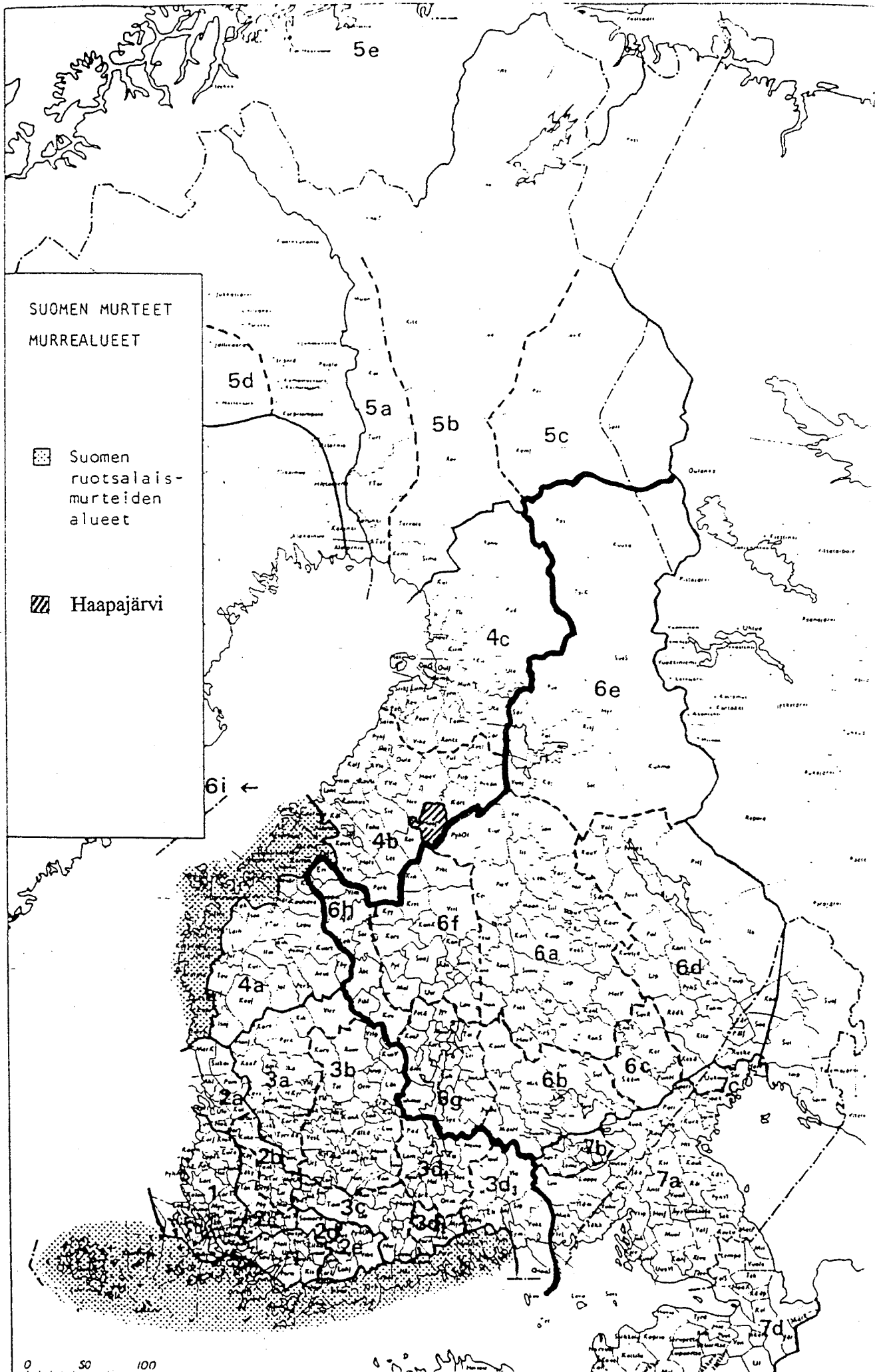
- Sivula, Jaakko 1986: Mikä murteissa ärsyttää? - Maija Länsimäki (toim.), Sanalla sanoen. Pakinoita suomen kielestä s. 257-260. WSOY, Juva.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.
- Suihkonen, Paavo 1992: Klusiilien vaihtelusuhteet Kala- ja Lestijokilaakson murteissa. SKST 577.
- Suojanen, M. K. - Salomaa, Leena - Vuorinen, Riitta 1981: Kolmen murrepiirteen sosiaalinen ja tilanteinen erottelevuus Turun puhekielessä. - M. K. Suojanen (toim.), Kirjoituksia puhekielestä: Turun puhekielen projektin julkaisuja 1. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. Turku.
- Suojanen, M. K. 1982: Sosiolingvistiikka - synkretistinen tieteenala. - M.K. Suojanen ja Päivikki Suojanen (toim.), Sosiolingvistiikan näkymiä s. 7-34. Gaudeamus. Helsinki.
- Thelander, Mats 1979: Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal. 1-2. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia
- TL = Tietolipas. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tuulasvirta, Jaakko 1960: Suur-Kalajoen historia II. Kokkola.
- Trudgill, Peter 1974: The Social Differentiation of English in Norwich. Cambridge.
- 1983: On Dialect. Social and Geographical Introduction. First published 1974. Aylesbury, Bucks.
- Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.
- Virrankoski, Pentti 1992: Eräkausi ja keskiaika; Uskonpuhdistuksesta isoonvihaan. - Matti Huurre, Pentti Virrankoski, Kustaa Vilkuna (toim.), Suur-Kalajoen historia I s. 33-70, 71-476. Kokkola.

Internet

<http://www.uwasa.fi/yolehti/12-98/peri10.html>

Kajjalainen, Antti: Murteet ovat osa maakuntaylpeyttä 23.2.2000

SUOMEN MURTEET

SUOMEN MURREALUEET

LÄNSIMURTEET

1. Lounaismurteet
2. Lounaiset siirtymämurteet
 - a. Porin seudun murteet
 - b. Ala-Satakunnan murteet
 - c. Turun ylämaan murteet
 - d. Someron - Somerniemen murteet
 - e. Länsi-Uudenmaan murteet
3. Hämmäläismurteet
 - a. Ylä-Satakunnan murteet
 - b. Sydänhämmäläiset murteet
 - c. Etelähämmäläiset murteet
 - d. Kaakkoishämmäläiset murteet
 - 1) Hollolan ryhmä
 - 2) Porvoon ryhmä
 - 3) Iitin ryhmä
4. Pohjalaismurteet
 - a. Eteläpohjalaiset murteet
 - b. Keskipohjalaiset murteet
 - c. Pohjoispohjalaiset murteet
5. Peräpohjalaiset murteet
 - a. Tornion murteet
 - b. Kemin murteet
 - c. Kemijärven murteet
 - d. Jällivaaran murteet
 - e. Ruijan murteet

ITÄMURTEET

6. Savolaismurteet
 - a. Pohjois-Savon murteet
 - b. Etelä-Savon murteet
 - c. Savonlinnan seudun siirtymämurteet
 - d. Itäiset savolaismurteet
 - e. Kainuun murteet
 - f. Keski-Suomen murteet
 - g. Päijät-Hämeen murteet
 - h. Keuruun - Ähtärin - Evijärven siirtymämurteet
 - i. Vermlannin savolaismurteet
7. Kaakkoismurteet
 - a. Varsinaiset kaakkoismurteet
 - b. Lemm seudun siirtymämurteet
 - c. Sortavalan seudun siirtymämurteet
 - d. Inkerin suomalaismurteet

TAUSTAKYSYMYKSET INFORMANTEILLE

- Haastattelun päivämäärä ja paikka
- Haastateltavan nimi ja asuinpaikka (taajama/kylä)
- Milloin olet syntynyt ja missä?
- Oletko asunut muualla kuin Haapajärvellä? Missä? Milloin?
- Ammattisi?
- Mitä suunnitelmia sinulla on peruskoulun jälkeen?/Mitä kouluja olet käynyt?
- Mistä päin Haapajärveä vanhempasi ovat kotoisin? Mitä he tekevät/tekivät työkseen?
- Mahdollisen asuinkumppanin kotipaikka ja ammatti?

Liite 4

HAASTATTELUKYSYMYKSET

MURRETIETOISUUS

- Mitä murre mielestäsi on?
- Mitä eri murteita tiedät? Miten hyvin tunnet niitä? Arvuutteletko koskaan murteen perusteella, mistä joku on kotoisin?
- Mitä murretta Haapajärvellä mielestäsi puhutaan?
- Millaista murretta puhutaan Haapajärven naapuripaikkakunnilla? Onko niissä eroa Haapajärven murteeseen?
- Minkälaisia murrusanoja Haapajärven murteeseen kuuluu?

MURREPIIRTEET

- Mitä murrusanoja käytät omassa puheessasi?
- Käytätkö puheessasi d:tä vai miten sanot?
- Käytätkö semmoisia sanoja kuin kolome ja kahavi?
- Miten sanot metsä?
- Onko sinulle koskaan tullut väärinkäsityksiä kun olet puhunut jonkun muuta murretta puhuvan kanssa? Millaisia?
- Onko joku nauranut joskus jollekin käyttämällesi murrusanelle?

MURREASENTEET

- Tykkäätkö murteista? Mistä murteista?
- Onko olemassa kauniita tai rumia murteita? Entä naurettavia murrusanoja? Kerro esimerkkejä.
- Puhuttiinko/puhutaanko koulussa murteita?

MURTEEN KÄYTTÖ JA TILANNEVAIHTELU

- Mitä tuo käyttämäsi kieli on eli puhutko murretta vai mitä?
- Puhutko aina samalla tavalla? Eri ihmisten kanssa? Eri tilanteissa? Milloin puhut kirjakieltä?
- Onko mielestäsi tilanteita, joissa ei voi käyttää murretta?
- Puhuvatko Haapajärvellä nuoret murretta? Käyttävätkö he esimerkiksi Helsingin slangia?
- Puhuvatko naiset ja miehet mielestäsi eri tavalla? Entä vanhat ja nuoret?
- Vaikuttaako ammatti siihen, miten ihminen puhuu?

IDENTITEETTI JA MURTEIDEN TILA

- Pidätkö itseäsi pohjalaisena? Oletko ylpeä mahdollisesta pohjalaisuudestasi?
- Mitä ajattelet eri murteiden puhujista, millaisia ovat hämäläiset, karjalaiset, lappalaiset, savolaiset, turkulaiset? Entä pohjalaiset?
- Mikä mielestäsi on murteiden tila nykyisin? Mikä niiden tulevaisuus on, ovatko ne häviämässä? Tulisiko murteita pyrkiä säilyttämään? Miten sen voisi tehdä?
- Oletko tietoinen nykyisestä murrebuumista? Oletko tutustunut esim. murrusarjakuviin tai muihin käännöksiin? Mitä niistä ajattelet?
- Pitäisikö Haapajärven murteella kirjoittaa esim. murrusarjakuva? Mikä sarjakuva sopisi haapajärviseen murteeseen ja luonteeseen?

Liite 5.

LISÄTIETOJA INFORMANTEISTA

KESKI-ikäiset Informantit

KM1 on asunut aina Haapajärvellä. Hän on käynyt kansa- ja kansalaiskoulun, kauppakoulun (2 vuotta), yleissivistävän linjan kansanopistossa sekä ammatillisia kursseja. Isä on syntynyt Karjalahdenrannalta ja äiti Ylipäästä. Hänen vaimonsa on kotoisin Haapajärveltä.

KM2 on aina asunut Haapajärvellä. Hän on käynyt kansakoulun. Hänen isänsä on syntynyt Tiitonrannalta ja äiti Autiorannalta. Informantin vaimo on kotoisin Haapajärveltä.

KM3 on asunut 5 vuotta Ruotsissa, vuodet 1974-81 Kangasalalla ja muuten Haapajärvellä. Hän on käynyt kansa- ja keskikoulun sekä kursseja. Isä on syntynyt Autiorannalta ja äiti Oksavalta. Informantin vaimo on kotoisin Tampereelta.

KN1 on asunut Oulussa pätkissä yhteensä pari vuotta, muuten Haapajärvellä. Hän on käynyt kansakoulun ja emäntäkoulun. Isä on syntynyt Aholasta ja äiti Jokelankylästä eli Parkkilasta. Hänen miehensä on kotoisin Tammelasta.

KN2 on asunut Saarijärvellä pari vuotta, muuten Haapajärvellä. Sanojensa mukaan hän on koulutettu. Hänen isänsä ja äitinsä ovat kotoisin Haapajärven keskustasta. Informantin mies on kotoisin Turusta.

Yhdeksäsluokkalaiset Informantit

YM1 on aina asunut Haapajärvellä. Hänen isänsä ja äitinsä ovat kotoisin Kumisevasta. Informantti aikoo lukiota, ATK ja musiikki kiinnostavat.

YM2 on aina asunut Haapajärvellä. Kumpikin vanhemmista on kotoisin Haapajärven keskustasta. Informantti aikoo lukiota, suunnittelee yliopisto-opintoja.

YN1 on asunut pari kuukautta Kokkolassa, muuten Haapajärvellä. Hän asuu äitinsä kanssa, joka on kotoisin Haapajärven keskustasta. Informantti aikoo kuvataidelukioon Helsinkiin.

YN2 on asunut aina Haapajärvellä. Hänen isänsä on kotoisin Oksavalta ja äiti Haapajärven keskustasta. Informantti aikoo lukiota peruskoulun jälkeen.

YN3 on asunut aina Haapajärvellä. Hänen isänsä ja äitinsä ovat kumpikin kotoisin Haapajärven keskustasta. Informantti aikoo peruskoulun jälkeen lukiota.